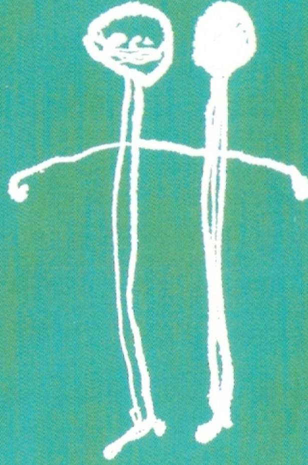
imkânsız takas

jean baudrillard

AYRINTI YAYINLARI

Ayrıntı: 476
Lacivert kitaplar dizisi: 27

İmkânsız Takas
Jean Baudrillard

Fransızcadan çeviren
Ayşegül Sönmezay

Yayıma hazırlayan
Işık Ergüden

Kitabın özgün adı
L'Échange impossible

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Deniz Çelikoğlu

Düzelti
Mustafa Çolak

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0 212) 613 38 46

Birinci basım *2005*
Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-474-5

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Jean Baudrillard

İmkânsız Takas

L A C İ V E R T   K İ T A P L A R   D İ Z İ S İ

İŞ İŞTEN GEÇTİKTEN SONRA VERİLEN SÖZLER
Darian Leader

SEVGİNİN HALLERİ
Stephanie Dowrick

ÖPÜŞME
Metafizikten Erotiğe
Adrianne Blue

KAHKAHA BENDEN YANA
Sören Kierkegaard

ARİSTOS
Yaşam Üzerine Notlar
John Fowles

SALOME
Yaşamı ve Yapıtları
Angela Livingstone

BAŞTAN ÇIKARMA ÜZERİNE
Jean Baudrillard

BENİ AYAKTA GÖMÜN
Çingeneler ve Yolculukları
Isabel Fonseca

GECE
Gece Hayatı, Gecenin Dili, Uyku ve Rüyalar
A. Alvarez

COOL
Bir Tavrın Anatomisi
Dick Pountain & David Robins

HAYATIMIN FİLOZOFUNA AŞK MEKTUPLARI
Monique Charles

COOL ANILAR (1990-2000)
Jean Baudrillard

KENDİNİ ALDATMA
Herbert Fingarette

GÖĞÜ DELEN ADAM
Papalagi

ŞÖHRET
Chris Rojek

ANAHTARLAR VE KİLİTLER
Kısa Düzyazılar
Michel Tournier

TİK TAK
Zamana Kaçamak Bir Bakış
Jay Griffiths

VAMPİR KAZANOVA
Susie Orbach Griffiths

KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI
Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme
Jean Baudrillard

DÜŞ SÖYLEMLERİ
Pierre Sorlin

APTALLIK ANSİKLOPEDİSİ
Matthijs van Boxsel

ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE
Hayatın Didiklenmemiş Yanlarına Dair
Psikanalitik Denemeler
Adam Phillips

KARŞILIKSIZ AŞK
Kovalamak ve Kovalanmak Üzerine
Gregory Dart

LANET
Son Tabuyla Yüzleşme: Âdet Kanaması
Karen Houppert

BİR ÇİFT SÖZ
Julian Barnes

ÜÇLÜ
Duygusal Bir Laboratuvar
Brlant & Crétinon & Stoessel

İMKÂNSIZ TAKAS
Jean Baudrillard

İçindekiler

İmkânsız takas

Değişim akını
Oluş çevrimi
Kaderin bölünmesi

Durumun şiirsel aktarımı

İmkânsız takas

İmkânsız takas

İmkânsız takasla başlar her şey. Dünyanın belirsizliği, hiçbir yerde eşdeğerinin olmamasından, hiçbir şeyle takas edilememesindendir. Düşüncenin belirsizliği, ne hakikatle ne de gerçeklikle takas edilebilmesindendir. Dünyanın dengesini belirsizliğe doğru kaydıran şey düşünce midir, yoksa tam tersi mi? Bu bile belirsizliğin bir parçasıdır.

Dünyanın eşdeğeri yoktur. Hatta dünyanın tanımı ya da tanımsızlığı da budur. Ne eşdeğer vardır, ne kopya, ne temsil, ne ayna. Herhangi bir ayna, dünyanın parçası sayılabilirdi. Ne dünyaya yer var, ne de kopyasına. O halde, dünyanın muhtemel bir doğrulanması da olamaz – işte tam da bu yüzden «gerçeklik», bir düzmece ol-

maktan başka bir şey değildir. Doğrulanması imkânsız olduğuna göre, dünya da temel bir yanılsamadır. Yerel olarak kendini doğrulasa da, bütünlüğü içinde dünyanın belirsiz olduğu kesindir. Evrenin integral hesabı yoktur – diferansiyel hesabı yapılabilir mi acaba? «Sayısız kümeden oluşan evrenin kendisi bir küme değildir.» (Denis Guedj)

Hangi sistem söz konusu olursa olsun, hepsi için aynı durum geçerlidir. Her tür takasın yer aldığı alan, iktisat alanı, bütünlüğü içinde ele alındığında hiçbir şeyle takas edilemez. İktisadın iktisat-ötesi eşdeğeri hiçbir yerde olmadığı gibi, takas karşılığı verileceği, başka bir dünyada onun karşılığı olabilecek bir eşdeğer de yoktur. Bir bakıma iktisat karşılıksızdır, en azından global bir zekâ için çözülmesi imkânsız bir durumdur. Yani, o da temel bir belirsizliğe bağlıdır.

İktisat, bu belirsizliği bilmezden gelmek ister. Ne var ki böyle bir belirlenemezlik, bizatihi iktisadi alanın bağrında onun denklemlerinin ve koyutlarının çalkantı içine girmesine yol açar; nihayet, kendi ölçütlerinin ve öğelerinin çılgın etkileşimi içinde onu kurgusal bakımdan saptırır.

Diğer alanlar, yani siyaset, hukuk, estetik de aynı eşdeğersizliğin, yani aynı dışmerkezliliğin etkisi altındadırlar. Sözcük anlamı olarak, kendi alanlarının dışında kesinlikle hiçbir anlam taşımazlar ve hiçbir şeyle takas edilemezler. Her ne kadar siyaset, işaret ve anlam yüklü olsa da, dışarıdan bakıldığında bunlardan hiçbirini barındırmaz; onu, evrensel düzeyde doğrulayabilecek hiçbir şey yoktur (siyasalı, metafizik ya da felsefi düzeyde temellendirmeye yönelik bütün girişimler başarısızlığa uğramıştır). Siyaset, ona yaklaşan her şeyi soğurur ve onu kendi tözüne dönüştürür, ancak kendisi de, kendisine anlam kazandıracak üstün bir gerçekliğe dönüşemez ya da kendini bu gerçekliğe yansıtamaz.

Bu imkânsız eşdeğerlik, burada da kendi kategorileri, kendi söylemleri, kendi stratejileri ve kendi kozlarıyla ilgili karar verilebilirliğin giderek azalmasıyla kendini gösterir. Kendi temel yanılsaması ölçüsünde siyasal, siyasalın sahneye konuşu ve söylemi çoğalır.

Belirsizlik, canlının ve biyolojik olanın alanını kapsayacak kadar büyüktür. Genetik araştırma, deney şemaları sonsuza dek dallanıp budaklanır ve bu durum sürdükçe en esaslı soru da ortada kalır: Yaşama kumanda eden kim, ölüme kumanda eden kim? Ne denli karmaşık olursa olsun, yaşam görüngüsü herhangi bir sonuncu ereklilikle takas edilemez. Hem yaşam hem de onun son nedeni birlikte kavranamaz. Ve bu belirsizlik biyolojik alanın yakasını bırakmaz ve buluşlar sürdükçe, giderek onu da daha kurgusal hale getirir – bilginin geçici olarak yetersiz kalmasından değil, kendi mutlak ufku olan kesin belirsizliğe yaklaşmasından.

Aslında, global bir sistemin çevriyazısı ya da «nesnel» bilançosu, milyonlarca milyar ton ağırlığındaki dünyanın hesaplanmasından daha anlamlı değildir; bu rakam, yeryüzü sisteminin iç hesapları dışında hiçbir anlam taşımaz.

Aynı şey metafizik alanda da geçerlidir: Bizlerin sınır içine aldığı değerler, erekliliklery ve nedenler yalnızca insanca, pek insanca bir düşünce söz konusu olduğunda değer taşırlar. Başka her tür gerçeklik karşısında ilgisizdirler (belki, kısaca «gerçeklik» karşısında bile).

Gerçeğin alanı bile işaretin alanıyla takas edilemez hale geldi artık. Onların ilişkisi bu noktaya ulaştı, tıpkı paranın dalgalanması gibi: Bu dalgalanma da kararsız bir hal aldı ve giderek keyfi kararlara bağlı olarak ayarlanabiliyor. Her ikisi de, kendi alanlarında kurgusal bir hale geliyorlar. Gerçeklik giderek teknik ve verimli bir hale geliyor, her şey kayıtsız şartsız gerçeğe dönüşüyor, ama artık hiçbir anlam taşımadan. Gerçekliğin dilötesi biçimleri de (beşeri ve toplumsal bilimler, teknik ve işlemsel diller), kendi hedeflerine uygun olarak dışmerkezli bir düzene göre gelişiyorlar. İşarete gelince; sanal evrenin simülasyonunu ve saf kurgusunu boylu boyunca katediyor, bütün ekranı katediyor; orada, gerçek ile «sanal gerçeklik» birbirinden ayrılır ayrılmaz aynı belirsizlik geziniyor her ikisinin üstünde. Artık ne gerçek, işaretin gücünü kazanabilir, ne de işaret gerçeğin gücünü.

Her ne olursa olsun bütün sistemler kendilerine bir ilke icat

ederler; bir denge ilkesi, takas ve değer ilkesi, nedensellik ve ereklilik ilkesi; bu ilke düzenlenmiş karşıtlıklara bel bağlar: İyi ile kötünün karşıtlığı, doğru ile yanlışın, işaret ile göndergesinin, özne ile nesnenin karşıtlığı – bütün fark uzamı ve farka dayanarak düzenlenmiş uzam işlediği sürece, bütünün kararlılığını ve diyalektik hareketini güvence altına alır. Buraya kadar her şey iyi. Ne zaman ki bu çiftkutuplu ilişki işlemez hale gelir, ne zaman ki sistem kendisine kısa devre yaptırır, işte o zaman kendi eleştirel kütlesini yaratır ve üslü bir türeve açar kapısını. Kendisini takas edebileceği herhangi bir iç gönderim sistemi, herhangi bir «doğal» eşdeğerlik sistemi, herhangi bir ereklilik sistemi kalmadığında (yani, üretim ile toplumsal zenginlik, bilgi ile gerçek olay arasında kalındığında), işte o zaman üslü bir evreye ve kurgusal düzensizliğe girilir.

İktisadın yanılsaması, takasın imkânsızlığına ilişkin son gerçekliği unutup gerçeklik ve akılcılıkla ilgili belli bir ilke oluşturmayı iddia etmiş olmasıdır. Oysa bu ilke, yanlızca yapay olarak sınırlandırılmış belli bir alanın içinde değer taşır – onun dışında radikal belirsizlik söz konusudur. Ve bu sürgün edilmiş, zamanaşımına uğramış belirsizlik bütün sistemleri pençesine alır ve iktisadın yanılsamasıyla, siyasalın yanılsamasıyla vb. avunmak zorunda kalır. Sistemleri tutarsızlığa, *hipertrofiye* iten ve bir bakıma onları yok olmaya sürükleyen de işte bu bilgisizliktir. Çünkü sistemler kendileriyle yarışırken kendi koyutlarını kendi bünyelerinde yakıp kendi temelleri üstüne çökerler.

Başka bir deyişle: «İktisat» diye bir şey hiç olmuş mudur –yani istikrarlı bir tutarlılığı olan, evrensel bir yönelimi olan, belli bir anlam taşıyan bir değer sistemi olmuş mudur hiç? Mutlaklık alanında: Hayır. Hatta, «gerçek» var olmuş mudur hiç? Gerçek, değer, yasa bu belirsizlikler uçurumundaki istisnalardır, istisnai görüngülerdir. Temel kural yanılsamadır.

Herhangi bir şeyle takas edilmek isteyen her şey, eninde sonunda İmkânsız Takas Duvarı ile çarpışır. Değer bakımından dünyayı anlamlandırmaya, ona anlam kazandırmaya yönelik en iyi tasarlanmış, en ustalıklı girişimler bile, aşılması imkânsız olan bu sınırda tökezler. Ve hiçbir şeyle takas edilemeyen şeyler de çılgınca çoğalırlar. Yapılanışı en sağlam sistemler bile, pençesine düştükleri bu Hiç kendi kaynağına döndüğünde eninde sonunda yoldan çıkarlar. Ve bütün bunlar, gelecekte yaşanacak herhangi bir felaketin sonu değildir; bundan böyle şimdi ve burada değerin oluşturduğu bütün yapılar Hiç ile takas edilirler.

Felsefi ve ahlâki yaklaşımlardan çok, çağdaş nihilizmin hakiki formülüdür bu – bizatihi değerin nihilizmi. Hem en mutlu hem de en mutsuz sonuçları yaratan kaderimizde bu var. Bu kitap, önce «mukadder» sonuçların keşfine, sonra durumun şiirsel bir aktarımıyla birlikte imkânsız takasın görkemli ve mutlu sonuçlarına yönelecek.

Değerin takas edilmesinin ardında –ve bir bakıma onun görünmez karşıt-tamamlayıcısı işlevini gören–, sanal iktisatla doruk noktasına ulaşan bu çılgın kurgunun ardında, Herhangi Bir Şey'in takas edilmesinin ardında, her zaman Hiç'in takası var o halde.

Ölüm, yanılsama, mevcut olmama, olumsuz, kötü, lanetli yan orada, her yerde; filigran olarak her tür takasta yer alıyor. Hatta, Büyük Takas Oyunu'nu mümkün hale getiren de Hiç'in devamlılığı. Günümüzde akla gelebilecek bütün stratejiler şöyle özetlenebilir: Başımızı kurtaramayacağımız borcu, krediyi, gerçek olmayan ve adlandırılamayan her şeyi dolaşımda tutmak. Nietzsche de Tanrı'nın başvurduğu hileyi şöyle çözümlüyordu: O, Büyük Alacaklı'yı borçtan kurtarmakla; Oğul'un fedakârlığı sayesinde İnsan'ı borçtan kurtarmakla, borçluyu bu borcu ödeyemez hale getiriyordu, çünkü alacaklı borcu çoktan ödemişti – böylelikle Tanrı, bu borcu sonsuza dek dolaşıma sokma imkânı yaratıyordu ve İnsan da bunu, ömür boyu üstleneceği bir hata olarak omuzlarında taşıyordu. İşte Tanrı'nın kurnazlığı. Aynı zamanda sermayenin kurnazlığı; bir yandan dünyayı giderek artan bir borca sokarken diğer yandan da onu ödemeye çalışıyor; böylelikle, bu borç hiçbir zaman bitirilemeyecek ve hiçbir şeyle takas edilemeyecek hale geliyor. Aynı du-

rum Gerçek ve Sanal için de geçerli: Sanal'ın sonsuza dek dolaşımda olması, Gerçeği hiçbir şeyle takas edilemeyecek hale getirecek.

Unutulduğunda ve inkâr edildiğinde sistemleri felakete uğratıp onların ayarını bozan şey Hiç olduğuna göre, *ex machina** olmayan büyülü bir düzeltici yardımıyla bu sürecin yolunu değiştirmek de hiçbir işe yaramaz – fizik, biyoloji, iktisat bilimlerinde görülen bu ayarlamalar yeni varsayımların, yeni kuvvetlerin, yeni parçacıkların sürekli icat edilmesi sayesinde yapılıyor ve böylelikle denklemlerin açığı kapatılmış oluyor. Bütün sorun Hiç'in mevcut bulunmaması olduğuna göre, sürekli yitirmeyi göze almamız gereken de bu Hiç olmalıdır, çünkü karşı karşıya kaldığımız tehlike, dur durak bilmez bir iç felakettir.

Radikal belirsizliğin bütün alanlara akın etmesi, belirlenimin yarattığı güven verici evrenin sonuna gelinmesi olumsuz bir kader sayılmamalıdır; yeter ki belirsizliğin kendisi oyunun kuralı olsun. Yeni değerler, yeni belirginlikler şırınga ederek onu düzeltmeye çalışmanın da anlamı yok; yapılması gereken, temel kural olarak onu dolaşımda tutmak. Tıpkı iradede olduğu gibi: İradeyi çözmenin tek yolu, başkalık oyununa (şiirsel) bir aktarımda bulunmaktır; hem de bu oyunun ereği ve hedefiyle ilgili sorunu çözme iddiasında asla bulunmadan. Herhangi Bir Şey'in devamlılığı Hiç'in, yanılsamanın, mevcut olmamanın, değer-olmayanın devamlılığına ve karşılıklı takasına dayanır.

Bu anlamda belirsizlik, düşünce paylaşımının da koşulu haline gelir. Öyle ki, fiziksel belirsizlik nesnenin de özneyi çözümleyebilmesinde yatar; düşüncenin belirsizliği de, dünyayı düşünenin yalnızca ben olmayışım ve karşılığında dünyanın da beni düşünebilmesidir.

Varoluşu kavramak için temel alabileceğimiz tek alan ya da tek karşı-alan Hiç'tir – Hiç, varoluşun mevcut olmama ve geçersiz olma, aynı zamanda onun enerjisi olma (kuantum boşluğuna örnek-

* *Ex*, herhangi bir şeyin yola çıktığı noktayı gösteren Latince edat; *machina*, makine, aygıt anlamında Latince sözcük (ç. n.).

seme) potansiyelidir. Bu anlamda hiçbir şey ancak *ex nihilo** var olabilir. Hiçbir şey, ancak ve ancak hiçbir şeyden yola çıkarak var olabilir.

Hiç, herhangi bir şey var olmaya başladığı andan itibaren yok olmaz. Hiç, filigran olarak şeylerde varlığını sürdürür (sürdürmez). «Hiç'in kalıcı devamlılığı»dır bu (Macedonio Fernandez). O halde, var olan her şey, aynı zamanda var olmamayı da sürdürür. Bu çatışkıyı bizim eleştirel anlama yeteneğimizle tahayyül etmek imkânsızdır.

*Ex nihilo in nihilum***: Hiç'in çevrimidir bu. Aynı zamanda, köken ve son düşüncesine karşı, evrim ve süreklilik düşüncesine karşı süreksizlik düşüncesidir. Ancak ve ancak sonu dikkate alarak sürekliliği tasarlayabiliriz; oysa bizim bilimlerimiz ve tekniklerimiz her şeyi sürekli bir evrimin penceresinden görmeye alıştırdılar bizi, hiçbir zaman bizim evrimimizle alakası olmayan bir evrim – bizim üstünlüğümüzün teolojik biçimi. Oysa temel biçim süreksizliğin biçimidir.

Evrenin her yerinde yalnızca süreksizlik olasıdır. *Big Bang* bile süreksizliğin mutlak modelidir. Canlılar, olaylar ve diller için de aynı şey geçerli değil midir? Bir biçimden ötekine geçiş ne denli sonsuz küçük olursa olsun her zaman bir sıçrama, bir felaket söz konusudur ve beklenmedik bir biçimde en tuhaf, en çok sapmaya uğramış biçimler buradan doğar ve nihai sonuç dikkate alınmaz. Daha yakına gelirsek; bu süreksizliğin tekil ve güzel örneklerinden biri de dillerdir (şu ya da bu gösteren, şu ya da bu dil); oldukça keyfi bir gelişme süreci sonunda ne sürekli ilerleme gösterebilmişlerdir ne de birbirlerinden üstün olabilmişlerdir.

Çözümleme düşüncesine göre tek varsayım canlı biçimlerin evrimi ve ilerlemesi varsayımıdır. Dünyanın bir tarihi olduğuna göre, onu nihai açıklamasına ulaştırma iddiasında bulunabiliriz. Ancak

* Hiçten yola çıkan şey anlamında Latince ibare (ç. n.).
** Hiç ortamında hiçten yola çıkan şey anlamında Latince ibare (ç. n.).

Cioran şöyle der: «Yaşamın belli bir anlamı varsa, demek ki biz hepimiz dikiş tutturamamış insanlarız.» Başka bir deyişle, nihai varsayım umutsuzluktan başka bir şey değildir. Bu varsayım bizim zayıflığımızı vurgular ve bizi mutsuz bir kararsızlığa sürükler. Öte yandan, eğer dünya bir avazda doğduysa, ne sonu olabilir ne de belirgin bir anlamı. Bizler, şiirsel yanılsamadan güç alan bu anlam-olmayan sayesinde bu sondan korunuruz. Kuşkusuz, giderek dünya mükemmel bir esrar perdesine bürünüyor, ancak tıpkı görünümlerin belirsizliği gibi bu da mutlu bir belirsizlik. Hiçten belirmeyi, ortaya çıkmayı hedefleyen en mükemmel sanat, yani yanılsama bizleri var olmaktan koruyor. Yok olma sanatı olarak da ölümden koruyor bizi. Dünyayı kendi sonundan koruyan şey de, onun şeytani belirlenimsizliği.

Bu diğer varsayıma göre, biyokütle tek hamlede ortaya çıktı, en başından beri bütün halinde buradaydı – onun karmaşık biçimleriyle oluşan sonraki tarih, canlının *Big Bang*'inde hiçbir değişiklik yapmadı. Tam tamına, ilk anda her şeyin yerli yerinde olduğu evren gibi. Tam tamına Lévi-Strauss'a göre dilde olduğu gibi: Logokütle, gösterenin kütlesi tek hamlede bütünüyle belirir. Potansiyel bilgi olarak ona herhangi bir şey eklemek gerekmez. Hatta fazlasıyla bilgi barındırır – asla indirgenemeyecek (indirgenemeyeceği umulan) gösteren fazlası vardır. Ortaya çıktıktan sonra onu yok etmek imkânsızdır. Tıpkı dünyanın maddi tözü gibi onu da yok etmek imkânsızdır; ya da bize daha yakın bir örnek vermek gerekirse, ortaya çıkışı bir bu kadar ani olan ve yine tersinmezlik özelliği taşıyan (bizim ölçeğimize göre, ortaya çıkışı gibi muhtemel çöküşü de öngörülemeyecek) sosyoloji kitlelerinin tözünü de yok etmek imkânsızdır.

Astrokütle, biyokütle, logokütle, sosyokütle, semiokütle; hiç kuşkusuz bütün bunların kaderi son bulmaktır, ama yavaş yavaş değil: Birdenbire, tıpkı ortaya çıktıkları gibi. Tıpkı, tek hamlede kendilerini icat eden kültürler gibi. Onları da evrimcilik bağlamında açıklamak imkânsızdır ve bazen, görünür bir neden olmaksızın, canlı türleri gibi yok oluverirler.

Zihinsel evrenimize gelince; kuşkusuz o da aynı felaket kuralı

uyarınca işler: Daha başlangıçta her şey yerli yerindedir, her seferinde görüşüp anlaşmayı gerektirmez. Tıpkı oyunların kuralında olduğu gibi: Kural, olduğu haliyle mükemmeldir, onu değiştirmeye ya da geliştirmeye yönelik her tür düşünce saçmadır. *Ex nihilo* ortaya çıkıverir, ancak ve ancak *ex abrupto** yok olabilir. Şeylerin kendilerine göre bu apansızlığı, boşluktan böyle çıkıvermeleri, bu öncesizlikleri dünyanın kendi tarihsel akışı içindeki dünya olayını da etkiliyor. Olayı olay yapan, önceki her tür nedensellikle bağları koparan şeylerdir. Dil olayı, önceki tüm anlamların dışında, hatta kendi güncel anlamının dışında tamamlanmış bir biçim olarak ve mucizevi bir şekilde her gün onu ortaya çıkaran şeydir –sanki daha önce hiç var olmamış gibi. Gosse'un varsayımı ve Russell'ın paradoksu da budur. Sonuç olarak, zaten bizler de *ex nihilo*yu tercih ediyoruz; büyüsünü keyfiyetten, nedenlerin ve tarihin mevcut olmamasından alan şeyi. Hiçbir şey bize, tek hamlede ortaya çıkan ya da yok olan şeylerden; zincirleme doluluğu izleyen zincirleme boşluktan daha büyük bir haz vermiyor. Yanılsama da bu büyülü yandan, bu lanetli yandan oluşuyor; o, nedenleri birbirinden çıkararak ya da etkilerin ve nedenlerin biçimini bozarak bir tür mutlak artıdeğer yaratıyor.

Temel kesinsizlik de Hiç'in bu entrikasında, Hiç'in bu koşut düzeninde yer alıyor.

Onu «aşma» yanılsamasını yaşamanın tek yolu, anlığa ilişkin bir fantazma yaratmaktır. Bütün değer sistemlerinin ve nesnel dünyaya ilişkin bütün gösterimlerin ardında böyle bir fantazma biçimlenir – felsefenin geleneksel sorusu da dahil olmak üzere: Hiç değil de Herhangi Bir Şey niçin var? Oysa gerçek soru şu olmalıydı: Herhangi Bir Şey değil de Hiç niçin var?

Ancak, Hiç her şeyin örülüşünde yer aldığına göre onun sonsuz olduğu da kesindir; onunla uğraşmak kadar nesnel dünyanın görünür egemenliğiyle uğraşmak da «hiçbir» işe yaramaz. Ne olursa olsun, Hiç kendisiyle ilgili olanları tanıyacaktır. Ancak Hiç, şeylerin bir durumu da değildir. Görünümlerin dramatik yanılsamasının sonucudur. Ve o dünyanın hakikatine, doğrulanmasına ve nesnelleşti-

* Tepeden inme, aniden, hazırlıksız anlamında Latince ibare (ç. n.).

rilmesine ilişkin girişime adanmış hedeftir –dünyayı tek gerçeklik ilkesiyle homeopatik işleme tabi tutmaya yönelik devasa girişim–; bu işlem dramatik yanılsamaya son verir, kesin bir tutarlılıktan yararlanarak dünyanın ilahi tutarsızlığına son verir; bu tutarsızlık kendi sonuyla ölçülemez, Hiç ile de ölçülemez.

Ama eğer bu «kara madde» olmasaydı evrenimizin de çok uzun süre önce buharlaşmış olacağı hesaba katılmıyor. Zaten, onu bertaraf etmeyi başarırsak, en kuvvetli olasılıkla süre tamamlanacak. Bu boşluğun, bu uzlaşmaz koşut evrenin, gerçeğin ve akılcı olanın verilerine indirgenemeyen bu radikal yanılsamanın bertaraf edildiği her yerde, derhal gerçeğin felaketiyle karşı karşıya kalınacak. Çünkü maddenin kendisi bir aldatmacadır ve maddi evren, kesinlikle mevcut olmayan eksik kütleye dayanıyor yalnızca. Karşıt-gerçekten arındırılmış gerçek, aşırı-gerçek halini alıyor, gerçekten daha gerçek oluyor ve simülasyonda yok olup gidiyor. Karşıt maddeden arındırılmış madde ise entropiye hasrediliyor. Boşluğun bertaraf edilmesiyle madde, yerçekimine bağlı çöküşe mahkûm ediliyor. Her tür başkalıktan mahrum bırakılan özne kendi üstüne çöküyor ve kendini otizmin kollarına bırakıyor. İnsandışı olanın bertaraf edilmesi, insana özgü olanın, bütün iğrençliği ve gülünçlüğüyle kendini çökertmesine yol açıyor (insancıllığın bütün iddiası ve kibrinin kaynağı da bu).

İshi'nin hikâyesinde bu durumla ilgili çok güzel bir mesel var. San Francisco'ya nakledilen Kızılderili kabilesinin son ferdi olan İshi hıncahınç kalabalığın yarattığı görüntü karşısında şaşırıp kalıyor. Tek aklına gelen bütün ölülerin, önceki bütün kuşakların burada, yaşayanların arasında olduğu. Böylelikle ölüler, sürekli birbirimiz karşısında mevcut olma zahmetinden bizi kurtarıyorlar. Ölüleri bir kenara bıraktığımızda, birbirine fazlaca yakın olan canlılar da birbirine yabancılaşıyorlar. Bugün kentlerde yaşadığımız aşırı nüfus, aşırı bilgi, aşırı iletişim durumunda olan da bu: Aşırı-mevcut olma bütün uzamı boğucu hale getiriyor. Kitle durumu da böyle bir şey; orada da yalnızca ölü-canlılar var.

Bütün bunlara rağmen soru olduğu yerde duruyor: Her ne pahasına olursa olsun boşluğun peşinden gitmeyi niçin istiyoruz, mevcut olmayışın, ölümün izini niçin sürüyoruz? Neden kara maddeyi dışlama, her şeyi görüntür hale getirme, gerçekleşmek ve ifade edilmek istenmeyene bunları yaptırma fantazması içindeyiz? Hiç'in ve sırrın devamlılığını güvenceye alacak tek şeyi bulunduğu yerden niçin zorla çıkarıyoruz? Neden saydamlık, kimlik, varoluş için her ne pahasına olursa olsun ölümcül girişimlerde bulunuyoruz? Hiçbir zaman çözülemeyecek bir sorun. Her tür sırrı ortadan kaldırmaya yönelik bu hareketin de esrarlı bir amacı olabilir mi?

Bir zamanlar Tanrı, doğal olarak İyilik'in elebaşıydı; ilahi bir aşkınlıkla Yaratılış'ta ve Doğa'da kullandı bu özelliğini. Modern ve Rousseaucu yorumda Tanrı doğası gereği iyiydi; insan ise sapına kadar iyiydi; dünyayı olumlu hale getirmek için onu dönüştürmemiz gerekmiyordu ve Kötülük de, yalnız ve yalnız bir kazadan ibaretti.

Tanrı öldükten sonra dünyanın kaderiyle ilgilenmek bize düştü. Tanrı başka bir dünyada doğrulanamayacağına göre, onu derhal doğrulamak gerekti. Tanrı Krallığı'nın eşdeğerini, yani tümüyle olumlu bir dünyanın içkinliğini (ideal bir dünyanın aşkınlığını değil) teknik olarak gerçekleştirmek gerekti –bu da, teolojik açıdan sapkınlığın ta kendisidir. İyiliğin Hükümranlığı'nı istemek şeytani bir girişimdir, çünkü mutlak Kötülük'ün yolunu açar. Eğer İyilik bu dünyayı tekeline alırsa, öteki de Kötülük'ün tekeli olacaktır. Bu durumda değerlerin altüst olmasından kaçınmak mümkün olamayacaktır ve dünya, Tanrı'nın ölümünün metastazlarının yaşandığı bir alan halini alacaktır.

Yaşadığımız bahtsızlığın başka bir açıklaması: Dünya bize verildi. Verilmiş olanı iade edebilmek gerekir. Bir zamanlar şükran duyulabiliyordu ya da lütuf karşısında kurban sunarak cevap verilebiliyordu. Artık şükran duyabileceğimiz kimseler kalmadı ve bize verilen dünya karşılığında verebileceğimiz hiçbir şey yoksa, onu kabul edemeyiz.

O halde bize verilen dünyayı tasfiye etmemiz gerekecek. Onun

yerine, akla gelebilecek çeşitli parçalardan oluşmuş yapay bir dünya koyarak onu yok etmemiz gerekecek; böylelikle, hiç kimseye verilecek hesabımız kalmayacak. Bütün yolları kullanarak doğal dünyayı bertaraf etmeye yönelik bu devasa teknik girişim de işte buradan çıktı. Karşı-lütfu ve imkânsız takası kapsayan bu simgesel kural adına, tepeden tırnağa doğal olan ne varsa inkâr edilecek.

Ancak, aynı simgesel kural gereği bu yapay yaratımın bedelini de ödemek gerekecek ve bu yeni borcu kendi alacak hanemize yazacağız. Bu teknik dünyadan ve bu yapay kadiri mutlaktan muaf tutulmayı nasıl sağlayabiliriz? Bu yeni durumu telafi etmemenin olası tek yolu onu yok etmekten başkası değil – olayların gelecekteki akışında ancak böyle bir değişiklik yaparak herhangi bir yükümlülük alma zorunluluğundan kurtulamaz mıyız?

Böylelikle, radikal belirsizlikten kurtulmak, imkânsız takas kaderini defetmek üzere bütün sistemlerimiz umutsuz bir çabada buluşuyorlar. Ticari takas, anlam takası, cinsel takas, her şeyin takas edilebilmesi gerekiyor. Her şeyin nihai eşdeğerini bulmak gerekiyor, her şeye bir anlam ve bir son bulmak gerekiyor. Bu sona, bu formüle, bu yönelime söz geçirdiğimizde bizler de dünyadan muaf olacağız, her şeyin «bedeli ödenmiş» olacak, borcumuz ödenecek ve radikal belirsizlik son bulacak. Bugüne dek bütün sistemler başarısız kaldı. Bir zamanlar kendilerini kanıtlamış olan dinle, metafizikle, büyüyle ilgili sistemlerin geçerliliği kalmadı. Ancak *bu sefer nihai çözüme, kesin denkleme ulaşmamız şart görünüyor: Bütün biçimleriyle Sanal Gerçeklik* –sayısallık, enformasyon, evrensel zaman hesapları, klonlama. Kısacası mükemmel, sanal ve teknolojik *artefaktın* yerleştirilmesi sayesinde dünya da kendi yapay kopyasıyla takas edilebilecek. Hepsinden çok daha radikal bir çözüm yolu gibi görünüyor; çünkü dünyayı, başka yerlerden gelmiş herhangi bir aşkınlıkla ya da ereklilikle takas etmek gerekmeyecek; onun yerini alan sonsuz ölçüde daha «hakiki», gerçek dünyadan sonsuz ölçüde daha gerçek olan kendisiyle takas edeceğiz onu – böylelikle, gerçeklik sorununa ve ona anlam vermeye yönelik her tür hevese de son vermiş olacağız. Dünyanın mevcut olmadığı bir ortamda dünyanın otomatik yazısı. Tam eşdeğerlik, tam ekran, nihai çözüm. Yok olmanın son derece kolay olduğu ağın bir oyuk gibi kullanılmasının verdiği mutlak avuntu. İnternet beni düşünüyor. Sanal beni düşünüyor. Benim kopyam ağlar boyunca dolaşıp duruyor ve hiçbir zaman onunla orada karşılaşmayacağım. Çünkü bu koşut evrenin kopyamla hiçbir ilişkisi yok. Benim kopyam koşut evrenin yapay çevriyazısı, bütünsel yansıması; ancak onu yansıtmıyor. Sanal, eskiden olduğu gibi güç bakımından daha gerçek değil. Yörünge içinde ya da dışında herhangi bir gönderimi de yok artık, hiçbir biçimde gerçek dünyayla kesişmesi de hedeflenmiyor. Özgün olanı soğurduğu için dünyayı da, hakkında karar verilemez bir durum olarak üretiyor.

Ötekinin yok olmasıyla yaşamını sürdüren bu koşut evren de yok olmaya adanmış değil mi; karar verilemeyecek olanın eline düşmeyecek mi? Belki de, kendini bütünleştirmeye uğraşan bu dünyaya ait bir urdan başka bir şey değil – durum böyleyse, bu dünya olduğu gibi varlığını sürdürüyor mu acaba ve bizler Sanal'ın gülünçlüklerini yaşamaktan başka bir şey yapmıyor muyuz? Tıpkı, dinsel art-dünyalarda aşkınlık oyunu oynadığımız gibi –bu sefer, daha çok içkinlik, işlemsel güç oyunu oynuyoruz; biricik düşünce ve dünyanın otomatik yazısı oyunu içindeyiz. Yani burada da başarısızlığa uğrayacağı kesin bir sistem var; burada da imkânsız takastan doğan belirsizliğin ve ayarsızlığın yolunu değiştirecek güçsüz bir fantazmagori söz konusu.

Oluşturduğumuz genel antropolojide yalnızca İnsanlık ile ilgili olanın bir anlamı var. Tarih de anlamını yalnızca belli bir gelişim sürecine ya da akılcı bir erekliliğe dahil olmaktan alabiliyor. Bu muzaffer evrimcilik dışında ne Tarih'in başka bir nedeni var ne de Akıl'ın.

Yaşamı anlamıyla ölçmek.

Dünyayı İnsanlık ile ölçmek.

Olayı Tarih ile ölçmek.

Düşünceyi Gerçek ile ölçmek.

İşareti şeyle ölçmek, vb.

Kendini dünya ile ölçmek yerine, kendini olayla ölçmek, kendini düşünceyle ölçmek...

Bütün alanlarda İnsandışını bertaraf etmeyi, her şeyi İnsan'ın yargılarının egemenliği altına sokmayı hedefleyen antropolojik bir bütüncülüğe doğru gidiyoruz. İnsan hakları burcunun etkisiyle hayvanları, doğayı ve bütün diğer türleri genel olarak insanlaştırma, ahlâki bir antropoloji ve evrensel bir ekoloji kurma çabasındayız – İnsandışıyla ilgili bir eklentiden insanla ilgili biricik düşünceye fırlatılan mızrak. Bütün biçimleriyle İnsandışını yok etmek gezegenimizin ana hedefi; başka yerlerden gelmiş her tür gerçekliği evcilleştirmek bütünlüğümüzün genel hedefi – bu, öylesine bir emperyalizmin öylesine uç bir değişimi ki, bu sayede bizler, ironik ve intikamcı bir paradoksla kendimizi, kendi halindeki her tür İnsan düşüncesinden mahrum bırakıyoruz. Çünkü düşünce, yalnızca İnsandışı olandan çıkıp bize ulaşabilir. Ancak ve ancak bakış açımızdaki radikal bir bozulmadan sonra kendi hakkımızda ve dünya hakkında görüş sahibi olabiliriz; anlam olmayanlarla dolu bir evrenin içine düşmek için değil, dünyanın gücünü anlamdan almasına ve hemen o an, her tür iktidarın ortamı haline gelmesine fırsat vermeden onun elinde bulundurduğu güce ve özgünlüğe yeniden ulaşabilmek için.

Düşüncenin kendisi de bu süreçle aynı niteliği taşımalı. Sıçramalı, değişime uğramalı, güçlü bir yükseliş göstermeli. Burada göze alınan tehlike, sistemin kendisiyle çelişkiye düşmesi değil artık (sistemin, bu çelişki sarmalında kendini yeniden oluşturduğu biliniyor); virüs özelliği taşıyan bir düşüncenin, yani insandışı bir düşüncenin, İnsandışı tarafından düşünülmeye müsait bir düşüncenin sızması sonucunda sistemin istikrarının bozulması göze alınıyor. Zaten aslında düşünce İnsandışının bir biçimi, şatafatlı bir fonksiyon bozukluğu değil mi? Ve evrimin üstüne çöreklenmekle, onu kendi imgesinin tuzağına düşürmekle canlının her tür evrimine aykırı davranmış olmuyor mu? Beynin hücre bakımından gelişmesi bile, evrim ve tür için eleştirel bir eşik değil mi zaten? Öyleyse, neden süreci hızlandırmayalım ve neden başka zincirlenişleri, başka biçimleri –şu an hiç aklımıza bile gelmeyen nesnel bir kaderin biçimleri– hızla devreye sokmayalım?

İnsandışının bu biçimde dışlanması, onun bizi düşünmeye başlamasına yol açıyor. Dünyayı kavrayabilmemizin tek yolu İnsan'ın dışındaki bir omega noktasından yola çıkmak, bizim için tuhaf çekim araçları rolü oynayan nesnelerden ve varsayımlardan yola çıkmak. Eskiden de düşünce, insandışının uçlarında bu tür nesnelerle çarpışıyordu – örneğin, ilkel toplumlarla karşılaştığında yaşadığı şok. Ancak günümüzde Batı hümanizmasının evlatlarından biri olan eleştirel düşüncenin çok daha ötesini görmek, radikal bir belirsizliğin taşıyıcısı olan ve artık kendi perspektiflerimizi dayatamayacağımız daha da tuhaf nesnelere yönelmek durumunda kalıyoruz.

Artık düşünce hakikatle değil, nesneyle suç ortaklığıyla ve artık öznenin efendi olmadığı bir oyunun kuralıyla buluşuyor.

Buradakiler de dahil olmak üzere bütün bu varsayımların bir eşdeğeri, bir kullanım değeri, bir takas değeri var mı? Kesinlikle hayır, onların da takas edilmesi imkânsız. Bütün bunlar dünyanın kusurlarına değinmekten ibaret kalıyorlar ve düşüncenin tek yapabildiği, düşündüğü nesneyi yok ederken onu düşünen nesnede yok olup gitmek. Düşünce böylelikle yakasını hakikatten kurtarıyor. Kaldı ki hakikatten kurtulmak lazım; o en önemsiz şeylerden biri. Ve hakikatten kurtulabilmek için ilk yapılması gereken şey özneye güvenmemek; güvenilecek tek şey nesne ve onun tuhaf cazibesi, dünya ve onun kesin belirsizliği.

Bütün sorun, bizim kuramsal kültürümüzün özünü oluşturan, ancak önceki bir tarihten ve yaşamdan doğan eleştirel düşünceyi terk etmek.

Özne ve nesneden, erek ve imkânlardan, doğru ve yanlıştan, iyi ve kötüden oluşan uzlaşıma dayalı evren bizim dünyamızın durumuna denk düşmüyor. «Normal» boyutlar; zamanın, uzamın, belir-

lenimin, temsilin boyutları, yani aynı zamanda eleştirel ve yansımalı düşüncenin boyutları aldatıcıdır. Psikolojinin, sosyolojinin, ideolojinin bizi çevreleyen gidimli evreni tuzaktan başka bir şey değildir. Eukleides'e özgü bir boyutta işleyişini sürdürüyor hâlâ. Kaldı ki, farkına varmadan kuantumlaşmış bu evrenle ilgili hemen hiçbir kuramsal sezgi yok içimizde –tıpkı, simülasyon düzeniyle ilgili kuramsal bilincimizin son derece zayıf olması gibi; oysa modern evrenimiz, bir yandan nesnel gerçeklik düşüncesine körü körüne sadık kalırken, öte yandan da uzun süreden beri farkına bile varmadan bütün ağırlığı simülasyon düzenine veriyor. Hatta şöyle diyeceğim: Bizim zamanımızın hakiki ikiyüzlülüğü, işte burada, bu boşinançta, «gerçek»in ve gerçeklik ilkesinin bu histerezisinde yatıyor.

Bizler, belirlenimci bir toplumun belirlenimci çözümlemesini yaptık. Bugün ise belirlenimci-olmayan bir toplumun belirlenimci-olmayan çözümlemesini yapmak gerekiyor – fraktal, keyfi, üslü bir toplumun, kritik kitlenin ve uç görüngülerin, tümüyle kararsızlık ilişkisinin egemen olduğu bir toplumun çözümlemesi.

Bu toplumda her şey belirsizlik ilişkisinin elinde kalır. Bu yüzden de toplumu, toplumsal belirlenim bağlamında ya da eleştirel bağlamda ele almak artık imkânsızdır. Bunalım, her zaman için, toplumun gerilimlerden, çelişkilerden sonra payına düşen durum sayılmıştır; bunalım, bizim tarihimizin doğal hareketidir. Ancak artık şimdi bunalım halinde de değiliz, bir felaket süreci yaşıyoruz, maddi kıyamet anlamında değil ama oyunun bütün kurallarının bozulması anlamında. Felaket, artık kurallara uygun olarak işlemeyen ya da bilmediğimiz ve belki asla bilemeyeceğimiz kurallara göre işleyen herhangi bir şeyin akın etmesidir. Felaket ortamındaki her şey yalnızca çelişkili ya da akıldışı olmakla kalmaz; buradaki her şey paradoksaldır. Ereğin ötesine geçmek, fazlaca gerçek bir ortama, fazlaca olumlu bir ortama, fazlaca olaylı bir ortama, fazlaca bilgili bir ortama geçmek, paradoksal bir duruma girmektir; böylesi bir durum geleneksel değerlere yeniden saygınlık kazandırılmasıyla kendini tatmin edemez artık ve kendisi de paradoksal olan bir

düşünceyi gerektirir; böylesi bir durum ise belli bir hakikat ilkesine itaat etmez ve kendini doğrulamanın bile imkânsız olduğunu kabul eder.

Bizler, dönüşü olmayan bir noktayı aştık ve bu noktanın ötesindeki şeyler başka bir eğriye göre gelişiyor. Doğrusal akış artık söz konusu değil. Her şey bir burgacın içine fırlatılıp atılıyor, öyle ki onlara hükmetmek imkânsız hale geldi – zamana hükmetmek de imkânsızlaştı, çünkü dünya çapındaki bilgi eşzamanlı hale geldiği için, bütün mekânların tek bir anda bir araya gelip saydamlaşması da zamana karşı işlenmiş mükemmel bir suç örneksemesinden mahrum kalmıyor.

Aynı anda bir parçacığın hem hızını hem de konumunu hesaplamayı imkânsız hale getiren belirsizlik ilkesi yalnızca fizik alanıyla sınırlı değil. Bilgi alanında olayın gerçekliğini ve anlamını bir arada değerlendirirken, şu ya da bu karmaşık süreçteki nedenler ile etkileri, terörist ile rehineyi (Stockholm belirtisi) ya da virüs ile hücreyi (viral patoloji) birbirinden ayırırken de aynı imkânsızlıkla karşı karşıya kalınıyor – mikroskopla yapılan deneyde özne ile nesneyi birbirinden ayırt etmek kadar imkânsız. Bizim her bir eylemimiz de, mikroskobik parçacık gibi düzensiz bir evreyi yaşıyor: Eylemlerimizin hem ereğini hem de yöntemlerini değerlendirmek imkânsız. İnsan yaşamının değeri ile onun istatistik değerini aynı anda hesaplayamıyoruz artık. Belirsizlik hayatın bütün alanlarına sızdı. Ve bütün bunlar parametrelerin karmaşıklığından değil (öyle olsaydı, eninde sonunda sonuca ulaşırdık), mevcut verilerin uzlaşmaz olmasına bağlı olarak kesin bir belirsizlik yaşanmasından kaynaklanıyor. Bizler olayın ortaya çıkışı ile tekilliğini, şeylerin görünümü ile anlamını –bu iki seçenekten birini– bir arada kavrayamıyorsak: Ya anlama hükmedip görünümleri kaçırıyoruzdur ya da anlamı kaçırıyor ve görünümleri tehlikeden koruyoruzdur. Yalnızca görünümlerin oynadığı oyun yüzünden şeyler kendi anlamlarından giderek uzaklaşıyorlar ve yorumun şiddetine direniyorlar.

Her ne olursa olsun gerçeğin içinde yaşıyoruz, sanki istisnai bir durum söz konusuymuş gibi akılcı bir belirlenim düzeninde yaşıyoruz. *Double bind* içindeyiz: Çifte uyrukluk, çifte zorunluluk. Esas olarak Newton evrenindeyiz, ama temelde belirlenimci olmayan denklemler bu evreni çekip çeviriyor. Çözülmesi imkânsız bir aykırılık mı? Makroskobik görüngülerin belirlenimci bir çözümlemeye hâlâ karşılık verdikleri toplumsal fizik ya da doğa fiziğinde çözülmesi imkânsız, ancak mikroskobik görüngülerde artık hiç de öyle değil. Bu evren, fiziksel süreçler ölçeğinde yüreğimizi parçalayan çelişkilerden doğmuyor – Newton evreninde gayet iyi yaşayabiliyoruz. Ne var ki toplumsal, tarihsel, ilişkisel evrende, davranışlardaki ve çözümlemelerdeki bozulma gün gibi ortaya çıkıyor. Toplumsal işleyişin bütün bir parçası belirlenimci bir çözümlemeye, «gerçekçi» bir sosyolojiye (ister Marksist, deneyci, davranışçı olsun, ister istatistiksel) denk düşüyor hâlâ ve değerlendirmelerimizin büyük bir bölümünü «gerçek»in kayıtlarına dayandırıyoruz. Ancak aynı zamanda başka bir işleyiş türü; olasılıkçı, görecelikçi, keyfi bir işleyiş üstün geliyor ve diğeri gizlice onun içine gömülüyor. Kutupsuzlaşmış bu toplumsal uzamda (hâlâ toplumsal mı, hâlâ tarihsel mi?), geleneksel çözümlemenin sözü geçmiyor artık ve bu düzeyde hazırlanmış çözümler toplam bir belirsizlik üstünde başarısızlığa uğruyorlar; tıpkı klasik hesapların kuantum fiziğinde başarısızlığa uğraması gibi.

Toplumsal belirlenimcilik hükmünü yitiriyor: İvme, bütün konumları olasılık dışına atıyor. Belli bir dışlama alanında, bir bireyin hem güncel konumunu hem de dışlanma hızını aynı hesaplamak imkânsız. Böylesi bir çalışma ve statü türünden (ya da borsadaki hisse senetlerinden) yola çıkarak, gerçek değer ile değer yitim hızı aynı anda hesaplanamaz. Bütünsel kategorilerde, yükselme ile sanal nitelik kaybı aynı anda hesaplanamaz (kadınların yükselmesine, sanki tesadüfmüş gibi, o mesleğin hızla nitelik kaybetmesi eşlik ediyor, bu da işlemdeki toplumsal yararı geçersizleştiriyor). İşaretlerden yola çıkarak anlamı ve eskimeyi aynı anda hesaplamak mümkün değil ve genellikle herhangi bir şeyden yola çıkarak gerçek zamandaki etkiyi ve süreyi aynı anda hesaplamak imkânsız. Toplumsalın belirlenimsizliği böyle oluşuyor.

Buraya kadar, belirlenmiş tarihsel biçimlerin çözümlemesine büyük ölçüde ayrıcalık tanındı ve bu çözümleme açık karşıtlıklara göre yapıldı: Sermaye ve emek. Ancak günümüzde emek alanı dalgalı bir hal aldı ve kavramın kendisi de tanımını yitirdi. Canetti'nin tarihi ele alırken söylediği gibi, toplumsalın «kör nokta»sını aştık ve farkına varmadan sermaye ile emeğin ve onların uzlaşmaz dinamiğinin ötesine geçtik. Bundan böyle toplumsal makine global bir çevrimi, daha doğrusu Moebius halkasını katediyor ve aktörler her zaman için sözleşmenin her iki yanında birden yer alıyorlar.

«Toplumsal kırılma» teriminin kendisi de, sermaye ile emeğe ilişkin eski nesnel koşulları yeniden canlandırma girişiminden doğdu. Tıpkı XIX. yüzyıl ütopyacılarının, sanayinin büyük hamlesi sırasında toprağa ve zanaatkârlığa bağlı değerleri diriltmeye çalışmaları gibi bizler de, bilişimin ve sanallığın büyük hamle yaptığı bir evrende sanayi çağına bağlı toplumsal ilişkileri ve çatışmaları diriltmeye çalışıyoruz. Aynı ütopya, aynı optik yanılsama. Ne yazık ki, kuvvet ilişkilerinin ve diyalektik çelişkilerin altın çağı bitti. Marx'ın çözümlemesi de çatışmaların ve tarihin belirlenimci bir yaklaşımla yalınlaştırılmasına dayanıyordu; bununla birlikte yükselen bir hareketin ve belirli bir reddetme ihtimalinin içinde yer alıyordu: Tıpkı proletarya gibi toplumsallık da kendini aşabilecek ve inkâr edebilecek bir kavramdı hâlâ. Bugün düşündüğümüz bağlamda ve olumlu anlamda gizemli hale getirilen toplumsalla ve emekle hiçbir ilişkisi yoktu. Bizlerin «etkileşimci» toplumsallığında yitip giden şey de olumsuzun emeği ve nesnel koşulların belirli bir biçimde reddedilme olasılığı. Artık «nesnel koşullar» kalmadı. Daha genel olarak: Enformasyonun sanallığı, gerçekliğin belirli bir biçimde reddedilmesi olanağını sunmuyor artık. Artık «nesnel» gerçeklik de kalmadı. Onu dikkate almak ve ölü bir durumu hayal etmek de mümkün değil. Artık olumsuzun ve tarihin içinde değiliz; bütün kurgusal akışların, iş akışlarının, sermaye akışlarının, enformasyon akışlarının kavşağında, kuvvet ilişkilerinin ve toplumsal

ilişkilerin sanal bir ara yüzey ve yaygın bir kolektif performans yararına bir bakıma hayatiyetini kaybettiği bir ortamdayız. Ancak bunu yepyeni bir durum olarak görmemiz gerekiyor ve eğer tarih, Marx'ın deyimiyle bir farsa dönüştüyse, belki de kendini yeniden üreterek günün birinde bizim tarihimiz haline gelecek.

Gerçeklik ilkesinin acıklı gözden geçirilişi, bilgi ilkesinin acıklı gözden geçirilişi. Gerçekten de bilgi ilkesi özne ile nesnenin diyalektiğini varsayar ve bu diyalektiğe hükmeden öznedir, çünkü onu özne yaratmıştır.

Oysa, bilginin metafizik bakımdan imkânsız hale gelmesi için oyunun kurallarının değişmesi ya da belirsizleşmesi, artık ilkelere hükmetmiyor olmamız ve nesnenin, onu kaydettiğimiz bağlamlarda deşifre edilmeye izin vermemesi yeterlidir. Bilginin imkânsızlığı yalnızca metafizik alanda değildir: Şimdiki zamandan başlayarak, bilimler de kendi nesnelerine tanımlanmış bir statü verme kapasitelerini yitirdiler.

Nesne, eski nesne değil artık. Bütün alanlara kaçıp saklanabiliyor. Sanallaştırıcı ekranlarda geçici izler kılığında görünüyor yalnızca. En gelişmiş bilim dalları bile, deneyimlerinin sonunda yalnızca nesnenin kayboluşunu gözlemleyebiliyorlar. Bütün bunlar, deney protokolleri oyunu oynayan ve öznenin kendisine özne konumunu kaybettiren nesnenin ironik intikamı, caydırma stratejisi olamaz mı?

Aslında bilim, aklın kaydettiği ilerlemelerle dünyanın şifrelerini çözmeyi öngören güven verici bir senaryo üretmekten vazgeçmedi. Ve bizler, bu varsayım çerçevesinde dünyayı, atomları, molekülleri, parçacıkları, virüsleri, vb. «keşfettik». Ancak hiçbir zaman şöyle bir varsayımda bulunulmadı: Biz şeyleri keşfederken onlar da bizleri keşfediyorlar ve keşif ilişkisi ikili bir ilişkidir. Demek ki, nesneyi kendi özgünlüğü içinde tasarlamıyoruz. Onu, keşfedilmeyi bekleyen edilgen bir şey olarak görüyoruz; Amerika'nın İspanyollar tarafından keşfedilmeyi beklemesi gibi; ancak durum hiç de böyle değil. Özne, –ister virüsler olsun ister ilkel toplumlar– nesneyi keşfettiğinde, öznenin de nesne tarafından keşfedildiği –ve

hiç de masum olmayan– ters bir süreç başlıyor. Bugünlerde, bilimin kendi nesnesini artık «keşfetmediği», «icat ettiği» söyleniyor. O halde nesne de bizi «keşfetmekten» fazlasını yapıyordur; tam tamına ve yalnızca bizi «icat ediyordur» – bizi düşünüyordur. Diyelim ki büyük bir zafer kazanıp nesneyi kendi sessizliğinden, kendi kayıtsızlığından ve gömüldüğü esrarlı ortamdan söküp çıkardık. Ne var ki günümüzde, gözlerimizin önünde dünyanın bütün esrarı uyanıyor, üstelik kendi sırrını saklamak için mücadele etmekte kararlı. Bilgi bir düellodur ve özne ile nesne arasında süren bu düello öznenin egemenliğini kaybetmesiyle sonuçlanacak ve onun yok olduğu ufuk, nesnenin kendisi olacak.

Zaten öyle görünüyor ki, her durumda ve her tür hakikat karşısında kayıtsız olan gerçeklik, hakikatin gözlemlenmesinden ve çözümlenmesinden çıkarılabilecek bilgiyle çılgınca alay ediyor. Uysal, aşırı-uysal bir edayla bütün varsayımlara ayak uyduruyor ve kayıtsızca hepsini doğruluyor. Bütün bunların onun için taşıdığı anlam, yüzeysel ve eğreti bir «Varlığın içine tutuluvermek»ten (Heideggerci anlamda) başka bir şey değil. Gerçekliğin kendisi de simülasyon oluşturma özelliği kazandı ve bize hiç de esrarengiz olmayan, ironik sayılabilecek asli anlaşılmazlığını düşündürüyor. En üst evreye ulaşan (ifadeden de anlaşılacağı gibi sondan hemen önceki evre) gerçeklik, kendiliğinden yanılsama evresine doğru kayıyor – ironi, parodi, gerçekliğin yok olmadan önce bize gönderdiği son ışık olduğuna göre; kendi esrarının derinliklerinde dolaşan nesnenin bize gönderdiği son işaret olduğuna göre.

Eleştirel düşünce evrenin aynası olarak kendini görmek ister, ancak evren ayna evresini bilmez. O halde düşünce bu kritik evreyi aşıp bir üst evreye geçmeli; bizi düşünen nesne, bizi düşünen dünya evresine. Bu düşünce/nesne, düşünümsel olma özelliğini kaybeder ve tersinir olma özelliği kazanır. O, dünyanın zincirlenişindeki özel bir durum olmaktan ibarettir ve evrensel olma ayrıcalığını kaybeder. Karşılaştırılması imkânsız dünya olayı karşısında-

ki ayrıcalığı da yoktur artık (ancak kuşkusuz, tekilliğin cazibesini taşır). Her durumda öznenin bilincine indirgenemeyecek durumdadır. Dünyanın kargaşası içinde, türün özniteliği ve istisnai kaderi olan düşünce, öznenin bilincine indirgenemeyecek kadar değerlidir. Demek ki, hakikatin takas edilmesiyle hiçbir ilgisi olmayan –hatta bu takası imkânsız sayan- ve düşünce ile dünya arasında oynanan bir oyun olmalıdır.

İnsandışına çıkan düşünce/nesne, imkânsız takasa razı gelir –artık ne dünyayı yorumlamaya çalışır ne de onu fikirler karşılığında takas etmeye; belirsizliğin tarafındadır artık ve onun oyununun kuralı belirsizliktir. Bizi düşünen dünyanın düşüncesi olmuştur. Bu yüzden de dünyanın akışını değiştirir. Çünkü dünyanın ve düşüncenin eşdeğerliği imkânsız olmakla birlikte, her tür eleştirel bakış açısının ötesinde madde ile düşüncenin karşılıklı olarak birbirini tahrif etmesi söz konusudur. Oyunun tersyüz oluşu: Bir zamanlar özne, nesnenin dünyasında olay yaratabildiğine göre, bugün de nesne öznenin evreninde olay yaratabilir. Bilincin akın etmesi dünyanın akışında olay yaratabildiğine göre, bugün de dünya bilincin akışında olay yaratabilir; onun maddi kaderinin, maddenin kaderinin, yani onun radikal belirsizliğinin bir parçası olabildiği ölçüde.

Bilincin dünyayı fiziksel bakımdan tahrif etmesi, dünyanın bilinci metafizik bakımdan tahrif etmesi: Ne bunun nerede başladığını kendine sormanın bir anlamı var, ne de «kimin kimi düşündüğü»nün. Tehlike eşzamanlı yaşanıyor ve her biri diğerini kendi amacından saptırıyor. İçine işlemiş bilinciyle, anlaşılmazlığıyla, simge düzeniyle, yanılsama gücüyle insan, en sonunda evreni tahrif etmeye ve kendi belirsizliğiyle onu bozmaya ya da belirsizliğini ona bulaştırmaya vardırmadı mı işi? Kendi var-olmama durumunu, kendi dünya-üstünde-olmama tarzını (hem de bütünüyle onun parçasıyken) dünyaya bulaştırmadı mı sonunda?

Bu durum, yalnızca klasik değil kuantum ve olasılık bilgisi de söz konusu olduğunda, onun doğruluğuyla ilgili pek çok sorunun sorulmasına yol açıyor; çünkü, kendi nesnesini tahrif eden deneyin de ötesinde –bugün için sıradan bir durum-, insan, bütün alanlarda, düşüncenin tahrif ettiği ve istikrarsız hale getirdiği bir evrenle uğraşmak istiyor. Bununla ilgili varsayım da ortaya kondu (Diran): Eğer evrenin nesnel yasaları olsaydı bile, bunlar, insan yüzünden ne formüle edilebilirdi ne de işleme konulabilirdi. İnsan, bir kaos evrenine akıl getireceği yerde, hiç görülmemiş güçte bilgi ve düşünce darbeleriyle onu daha da büyük bir kargaşaya sokardı: Evrenin dışında bir nokta bulup (simülasyon da olsa) oradan evrene bakmak ve onu düşünmek. Bu evrenin dışında başka hiçbir şey var olmadığına göre, yani evren kopyası olmayan bir şey olduğuna göre, bu noktayı kendi dışında var etmek için gösterilecek basit bir girişim bile evrene son verme iradesi demek olacaktır.

Nihai çözüm ya da ölümsüzlerin intikamı

Gerçekten de bu nihai çözüm hem bizlerin en derin fantazması, hem de bizim bilimimizin fantazmasıdır. Soğutma ya da derin dondurma ve bütün biçimleriyle kopyalama ya da klonlama yöntemleriyle ulaşılacak ölümsüzlüğe dair fantazma.

En iyi örneklerden biri, hiç kuşkusuz Walt Disney'in sıvı azottan yapılmış tabutu. Ancak bütün bedeni soğutulduğu için, hiç olmazsa o bütünüyle dirilmiş olacak. Günümüzde, deneysel yaratık sayılabilecek başka çeşitlemeler de ortaya çıkıyor. Örneğin Arizona'da, Phoenix'te –(küllerinden) yeniden doğmanın mümkün sayıldığı yerde, artık yalnızca bedensiz başlar soğutuluyor; çünkü bireysel varlığın çekirdeği olarak görülen beyinden yola çıkarak bütünlüğü içinde bireyi diriltmenin mümkün olacağı umuluyor. Öte yandan, bu başsı varlıkların tersine Atlantik-Ötesi bazı laboratuvarlarda başsız fareler ve kurbağalar klonlanıyor; ileride, organ nakline stok yaratmak için başsız insanların klonlanması düşünülüyor. Baş, bilincin mekânı olarak kabul edildiği için başsız yaratıklar üretmenin daha iyi olacağı düşünülüyor; böylelikle, fazlaca ahlâki ve psikolojik sorunla karşı karşıya kalınmadan bu organlar serbestçe kullanılabilecek.

Deneysel klonlamanın birkaç biçimini saydık. Klonlama, yani otomatik ölümsüzlük doğada da var. Hücrelerimizin bağrında.

Hücrelerimizin normal kaderi belli miktarda bölündükten sonra ölmek. Eğer bu bölünmeler sırasında herhangi bir karışıklık yaşanırsa (anti-tümör genin ya da apoptoz işlevinin bozulması) hücre de kanserli hale geliyor: *Hücre ölmeyi unutuyor*, nasıl öleceğini unutuyor. Kendisine özdeş milyarlarca kopya yaratarak kendini klonluyor ve bir tümör oluşturuyor. Genellikle kişi ölüyor, kanserli hücreler de onunla birlikte. Ancak Henrietta Lacks örneğinde, hayattayken ondan alınan tümör hücrelerinin laboratuvarda işlendiklerinde sonsuza dek çoğaldıkları görüldü. Bu hücrelerin son derece etkili ve mükemmel bir örnek oluşturduğu düşünüldüğü için, dünyanın dört bir tarafına, hatta *Discoverer 17* ile uzaya bile gönderildiler. Böylelikle, Henrietta Lacks'ın molekül düzeyinde klonlanarak sağa sola serpiştirilen bedeni, ölümünden yıllar sonra ölümsüz seferine devam etme imkânı buldu.

İçimizde gizli bir şey var: Ölüm. Başka bir şey, her bir hücremizde bizi gözetliyor: Ölmeyi unutmak. Ölümsüzlük bizi gözetliyor. Canlıların ölümle mücadelesinden söz ediliyor hep, bunun tersi tehlike sayılmıyor. Oysa, ölmenin imkânsızlığı karşısında da mücadele etmeliyiz. Canlı varlıklar ölüm için verdikleri mücadeleyi, bölünme, cinsellik, başkalık için verdikleri mücadeleyi biraz olsun gevşettiklerinde, bölünmez, kendilerinin özdeşi, yani ölümsüz oluyorlar yeniden.

Görünüşün tersine, doğa önce ölümsüz varlıkları yarattı ve ölümü bilek gücüyle kazandığımız içindir ki bugünkü canlı varlıklar halini aldık. Ölümsüzlüğün içinde aşmayı körü körüne hayal ediyo-

ruz; oysa ölümsüzlük, hücrelerimizin önceki yaşamına kazınmış en ölümcül kaderimiz bizim ve bugün, klonlamadan yararlanarak o kadere yeniden ulaşmaya çalışıyoruz. (Freud'a göre ölüm itkisi, ölümlü ve süreksiz olmadan önceki eşeysiz ve bireysiz halimiz karşısında duyduğumuz özlemden başka bir şey değildir – hakiki ölüm, bireysel varlığın fizik yok oluşu sayılamaz pek; farklılaşmamış canlının minimal hale gerilemesinden başka bir şey değildir.)

Biyosferin evrimi, ölümsüz varlıkları ölümlü varlıklara ulaştırır. Aynı olanın –tek hücreli canlılar– bölünmesindeki mutlak süreklilik sayesinde, yavaş yavaş doğuma ve ölüme yaklaşılıyor. Sonra, bir tohum yumurtayı döllüyor ve tohum hücreleri uzmanlaşıyorlar: Buradan ortaya çıkan canlı, onu yaratanlardan hiçbirine benzemiyor ve tekil bir bileşim oluşturuyor. Böylece, katıksız ve yalın yeniden üretimden döllemeye geçiliyor. İlk iki canlı ilk kez ölüyor ve üçüncüsü ilk kez doğuyor: Ölümlü, eşeyli, farklılaşmış canlılar evresine geçiyoruz böylelikle. Virüslerin, ölümsüz canlıların eski düzeni sürüyor; ancak bundan böyle, sonsuz varlıkların dünyasını ölümlü varlıkların dünyası kuşatmış oluyor. Evrimin kazandığı zafer ölümlü ve süreksiz varlıklara ulaştırıyor bizi: Bizleri. Ancak oyun henüz bitmedi ve her zaman için tersinme yaşanabilir. Yalnızca hücrelerin virüslere özgü isyanında değil, bizlerin bugün içinde bulunduğu devasa girişimde yaşanabilir bu tersinme; canlı varlıkların homojen ve sürekli bir evreni yeniden kurma girişiminde. Bu kez yapay bir süreklilik ortamında; teknikle ve makinelerle yarattığımız medyumlarımız sayesinde, devasa iletişim ve bilgi sistemimiz sayesinde mükemmel bir klon inşa etmekteyiz: Kendi dünyamızın bire bir kopyası; dünyanın, kapıları sonsuz bir kopyalama ortamına açılan sanal repliği.

Kanserli hücrede görülen patolojik ölümsüzlüğü birey ve tür ölçeğinde yeniden üretiyor ve kopyalıyoruz.

Bu, ölümsüz ve farklılaşmamış varlıkların ölümlü ve eşeyli varlıklardan intikam almasıdır. Ona nihai çözüm denebilir.

Cinsiyetin ve ölümün teşrif etmesiyle birlikte evrim sürecinde yaşanan bu büyük devrimden sonra, şimdi de büyük involüsyon dönemi yaklaşıyor – klonlama ve çeşit çeşit başka teknikler sayesinde bizi cinsiyetten ve ölümden kurtarmayı hedefleyen süreç. Canlılar, milyonlarca yıl boyunca aynı olanı aynı olandan kurtarmak, bir tür ensestten ve ilkel entropiden kurtulmak için çırpınıp durdukları halde, bizler bugün bilimdeki ilerlemelerden yararlanarak bunun koşullarını yeniden yaratmak ve farkları ortadan kaldırarak türün dezenformasyonunu sağlamak için uğraşıyoruz.

Tam bu noktada, bilimin kaderiyle ilgili soru ortaya çıkıyor. Bilimin kaydettiği ilerlemeler, bütünsel bir involüsyona yol açacak evrimin (sapkın?) eğrisi içinde yer almıyorlar mı? Ve bilinçsizce ulaşmaya çabaladığımız bu nihai çözüm, gösterdiğimiz bütün çabaların yanı sıra doğanın da gizli yönelimi değil mi? Bu, bugün bile olumlu bir evrim olarak gördüğümüz her şeyi beklenmedik biçimde aydınlatıyor.

Cinsel devrim, biricik ve hakiki olanı, canlı varlıkların evrimine cinselliğin girmesini sağlayan devrimdir. Sürekli bölünmezliğe, Aynı'nın sürekliliğine ve onun sonsuza dek bölünmesine son veren ikiliğin devrimi. Yani aynı zamanda ölümün devrimi. Bunun tersi olan hareket, yani bizimki, cinselliğin ve ölümün devriminin berisinde türün involüsyona yönelik hareketidir. Canlının evrimindeki devasa revizyonist harekettir.

Bu perspektife göre «cinsel özgürleşme» tam anlamıyla çiftdeğerlidir. Çünkü her ne kadar benimsenmesini sağladığı cinsel devrimle aynı yönde yer alıyormuş gibi görünse bile, etkileri bakımından cinsel devrimin tam anlamıyla karşıtıdır. Birinci evrede cinsel etkinlik ile döllenmeyi birbirinden ayırmıştır. Gebeliği önleme, haplar, vb. Bundan daha ağır sonuçlar yaratan ikinci evrede üreme ile cinselliği birbirinden ayırmıştır. Önceleri cinsellik üremeden kurtulmuştu, bugün de üreme cinsellikten kurtardı yakasını. Eşeysiz biyoteknik üreme yapay döllenmeden bütünsel klonlamaya vardı. Bu da özgürleşmenin bir biçimi olmakla birlikte diğeriyle çatışkı halindedir. Önceleri cinsel bakımdan özgürleşmiştik, şimdi de cinsellikten yani cinsel işlevden sanal olarak yakamızı kurtarmış

görünüyoruz. Klonların ve kısa bir süre sonra da insanların cinselliği, tam özgürleşmeyle birlikte gereksiz bir işlev halini alacak. Güya eşeyli canlıların evrimini taçlandırmak için gelen cinsel özgürleşme, bu sonuncu sonuçları bakımından cinsel devrimin sonunu getirdi. Bilimdeki çiftdeğerlikten farksız. Onlardan beklediğimiz yararlar zararlı etkileriyle ya da sapkın karşı-etkileriyle öylesine iç içe girdi ki artık işin içinden çıkmak da imkânsızlaştı.

Ya ölüm? Cinselliğe bağlı olduğuna göre, herhangi bir biçimde aynı akıbete uğrayacağı kesin. Gerçekten de çağdaş ölümün cinsel özgürleşmeden kurtulması söz konusu olabilir. Diğer örneklerdeki gibi yaşamı ölümden ayırmaya çalışıyoruz ve elbette yalnızca yaşamı muhafaza etmek istiyoruz; tıpkı üremede cinsellikten vazgeçtiğimiz gibi ölümü de vazgeçebileceğimiz gereksiz bir işleve dönüştürmeye çalışıyoruz. Mukadder bir olay, simgesel bir olay olan ölümün programını bozmaya uğraşıyoruz ve bundan sonra ölümü sanal bir gerçeklik, canlı varlığın yazılımında yer alan bir seçim, bir seçenek olarak görmek istiyoruz. Tıpkı bir tür çekim alanı olarak gelecekte bizi bekleyen şu sanal cinsellik gerçekliği, siberseks gibi. Çünkü, cinsellik, düşünce, ölüm gibi gereksiz hale gelen bütün bu işlevler kendi başlarına, yalın bir biçimde yok olmayacaklar; eğlence etkinlikleri olarak yeniden çevrime sokulacaklar. Artık gereksiz hale gelen ınsanoğlunu da varlıkbilime özgü bir çekim olarak muhafaza edebileceğiz. Çok önceleri Hegel'in söylediğinin yepyeni bir çeşitlemesi: «Ölmüş olanın, kendinden hareketli yaşamı.» Eskiden yaşamsal bir işlev sayılan ölüm, bir lüks, bir oyalanma yolu olacak. Gelecekteki uygarlık ölümü bertaraf ettiğinde, geleceğin klonları da kendilerine ölüm lüksünü yaşama imkânı tanıyabilecekler ve simülasyon ortamında yeniden ölümlü varlıklar olabilecekler mi acaba (*cyberdeath*)?

Klonlamayı önceleyen bir biçim, doğa tarafından bize ikizler ve ikizlik biçiminde öneriliyor – aynının kopyalanmasına ve ilkel simetriye dayanan bu olağanüstü durumdan, ancak simetrideki bir

durak, bir kopuş sayesinde kurtulabiliyoruz. Belki de ondan hiçbir zaman tam olarak kurtulamamışızdır ve gerçek anlamda ayrı kalmayı asla başaramadığımız bu ikiz sanrısı klonlamayla birlikte çıkıverir günün birinde; belki, bu ilk kopyayla bir tür arkaik ensest ilişkisi içinde olmanın yarattığı cazibeyi yeniden yaşarız (bunun yol açabileceği dramatik sonuçlar için Cronenberg'in *Dead Ringers –Ölü İkizler–* filmini izleyiniz).

Böyle bir ikizlik çoğu kez simgesel düzeyde kalır, ancak maddi alana döküldüğünde de her birimizin yüreğinde bulunan bu bölünmez ayrılığın esrarını taşır (hatta bazıları, bunun biyolojik izini bulduklarını iddia ettiler). İkizliğin bütün kültürlerde kutsal, lanetli görülmesinin nedeni kuşkusuz ki budur; ve bu lanetin öbür yüzünde, bireyleşme karşısında duyulan sonsuz pişmanlık yatıyor. Gerçekten de, «varlıkbilim»e özgü böyle bir durağın ikizle ortaya çıkması sayesinde bireysel varlık, yani bir tür başkalık, bir tür ikili ilişki olanağı ortaya çıkabiliyor. Bizler bireyleşmiş varlıklarız ve böyle olmaktan gurur duyuyoruz; ancak, psikolojik bilinçdışının çok daha derinlerindeki bir bilinçdışında kendimizi ona teslim etmeye asla razı olmadık.

Kendi kopyamız ve daha da ötesi, evrim süresince kurtulduğumuz bütün bu benzerler, kâbuslarımızda ya da özlemlerimizde yer almıyor mu? Bütün bunlar yüzünden bireyleştiğimiz için sonsuz derecede pişman değil miyiz?

Aslında çifte pişmanlık: Yalnızca bireyin türden kurtulmasının yarattığı pişmanlık değil, daha derinlerde eşeyli canlı varlıkların inorganik hükümranlık karşısında duyduğu pişmanlık. Bu böyle. Hangi alanla ilgili olursa olsun her tür özgürleşme, bir kuralsızlık, bir ihanet olarak yaşanır ve bitip tükenmeyecek, kökeninden uzaklaştıkça hep daha da vahimleşecek bir nevroz kaynağıdır. Yenilgiye uğrattığımızı sandığımız maddenin, türün, ölümsüz varlıkların intikamıdır bu.

Bölünmez bir varoluşa dönmekle, farklılaşmamış canlının kaderiyle ilgili bu kolektif fantazmada, kayıtsız bir ölümsüzlüğe yönelen bu sapmada, canlı olanın canlı-olmayan karşısında duyduğu pişmanlığın bir biçimini görmemiz gerekmez mi – bütün çağların

derinlerinden çıkıp bize ulaşan, tamamlanmış, ancak tekniklerimizin lütfu ve gücü sayesinde yeniden sessiz zorlanmanın bir biçimine dönüşmüş pişmanlığı görmemiz gerekmez mi?

Söz konusu olan, farkların yarattığı genetik tesadüfe son verme, canlıda görülebilecek değişikliklere son verme isteği midir? Cinsiyetten de farktan da, kurtuluştan da kültürden de yorulmadık mı artık? Toplumsal ve bireysel dünya, önceki herhangi bir durum karşısında duyduğumuz bu zafiyetle, bu dirençle ya da bu nostaljik sadakatle ilgili pek çok örnek sunuyor. Bizler, bir tür revizyonizmle, canlının ve özellikle de – kendi çeşitliliğiyle, kendi karmaşıklığıyla, kendi radikal farkıyla, kendi başkalığıyla yüz yüze gelmekten aciz- insan türünün bütün evriminin iç parçalayıcı revizyonuyla uğraşıyoruz.

Ancak bu bir serüven de olabilir: Bire bir ölçülerde yapılan bu test karşısında neyin hayatta kalabileceğini görmek için, canlının yapaylaştırılması için olabildiğince ilerlemek. Her şeyin klonlanamayacağı, programlanamayacağı, genetik ve nörolojik bakımdan denetlenemeyeceği ortaya çıkarsa, böylelikle hayatta kalanların gerçekten «insan» olduğunu söyleyebiliriz – insanlığın yok edilemeyecek ve başka varlıklara devredilemeyecek biçimi. Elbette, bu deneysel türevden geriye hiçbir şey kalmaması tehlikesi de var; insanlığın yalın bir biçimde tümüyle silinmesi riski.

Biyosfer II deneyi de böyle bir deneydi; gezegendeki verilerin tümünün yapay bileşimi, insan türünün ve onun çevresinin ideal kopyası yapıldı. Minyatür olarak üretilen *Biyosfer II*, bütün türün ve gezegenin (*Biyosfer I*) kendi sanal gerçekliğine dönüştüğü olgusunu ortaya koyuyordu; bilgiden oluşan devasa jeodezi kubbesinin ardında gerek türün gerekse gezegenin geri dönüşsüz deneysel bir kadere teslim edildiğini açığa çıkarıyordu. Ancak burada söz konusu olanın insan türü olduğunu söyleyebilir miyiz hâlâ? Yapay olarak ölümsüzleşmeyi ve saf bilgiye dönüşmeyi hedefleyen bir türün, hâlâ insan türü olduğunu iddia edebilir miyiz?

İnsan önyargısızdır: İster canlı olsun ister cansız, tıpkı dünyanın geri kalan bölümüne yaptığı gibi kendini de kobay olarak görür. Tıpkı diğer türlerin kaderinde rol aldığı gibi, kendi türünün kaderini de keyifle oynar. Kör bir istekle daha fazlasını bilmek istediği için, diğer türler karşısında gösterdiği kayıtsızlık ve yırtıcılıkla kendi sonunu programlar. Onu aşırı bencil olmakla suçlayamayız. O güne dek doğal kadere teslim olmuş diğer türler için hazırladığı, sonu bilinmez deneysel bir kadere adar kendini. Kendini koruma içgüdüsü gibi bir şey bu doğal kaderin parçasıyken, yeni deneysel kader buna benzer bütün kavramları silip süpürür. Böyle bir durum, özlemle ve pişmanlıkla ilgili, korumaya ve muhafaza etmeye yönelik ekolojik takıntının ardında bulunan bambaşka bir eğilimin üstün geldiğine işaret eder – türün, sınırsız bir deneylemeye kurban edilmesi eğilimi.

Birbiriyle çelişen iki hareket: Bütün türler içinde yalnız olan insanın, kendi ölümsüz kopyasını oluşturmayı hedeflemesinin nedeni, yapay elemeden yararlanarak doğal elemeyi tamamlamak ve böylelikle mutlak bir ayrıcalığa ulaşmaktır. Bu kadarıyla bile, evrim yasasına uygun olarak -kendi türü de dahil olmak üzere- bütün türlerin ölmesini gerektiren doğal elemeye son vermiş oluyor. Simgesel kurala aykırı davranmakla ve evrime son verme kibrine kapılmakla, kendi özgüllüğünü, doğal dokunulmazlığını kaybetmek üzere olan kendi türünün de involüsyonunu başlatıyor. Kaldı ki, yapay türlerin ölümlülüğü doğal türlerin ölümlülüğünden çok daha hızlıdır; öyle ki türler, yapay yolları kullanmakla, belki de kendi sonlarına daha hızlı yaklaşmış oluyorlar.

Bütün bunların temelinde oldukça tuhaf bir hakikat yatıyor: Öyle görünüyor ki insan türü kendisiyle barışmakta zorluk çekiyor. Ötekilere uyguladığı şiddete koşut olarak kendisine karşı da özel bir şiddet uyguluyor; bu yüzden de, o andan itibaren, gelecekte olabilecek bir felaketten sağ çıkmış gibi davranıyor kendisine. Sanki, bir yandan kendi üstünlüğüne kanaat getirmişken diğer yandan da kendisine bu ayrıcalığı tanıyan ve bir bakıma tür olarak onu kendi sonundan uzaklaştıran evrimden pişmanlık duyuyormuş gibi davranıyor. Canetti'nin tarihi aşma konusunda ortaya koyduğu konjonktürün aynı; şu farklar hariç: Burada söz konusu olan şey türü aşmak –yani çok daha asli bir durum–, ötesindeki hiçbir şeyin insana öz-

gü ya da insandışı olmadığı bir noktayı (Canetti'ye göre bu noktanın ötesindeki hiçbir şey ne doğrudur ne de yanlış) aşmak; en büyük tehlike tarihin «tarih-sonrası»na doğru salınımı değil, türün boşluğa doğru salınımı.

Tür, beklenmedik bir biçimde yolunu değiştirip, kritik doyma eşiğine ulaştığı için otomatik bir tür toplu intihara yönelen hayvan türleriyle ilgili yasaya yeniden ulaşabilecek mi?

Böyle bir girişimin insandışı nitelikte olduğunu, biz insanlarda bulunan insanca, pek insanca şeylerin tümünün ortadan kaldırılmasından anlayabiliriz: Arzularımız, eksiklerimiz, nevrozlarımız, rüyalarımız, engellerimiz, virüslerimiz, coşkularımız, bilinçdışımız ve hatta cinselliğimiz – bütün özelliklerimizde, bizi özgül canlı varlıklar yapan yönergeler var. Hiçbir genetik manipülasyon, bütün negatif özellikleri eleyerek varılacak ideal modelden kurtaramıyor kendini. Deneysel bir ilkörnek olan *Biyosfer II*'de de ne virüs vardı, ne tohum, ne akrep, ne de eşeyli üreme. Her şey arıtılmıştı, her şeye bağışıklık kazandırılmıştı; saydamlaştırıldığı, gerçek yaşamdan uzaklaştırıldığı, mikropsuzlaştırıldığı, korunduğu için her şey ölümsüzleşmişti.

Canlının üst-canlı içinde dağılması giderek en küçük ortak bölene, genoma ve genetik mirasa indirgenmesi sayesinde gerçekleşiyordu; kodlardaki sürekli hareket üstün geliyordu ve insanın ayırıcı işaretleri hücrelerin düzdeğişmeceye bağlı sonsuzluğu karşısında siliniyordu. En kötüsü, kendi formülüne uygun olarak türemiş canlıların hayatta kalmayacaklarının kesin olarak bilinmesiydi. Formül sayesinde yaşayan formül yüzünden yok olup gidecekti.

O halde insanın ve insandışının sınırları giderek siliniyor; üst-insanlığa ya da değerlerin dönüşümüne doğru değil, alt-insanlığa, insanlık ötesine, türün kendi simgesel niteliklerinin yok olmasına yöneliyor bu süreç. Nihai olarak Nietzsche'yi haklı çıkaracak; Nietzsche, kendi ellerine teslim edilmiş insan türünün kendini kopyalamaktan ya da yok etmekten başka bir şey yapamayacağını söylüyordu.

İlk hümanizma, yani Aydınlanma'nın hümanizması insanın niteliklerine, erdemlerine ve doğal yeteneklerine, tözüne dayanıyordu ve özgürlük hakkı ile bu özgürlüğün kullanımını eşit tutuyordu. Günümüz hümanizması ise, en geniş anlamda organik varlığın ve türün muhafaza edilmesine dayanıyor daha çok. Günümüzde, insan haklarını doğrulayan şey ahlâklı ve egemen varlıktan çok, tehdit altındaki bir türe tanınacak ayrıcalıklar. Bu yaklaşım insan haklarının da belli bir sorunsal oluşturmasına yol açıyor, çünkü o andan itibaren diğer türlerin, diğer ırkların, doğanın haklarına ilişkin soruları sormaya başlıyor; insan haklarının bütün bunlar karşısında kendini tanımlaması gerekiyor. Peki, İnsan'ın genetik bağlamda tanımı yapılabilir mi? Eğer böyle bir tanım varsa, türün kendi genomu üstünde ve kendi genetik dönüşümü üstünde hak iddia etmesi mümkün müdür? Genlerimizin yüzde 98'ini maymunlarla, yüzde 90'ını da farelerle paylaşıyoruz. Bu ortak mirastan maymunlara ve farelere düşen pay ne kadar? Öte yandan, bizim genomumuzdaki genlerden yüzde 90'ının hiçbir işe yaramadığı söyleniyor. Bu genler var olma hakkını nereden alıyorlar? Oldukça yaşamsal bir soru, çünkü onların yararsız olduğu ilan edilirse onları ortadan kaldırma hakkı doğacak. İnsanlığın kendisiyle ilgili herhangi bir durum karşısında da aynı sorunla karşı karşıya kalınıyor: İnsanlık kendini, özgürlük ve aşkınlık bağlamında değil de işlevler ve biyolojik denge bağlamında tanımlar tanımlamaz İnsan'ın ve dolayısıyla hümanizmanın özgüllüğü de silinip gidiyor. Zaten XVI. yüzyıldan başlayarak Batı hümanizması diğer kültürlerin akınına uğradığında kendini tehdit altında hissetmişti. Bugün kırılan kilit, yalnızca belli bir kültürün değil, bir türün kilidi: Bir zamanlar hümanizmanın kuralı sayılan bütün ahlâki, hukuksal, simgesel kurallar düzeni antropolojiyle birlikte aynı anda altüst oldu. İnsan türünün yerini alacak robotların, klonların ve yaratıkların perspektifinde ruhun ve bilincin varlığından, bilinçdışının varlığından söz edebilir miyiz? İnsanın sınırlarının buharlaşmasıyla birlikte, yalnızca bireysel sermaye değil soyoluş sermayesi de tehditle karşı karşıya kaldı – bu buharlaşma, insandışındaki bir şeyin içinde bile değil; insanın ve insandışının ötesindeki bir şeylerde, canlının genetik simülasyonunda.

İnsan ile insandışı olanın karşılıklı oyunu, bunlar arasındaki denge bozuldu. Ve hiç kuşkusuz insanın yok olması ihtimali vahim bir durum yaratır, ancak insandışının yok olması da bir o kadar vahimdir. İnsan olmayan her şeyin ve insanın içinde olup da insandışı olan her şeyin özgüllüğü, çok modern, çok akılcı tanımıyla insanın hegemonyası lehine tehlike altındadır. Doğayı, hayvanları, diğer ırkları ve diğer kültürleri evrensel bir yargıya eklemleme isteğiyle her yerde karşı karşıya kalıyoruz; her şeyin, evrimci ve hegemonyacı bir antropolojideki yerini alması isteniyor – kuşkusuz Batılı tanımıyla insanın biricik düşüncesi evrenselin, iyinin ve demokrasinin burcunda gerçek bir zafer kazanıyor. İnsan hakları, antropiye, antropokrasiye dayanan bu düşüncenin motoru oldu ve insan ile insandışı, bu düşüncenin ardında, biçimsel çelişki ortamında çoğalıp duruyor. Böylelikle, aynı hareket içinde insan haklarının ve insan hakları ihlalinin yeniden yükselişine tanık oluyoruz.

Diğer kültürler, insan ile insandışı arasındaki bu ayrımı bilmiyorlar. Onu biz icat ettik, şimdi de biz silmekteyiz; üst düzeyde bir bireşimle değil, tıpkı nihai çözümün baş döndürücü perspektifinde olduğu gibi farklılaşmamış teknik bir soyutlamayla onu kazıyoruz.

Bize deniyor ki, genetik kaderi ne olursa olsun klon hiçbir zaman kendi orijinalinin tıpatıp aynısı olmayacak (kendisinden önce bir orijinal olduğuna göre elbette öyle olacak). Sözde biyolojik klonlamadan korkmanın da âlemi yok, nasıl olsa kültür bizi farklılaştırıyor. Öğrendiklerimiz ve kültür bizi selamete götürecek, yalnızca onlar bizi Aynılık cehenneminden koruyabilirler. Oysa durum bunun tam tersi. Aslında kültür bizi klonluyor ve biyolojik klonlamanın önünde ve uzağında zihinsel klonlama yer alıyor. Öğrendiklerimiz, biricik düşünce burcunun altında kültürel bakımdan bizi klonluyorlar. Düşünceler, yaşam tarzı, kültür ortamı ve bağlamı, doğuştan gelen farkları güvenilir biçimde bertaraf ediyorlar. Okul, medya, kitle kültürü ve enformasyonu sistemleri yüzünden insanlar tıpatıp birbirine benzeyen kopyalara dönüşüyorlar. Ve fiilen yaşanan bu klonlama; toplumsal klonlama, insanların ve şeylerin sanayide klonlanması düşüncesi, genetik klonlama ve genom düşüncesini yaratıyor; bu düşüncenin tek yaptığı, zihnin ve davranışların klonlanmasını onaylamak.

Bu durum, bilimsel ve teknik deneylerle yüz yüze kalan bireyin haklarıyla ve kuralların sınırlarıyla ilgili bütün yaklaşımları değiştiriyor. Günümüzde farksızlaşma, Human Xerox ve biricik düşünce doğrultusunda son derece etkili olan farklılaşma kültürümüz devreye girer girmez, etik komitelerinin ve kolektif vicdanın dağarcığını renklendiren bütün bu konular, bütün bu kurgu anlamını yitirir (sözde-manevi ve sözde-felsefi anlamı hariç).

Buna karşılık bütün bu klon hikâyesinin akla gelmedik bir yanı da olabilir. Yani klon, orijinal olanın kaba bir taklidi, ironik ve acayip bir çeşitlemesi olarak ortaya çıkabilir. Bu olasılıktan yola çıkarak bizdeki «oidipus» psikolojisini altüst edecek pek çok durum hayal edebiliriz. Örneğin geleceğin klonlarından biri babasını ortadan kaldırabilir; annesiyle yatmak için değil de –zaten artık bu da imkânsız; çünkü ortada yalnızca hücre-anne kaldı ve bir kadının baba olma ihtimali oldukça kuvvetli– kendi özgün konumuna yeniden ulaşabilmek için. Ya da tersine, kopyası tarafından diskalifiye edilen orijinal, kendi klonundan intikam alabilir. Çocuk ile ebeveyni arasındaki çatışmalar artık söz konusu olmayacağı için orijinal ile onun kopyası arasında çıkabilecek her tür çatışma hayal edilebilir. Hatta, klon için yepyeni bir işlev de tasarlanabilir (günümüzde ona atfedilen ve hayatın sürekliliğine yönelen işlevlerin dışında). Ölme ve kendini yok etme içgüdüsünü tatmin etme işlevi. Böylelikle, gerçek bir hayati tehlikeyle karşı karşıya kalınmadığı halde, kendi klonunu ortadan kaldırmak ve kendini yok etmek mümkün olabilir: Vekâleten intihar. Ancak bunları, ne biyoloji ne de ahlâkçılık uzmanlarımız düşünüyor. Ölüm itkisini ölümsüzlük itkisi kadar temel bir veri olarak görebilecek aşamaya henüz gelmediler; zaten ikisi de klonlamada önemli bir rol oynuyor ve bu da işleri kolaylaştırmıyor.

Bu girişimin en önemli yararlarından biri de, daha genel olarak, biraz olsun radikal görüşler taşıyan bütün felsefecilerin bildiğini bi-

ze açıklaması: Ahlâkdışı bu isteğin, ölümsüzlük için duyulan bu teknik isteğin karşısına konulabilecek hiçbir ahlâki gerekçe yoktur. Ondan türeyebilecek ne bir doğa yasası vardır ne de bir ahlâk yasası. Zaten bütün bunlar, öteden beri bilimde olagelmiş idealist bir bakış açısının ürünüdür. Yani, İyilik ile Kötülük'ün paylaştırılması üstünde yükselecek doğal haklar da yok, yasaklar da. O halde karşı karşıya kaldığımız tehlike ahlâki düzeyde değil, simgesel düzeyde. Canlılık oyununun kuralı, biçimin esrarlı, erekliliğin de açıklanmamış olmasını gerektiriyor. Hayatın hiçbir «değer»i yok, insan hayatının bile; onu kıymetli saymamızın nedeni onun değerinden değil, biçiminden kaynaklanıyor – ölçüsüz ve ahlâkdışı bir biçim almasından. Onu, başka herhangi bir yaşamla ya da değerle takas etmek imkânsız. İnsan türünün kendisi de başka herhangi bir yapay türle takas edilemez; bu tür, değer ve performans bakımından daha üstün olsa bile.

O halde, klonlama bağlamında iddia edilen ölümsüzlüğün karşısına «farklara ilişkin etik» ve değerle ilgili hümanist ahlâk çıkarmanın anlamı yok; olsa olsa biçimlerin üstün ölümsüzlüğü çıkarılabilir onun karşısına – hakka ilişkin soyut bir algılama olarak değil, aynı zamanda düşünceyi de kapsayan yaşamsal bir gereklilik olarak; çünkü düşünce de, hiçbir nesnel erekliliklе ya da kendi yapay kopyasıyla takas edilemeyecek bir biçimdir. Ve ancak bu niteliğiyle bizi koruyabilir.

Yani, önce ölümsüz varlıkların egemenliğiyle, sonra da ölümsüzlere üstün gelen ölümlü ve eşeyli varlıkların egemenliğiyle uğraşmamız gerekecek – unutmayalım ki bugün ölümsüzler, bütün bu klonlama, yapay ölümsüzlük, cinselliğin ve ölümün marjinalleştirilmesi teknikleri yüzünden sessizce intikam alıyorlar.

Ancak henüz oyun bitmedi ve biz ölümlülerin göstereceği şiddetli dirence bel bağlayabiliriz; türün derinlerinden gelecek ve bütün biçimleriyle nihai çözümü reddedecek bir direnç.

Gereksiz işlevler

Dünya ya da gerçeklik sanalın içinde kendi yapay eşdeğerlerini bulduklarında, gereksiz hale geliyorlar. Klonlama, türün yeniden üremesi için yeterli olduğundan cinsellik gereksiz bir işleve dönüşüyor. Her şey sayısal kodlarda şifrelenebilir hale geldiğinde, dil gereksiz bir işleve dönüşüyor. Her şey, beyinde ve beyin hücreleri ağında özetlenebilir hale geldiğinde, beden gereksiz bir işleve dönüşüyor. Bilişim ve makinelerin otomatizmi üretim için yeterli olduğunda, emek gereksiz bir işleve dönüşüyor. «Suyun belleği»nde elektromanyetik dalganın aktarımı molekülle aynı etkileri yarattığında, molekül gereksiz hale geliyor. Zaman ve onun bütün boyutları gerçek zaman tarafından soğurulduğunda, zamanın kendisi gereksiz bir işlev haline geliyor. Yapay bellekler egemenlik

kurduklarında, bizim organik belleklerimiz gereksizleşiyor (zaten, giderek yok oluyorlar). Her şey, iletişim ekranında etkileşimli terminaller arasında olup bittiğinde de, Öteki gereksiz bir işleve dönüşmüştü.

Peki, yok olduktan sonra Öteki'ne ne oldu? Gerçek'in, bedenin yerini onların işlemsel formülleri aldığında Gerçek'e ve bedene ne oldu? Teknolojik sentezin eline düştükten sonra cinsiyete, emeğe, zamana ve başkalığın bütün biçimlerine ne oldu? Medya araçlarının içinde sonsuza dek programlanan, dağıtılan ve yayılan olaya ve tarihe ne oldu? Medyumun üst düzeyde tanımlanması, tözün üst düzeyde seyreltilmesi.

Aynı durum, kendi soyutuna (DNA'sına ve genetik koduna) indirgenmiş canlı varlık için de geçerli; bu tortul insani varlığı ne yapmalı? Bilişime dayanan emekle sentezleme işlemi tamamlandıktan sonra, emekçiyi ne yapmalı? Soru hiç de yeni değil: Marx'ın düşüncelerinde bile, işgücünden arındırılmış insanı ne yapmak gerektiği sorusu soruluyordu. Soru zamanla yalnızca radikalleşti ve nasıl kurtulacağımızı bilmediğimiz bir atık küresi olmaya doğru giden bütün gerçekliği kapsayacak hale geldi.

Önemini azaltamayacağımız bütün bu şeyler, kesilmiş bir organın hayalet uçları gibi varlıklarını sürdürüyorlar. Eylemsizliğin etkisiyle hâlâ koşuyorlar, tıpkı Jarry'nin Sibirya için tasarladığı on kişilik bisikletinde giderek daha hızlı pedal çeviren cesetler gibi. Tıpkı Ballard'ın, uzun süre önce ölmüş, ancak sonsuza dek uydulaşmış kozmonotları gibi. Tıpkı, başsız ördekler misali boşlukta kendi yörüngelerini izleyen şu siyasal ve kültürel kurumlar gibi. Ya da var olmayan bir ipin üstünde yol alan cambaz gibi. Tıpkı ölü yıldızların ışığı gibi. Tıpkı uzun yıllar önce ölmüş, ama hep orada duran Tanrı'nın yargısı gibi.

Gerçekliği tartışma konusu yapan da, artık felsefi düşünce değil, Sanal Gerçeklik ve onun teknikleri. Eskiden düşünce, düşünce ortamında gerçeğe son veriyordu, oysa şimdi yeni teknolojiler gerçeğe gerçekten son veriyorlar. Düşünce, gerçekliğin sonlanmaması için uğraşırken, Sanal, gerçeğin sonlanması ve nihai çözüme kavuşması için uğraşıyor. Eskiden, felsefi boyutta zihinsel bir işlem olan

gerçekliğin inkârı, Sanal'ın teknolojileri sayesinde cerrahi bir işleme dönüştü.

Cheshire Kedisi'nden arta kalan, yalnızca Gülümseme.
Rüyadan arta kalan yalnızca belleğe özgü bir iz.
Molekülden arta kalan, yalnızca elektromanyetik iz.
Gerçekten arta kalan, yalnızca sanal gerçeklik.
Ötekinden arta kalan, yalnızca tayf görüntüsünde bir biçim.

«Suyun belleği» (Benveniste) ile ilgili *saga* buna örnektir: Mevcut olmayan moleküllerin etkililiği, kendi tözlerinden ayrılmış elektromanyetik dalgalar, molekül mesajlarının artık olmaması – etkili olan tek şey medyum. Dünyanın, yani evrenimizin genel hareketinin saf bilgi halinde görünmesinin son evresi: Gerçekliğin üst düzeyde seyreltilmesi, artık gereksiz olan her tür gerçek kaynağın silinmesi.

Sanal optiğinde gerçek, bir kalıntıdan ibarettir. Yalnızca gönderimde kullanılan bir cesettir. Cinsiyet, emek, beden için de aynı durum geçerli: Onlar da yalnızca yas ortamında ya da yaygın bir melankolide gönderim olarak kullanılıyorlar. *Saudade* gibi bir şey; ölmüş olan bir şeye değil, kaybolan bir şeye duyulan özlem. Oysa Gerçek, kendi eceliyle ölmedi; yok oluverdi ve elimizde yalnızca kalıntıları var bugün. Ya da belki, kendimize onun hikâyesini anlatabilecek kadarını biliyoruz – şu fabldaki gibi: Eskiden atalarımız karışıklık ya da tehlike boy gösterince ormanın neresine gitmeleri gerektiğini, ateşi nasıl yakacaklarını, töreni nasıl düzenleyeceklerini biliyorlarmış; ancak zamanla, önce tören unutulmuş, sonra ateş, hatta sonra yer; ve onların soyundan gelenler bu hikâyeyi anlatmayı biliyorlar yalnızca. Biz de şimdi Gerçek'in hikâyesini anlatıyoruz, tıpkı eskiden efsanelerin ve ilk günahın hikâyelerini anlatmış olduğumuz gibi.

Kendi kopyası tarafından karmaşıklaştırıldığı için artık takas edilemeyen, ancak ideoloji olarak önemini azaltamayacağımız Gerçek, uçsuz bucaksız bir talebin, sınırsız bir ideolojik ayrıcalığın nesnesi haline geldi. Üretici işlev olarak niteliğini kaybeden emek, «çalışma hakkı»nın, yabancılaşmaya bile yabancılaştırılamayacak bir hakkın burcu altında sonsuz bir gerekliliğin nesnesine dönüştü (oysa, sanayi kölesinin olumsuz kaderi olarak yok olmaya adaydı).

Böylelikle sanat, emek, din, beden, ölmüş oldukları halde ölmeyi unuttular. Onların yok olmasına önayak olan genin üstü, şu ya da bu nedenle örtüldüğü için, onlar da kendilerini aşan, hiç bitmeyecek bir evreye girdiler. Apoptoz* sürecinin durdurulduğu her yerde sanal olarak yok olmuş, ancak kendi yok oluşlarına neden olan etkeni bulamamış şeylerin evreninde hareket ediyoruz.

Zaman bile böyle – ondan bize arta kalanı ve bize yalnızca sıkıntı biçimiyle görünen halini, önemsizleşmesi imkânsız bu hali ne yapmalı? Hakikati ve buna benzer bütün değerleri ne yapmalı? «Nesnel» evrenin, hakikatle işi kalmadı artık. Özgürlüğü ne yapmalı, zayıf da olsa yüreği Beaubourg'un sayısal saati gibi bir köşede atan özgürlüğü? Özgürlük, «mutluluk»un içine dağıldığı ve her şeyin koşulsuz özgürleştiği bir ortama savrulduğu halde, hâlâ onun için kaygılanan kaldı mı? Onunla ilgili Düşünce'den fazlası kalmadı geriye. İnsan ve onun özgürlüğü: Hayalet kılığına girmiş özler, hologramlar; Gerçek de onların oyun parkı.

Bütün bunların kaderi yapay olarak hayatta kalmak ve «rehabilitasyon»a tabi tutulan hayvan türleri, müzeleştirilmiş gettolar ve reanimasyon ortamında ya da serumla hayatta tutulan her şey gibi koruma altına alınmış fetişler olarak dirilmektir. Kuşkusuz her zaman atlar da olacak Aborijinler de, çocuklar da olacak cinsiyet de, gerçek de; ama yalnızca bir kandırmaca, bir fetiş, simgesel bir koruma ortamı, bir dekor, bir ayrıcalık, kutsal bir emanet, ender bulunan bir nesne, hatta bir sapkınlık nesnesi (çocuklar) olarak. İyi hesaplanmış ve başkalarının sırtından geçinmesi sağlanarak korunan

* Biyolojide, bir hücrenin genetik bakımdan kendi kendine programlanmış ölümü (ç. n.).

türlerden bazıları *in vivo** haz duyarken, diğerleri de *in vitro*** tüketecekler.

Buna karşılık ölüler, sanal bile olsalar intikam alıyorlar. Gerçek zaman içinde geçerliliğini yitiren zaman, coşkulu bir binyılcılık ya da kökenlerine ulaşmaya yönelik umutsuz bir arayış kılığında alıyor intikamını. Enerji kaynağına indirgenen Doğa da doğal felaketlerle alıyor intikamını. Sanal sayesinde kendinden kurtulan beden, virüsler ve kendinden-bağışık patolojiyle intikam alıyor. Geçerliliğini kaybeden başkalık nefrete, ırkçılığa ve cinayet deneylerine geri dönüyor. Kendi kopyası tarafından silinen Gerçek, potansiyel bakımdan tehlikeli bir hayalettir.

Patagonya'nın güneyinde, Punta Arenas'tan Rio Grande'ye giderken yüz kilometre boyunca Bahia Inutil'i –Gereksiz Körfez– katediyorsunuz; gökyüzü alçak, mor, kocaman ve koyunlar gece kuşu maskesi takmışlar. Her şey öylesine engin ve boş ki; öylesine kesin bir boşluk var ki belli bir adı bile hak etmiyor burası. Sanki Tanrı, burayı ihmal edip gereksiz bir manzara yerleştirmiş; öylesine tuhaf bir manzara ki bütün bir kıtanın, Patagonya'nın; her şeyin gereksiz ve anlamsız olduğu bir yerin belli bir parçasını oluşturuyor.

Tam yalnızlığın egemen olduğu böyle bir ortamda, çözme isteği yaratacak hiçbir işaret vermeyen, durmak için hiçbir neden sunmayan bu körfez neden yaratılmış olabilir? Öte yandan, böyle bir manzarayı bu biçimde adlandırmak da, olağanüstü bir sungu olarak kabul edilmeli; bu adı koyanın şunları gerçekten hissettiğini söyleyebiliriz: Ötede olanın tekdüzeliği, her tür anlamın olağanüstü sonu, kültürün özel bir ad vermek istemediği vaftiz edilmemiş çocuklar âlemi. Oysa Patagonya, dramatik adlandırmalar bakımından ol-

* Canlı varlığın içinde anlamında Latince ibare. Organizmada oluşan her tür fizyolojik tepki için kullanılır (ç. n.)

** Camın içinde anlamında Latince ibare. Organizma dışında oluşan her tür keşif ya da deney için kullanılır (ç. n.).

dukça zengin: Kasvet Adaları, vb. Yine de, «gereksiz» terimiyle karşılaştırıldığında bütün bunlar oldukça sıradan kalıyor. Hakikatin kendisi bile bu yüce nitelemeyi hak ediyordu: «Gereksiz Hakikat». Belki buralarda –rüzgârın sürekli esip durduğu şu gri sularda– böyle bir yer de vardır.

Kendi hayatımızı takas etmek de imkânsız

Bizlerin bireysel hayatı, kendine sahip çıkmayı hedefleyen, yani her tür radikal başkalığı inkâr eden ahlâki burcun altında duruyor; aynı hedef, çok sayıda nevroz ve psişik dengesizlikle bizlerde kendini gösteren ve bunun karşıtı olan bireysel bir kadere çark ediyor. İrade, özgürlük, sorumluluk kapsamındaki bütün etkilerin çözümsüz bir sorunsala açıldığı bir dönemde; enerjilerin, geleneklerin, cinsiyetlerin, arzuların özgürleşmesinin mükemmel karşı-etkilere yol açtığı bir dönemde; 2000 yılının sınırlarına dayanan bütün kültürümüzün, bilimden ya da tarihten gelen nihai bir çözümün muhtemel olması karşısında acıklı bir revizyon başlattığı bir dönemde – modern özgürleşme sürecinin şiddetli bir çelişki yaşa-

dığı şu anda, hiç kuşkusuz kaynaklara dönmek gerekiyor; bu itkinin, çok daha kuvvetli, çok daha vahşi, çok daha ilkel bir şeylerin karşısına dikilip dikilmediğini görmek için.

Bizlerin bünyesinde, iki şey birbiriyle mücadele edecek: Bütün bir kültürün bireysel özgürleşme özlemi ile bireysellik ve özgürlük karşısında türün derinliklerinden gelen tiksinti – bu çelişkili hareket kendini şöyle ortaya koyacak: Dayanılmaz bir pişmanlık, mevcut haliyle dünyaya karşı duyulan derin bir hınç ve giderek alevlenen kendinden nefret etme duygusu. Bilincin gerekleri, giderek özerkliğin ve özgürlüğün gereklerine dönüşüyor. Buna dayanarak da, geleneksel toplumların konformizminden ve özellikle de türün arkaik zincirlenişinden kendimizi koparıyoruz. Buna dayanarak simgesel anlaşmayı ve eğretilemelerin çevrimini parçalıyoruz. Bundan iki tür şiddet doğuyor: Özgürleşmenin şiddeti ve özgürlüğün, güvenliğin, korumanın, bütünleşmenin fazlalığı, yani kadere özgü her tür boyutun kaybedilmesi karşısında gösterilen tepkisel ve ters yönde işleyen şiddet. Ben'in, Kendi'nin, Özne'nin, Birey'in boy göstermesine yönelen şiddet; bunun bedeli kendinden nefret etmek ve pişmanlık.

«Şu kendinden nefret denen şey pek iyi anlaşılmadı. Bizim kitlesel uygarlığımızda su yüzüne çıkan bu ilk bilinç talebini anlamlı saymak gerekebilir mi? Kölelere özgü bir suskunluktan kurtulan zihnimiz, içindeki pisliği tükürüyor ve yüzyıllar boyu biriktirdiği korkuyu haykırıyor. [...] İçinde bulunduğumuz evrede insandaki kendilik bilincine genel anlamda doğal güçleri kaybetme duygusu eşlik ediyor; bir de, özgürlüğü ve itkiyi feda edip içgüdüsel olarak bedel ödeme duygusu. Bizlerin yaşadığı insani gelişme dramı, hastalığın dramı, kendinden intikam almanın dramı biçiminde ortaya çıkıyor. Bizlerin tanık olduğu şey, Tocqueville'in öngördüğü hizalamadan ibaret değil; evrimleşen kendilik bilincinin plebyen bir evresi. Belki de, kalabalıkların, türün bizim narsis atılımlarımızdan (aynı zamanda, özgürlük özlemimizden) intikam alması kaçınılmazdır. Kalabalığın egemen olduğu bu yeni ortamda kendilik bilinci de bizi kendimize canavarmışız gibi gösteriyor.» (Saul Bellow, *Nefret/Herzog**)

Modern birey kritik bir eşikten geçti; bu eşiğin ötesinde, türün ilk ateşi yeniden alevlenmeye başlıyor – kendini inkâr etmek bireysel bilincin son evresi oldu, tıpkı Nietzsche'ye göre hıncın, ahlâk soyağacının son evresi olması gibi. İşte burada, her tür özgürleşmenin paradoksu ve sapkın etkileri birbirine düğümleniyor; aklın ve uygarlığın ilerlemesi olarak adlandırdığımız her tür özgürleşmenin. Bunun için, ne ölüm itkisine ihtiyaç var ne de bireyleşmeden ve cinsiyetten önceki bir hale duyulacak biyolojik özleme: Kendini inkâra, öldürücü tiksintiye yol açan da, içinde bulunduğumuz modern ve paradoksal koşul. Zaten, ölüm itkisi olsun olmasın, protozoalarınkine eşdeğer bir ölümsüzlüğün çok uzağında değiliz; bireyin Xerox derecesi ve evrimin Sıfır derecesi olarak onu klonun boyutunda bulabiliriz.

O halde, sorulan soru kaderle ilgili, imkânsız kaderle; kendi sonunun imgelemini kâbus olarak gören bir türün paradoksal kaderiyle yaptığımız suç ortaklığıyla ilgili. Ve sorun, artık özgürlük sorunu –özgürlüğü nasıl fethetmeli?– değil; daha çok: Özgürlükten nasıl kaçmalı? Sınırsız bireyleşmeden ve kendine karşı duyulan nefretten nasıl kurtulmalı? Sorun kendi kaderinden nasıl kaçmalı da değil artık, nasıl kaçmamalı? Çünkü özgün olanı kaybettik. Bireysel ruhun kaderi büyük ölçüde yıprandı. Eskiden insan, yalnızca olduğu şeyi olmaya adanmış değildi. Tanrı ile Şeytan insanın tepesinde vuruşuyorlardı. Eskiden ruhlarımız için çarpışılacak kadar önemliydik. Oysa bugün, kendi selametimiz bizden bekleniyor. Yaşamlarımız ilk günahın izlerini taşımıyor artık; yaşamlarımızın son ihtimalini kaçırma riskinin izlerini taşıyor yalnızca – ayrıca, planları, idealleri, programları biriktiriyoruz; elimizdeki gereksiz kâğıtları atıyor ve evrensel performansa geçiyoruz. Ve, Kierkegaard'ın dediği gibi, bizler, Son Yargı ile tek başına karşılaşma gücünü kaybetmiş olanların durumuna düştük.

* Altın Kitaplar, Nobel Dizisi, 1976, Çeviren: Canset Işık (ç. n.).

Artık hiç kimse bizim ruhumuz için çekişmediğine göre, kendimiz için mücadele etmek de bize düşüyor; kendi varoluşumuz üstünde oynamak, kendimize itiraz ettiğimiz sürekli ve dayanılmaz bir ortamda sonsuza dek kendimizi deneylemek ve kendimizle kavga etmek – üstelik, artık ne Son Yargı var ne de bu oyunun gerçek anlamda kuralları.

Ağlar, ekranlar ve yeni teknolojiler boyunca kendi «özgürleşme»sinin, kendi kurtuluşunun en son evresine ulaşmış olan modern birey, fraktal bir özneye dönüşüyor; hem sonsuza dek bölünebilme özelliği taşıyor hem de bölünmezlik özelliği, hem kendi üstüne kapanmış hem de sonsuz bir kimliğe adanmış vaziyette. O, bir bakıma mükemmel özne, ötekisiz özne – onun bireyleşmesi de kitle statüsüne hiçbir biçimde ters düşmüyor. Tam tersine: O, bireye ait her bir parselde azalan kitle etkisine dönüşüyor – her birey, kitlenin diziselliğini, yıldızlı ve düzdeğişmeceli yapısını kendinde özetliyor ve kitlenin ayırt edici özelliği de, her noktasında kendisinin yerini alabilmesi. Ya da başka bir deyişle: Birey tek başına kitleyi oluşturabiliyor – kitle yapısı, tıpkı hologramda olduğu gibi bireyin her bir parçasında bulunabiliyor. Sanallıkta ve medya evreninde kitle ile birey birbirlerinin elektronik kaplamını oluşturuyorlar. Böylelikle bizler sanal monatlara, serbest elektronlara, kendine teslim edilmiş ve umutsuzca ötekini arayan bireylere dönüştük. Ne var ki parçacıkta öteki de yok. Öteki parçacık hep kendisi. Var olabilecek bir şey varsa o da karşıtparçacık; onun çarpması birinciyi yok ediyor. Belki de, son ihtimal olarak şu kalmıştır geriye: Kader, maddenin karşıtmadde içinde, cinsiyetin öteki cinsiyet içinde, bireyin kitle içinde yok olmasıyla son bulacaktır. Nükleer kimliğe indirgenmiş olan bizlerin elinde alternatif kader olarak kalan tek şey, kendi uzlaşmaz kopyamızla çarpışmak. Burada türün lanetlenmesinin de biraz payı var – önce bireyler halinde parçalara ayrıldı, sonra da bireyler, amansız bir parçalanma sürecine uygun olarak parçacıklar halinde savruldular. Tıpkı önce atomlar halinde ve daha sonra da algılanması giderek zorlaşan parçacıklar halinde kesilip biçilen madde gibi; tıpkı maddenin gerçek anlamda en temel ve nihai evresine

asla ulaşılamayacağını hissetmemiz gibi – tıpkı burada olduğu gibi, insanın da kesin bir gönderim evresine ulaşılamayacak.

Kendisini aşan bir düzende artık yer almayan ve kendi iradesine avlanan, kendi istediğini olma ve kendi olduğunu isteme uyarısıyla karşı karşıya kalan modern birey, en sonunda kendine göz koyuyor ve kendi olanaklarını tüketmeye kaptırıyor kendini – gönüllü köleliğin yeni biçimi. Aslında tek istediği şeyin, bu iradeyi ve bu özgürlüğü kaybederek, ölme ve yaşama kararıyla ilgili bambaşka herhangi bir şeye teslim olmak olduğu anlaşılıyor. Bireysel varlığı tahrif edecek herhangi bir biçim bulması yeterli; yeter ki bu sorumluluktan kurtulsun. Bununla birlikte çoğu kez, iradeyi tahrif etmek ve arzuyu yolundan çevirmek için tercih edilmiş biçimler, kaderin gülünç oyunları olmaktan ibaret kalıyorlar – ölümcül ama alaycı bir strateji. Bizlerle ilgilenen aşkın güçlerin mevcut olmadığı bir ortamda ve kendi varoluşumuzla ilgili kanıtları sürekli olarak üretmeye niyetlendiğimizde kendimiz için de ölümcül olmak zorunda kalıyoruz. «Kaderden mahrum kalan modern birey, yerine kendisi için ölümcül olan bir deneme sürecini koyuyor.» (Sloterdijk)

Böylelikle pek çokları, bile isteye uç koşullara boyun eğiyorlar: Gemiciler, yapayalnız tırmanışçılar, mağarabilim uzmanları, balta girmemiş ormanlarda *wargames* oynayanlar. Eskiden, insanların bahtına doğal olarak çıkan bütün riskli durumlar günümüzde, uçlara, hayatta kalmaya ve ölüme duyulan özlemin bir biçimi olarak yapay yoldan yeniden yaratılıyorlar. Acının ve kurban etme eyleminin teknik simülasyonu yapılıyor; hatta, başkalarının sefaletini üstlenmeye yönelik insana özgü bir zorlanımla ikâme bir kader bulunmaya çalışılıyor. Her yerde aynı simgesel körelme. Stephen Hawking, düşkün bedendeki dahi beyin: Süperbilimin ideal mankeni. Orlan'ın yaptırdığı plastik cerrahi müdahalelerinde ve başka müdahalelerde bedenler sakatlamaya ve işkenceye varacak ölçüde test ediliyor ve tahrif ediliyor. Engeller, sakatlamalar, protezler, kaza ve ölümcül teknolojiler karşısında duyulan cinsel büyülenme (Cronenberg'in *Crash*'i). Engelliler, Atlanta Olimpiyat Oyunları'nda, performanslarını artırmak için kendilerine yapılan kötü muameleye

gönüllü olarak boyun eğiyorlar ve özgül bir doping yöntemi sayesinde iş *boosting*'e kadar varıyor. Uyuşturucuları ve bilinci bozmanın diğer biçimlerini saymazsak – bedenin ve düşüncenin şiddetli yapıbozumunu denemek için her yol mübah sayılıyor. Ne var ki deneyleme yalnızca uçlarla yetinmiyor. Birey, her bir televizyon ve bilgisayar ekranının ardında, her gün karşı karşıya kaldığı her bir teknik işlemde bütün işlevleriyle test ediliyor, deneniyor, parçalara ayrılıyor, hırpalanıyor ve ondan cevap vermesi bekleniyor – bu fraktal özne, bakışın, bedenin, gerçek dünyanın körelmesi pahasına kendini ağların içine serpiştirmekten başka bir şey yapamaz hale geliyor.

Medyanın bütün biçimleri, sondajlar ve doğrulamaya ve denetlemeye yönelik bütün protokoller yüzünden bir tür sürekli test ortamında yaşıyoruz (MacLuhan); az çok otomatik uygun cevaplar eşliğinde. Cinsel tacizden söz ediliyor; oysa toplumsal, psikolojik, siyasal, zihinsel her tür tahrik, taciz etmenin, zulmetmenin, davranışlar düzeyinde köle yaratmanın sinsi biçimleri olarak ortalık yerde duruyor; bu tahrikler yüzünden birey, teknik bir yanılsama boyunca kaderin yeni bir biçimini yaratıyor kendine; gözaldatmaca ve yapay tehlike biçiminde ortaya çıkan bu kader yüzünden her birey var olma kuşkusu içinde yaşıyor. Tıpkı, geçmiş zamanların çilecileri ve keşişleri gibi; onlar, bedenlerinin çektiği azaba bir gün Tanrı cevap verir umuduyla her tür deneyi kendilerine reva görüyorlardı.

Böylelikle, kaderin her tür buyruğundan azade kalan, her tür maddi rekabetten mahrum kalan modern insanlar, bütün yaşamlarını, sürekli hesaplaşma ortamında bedenlerini ve zihinlerini hırpalayarak geçiriyorlar; kendilerini Son Yargı'nın sınavına maruz bırakmadıkları gün yok gibi.

Kefaretten ibaret kalan bu gülünç ve zorlayıcı kimliğin ötesinde, tekniğin ve bilimlerin, her tür simgesel aidiyeti reddetmenin ya da kaybetmenin üstünde yükselen bu sunakta, kaderin kaçılamayacak bir biçimi yok mu? Kimliğin oluşturduğu ve fenalık üreten bu

çemberi parçalayacak radikal bir tuhaflığın yolu yok mu – gerçekliğin oluşturduğu ve fenalık üreten bu çemberi parçalayacak radikal bir yanılsamanın yolu yok mu? Çünkü aslında kader, öz iradeye karşı çıkan şey değildir; kader, daha hassas olan buyruğuyla öz iradeyi sarmalayan kişisiz bir iradedir.

Özgürlük hakkında, son kez

Özne'ye musallat olan iki hortlak var: İrade hortlağı ve Özgürlük hortlağı. Her şey Özne'yi kışkırtıyor; İradenin gerçekleşmesini, Özgürlüğün sınırsız kullanımını istemeye teşvik ediyor. Günümüzde, özgür olmayı istememek ya da kendi iradesinden vazgeçmek yasadışı sayılıyor.

«Özgürleşmiş» insan kendi varoluşunun nesnel koşullarından tartışmasız sorumlu sayılıyor. En hafif ifadeyle muğlak bir kader: Örneğin, «özgürleşen» emekçi, hemen o an emek piyasasının nesnel koşullarına kapılıyor.

Özgürleşme hareketinin (enerjinin, cinsiyetin, geleneklerin, emeğin özgürleşmesi) yanı sıra modernlik, imgelemin, hayalin, idealin, ütopyanın alanında olan her şeyin teknik ve işlemsel bir gerçeğe aktarılmasını kapsıyor. Bütün arzuların maddileştirilmesi,

bütün imkânların gerçekleştirilmesi, koşulsuz tamamlanma; ne aşkınlık var artık ne de yabancılaşmış insan: Yalnızca tatmin olmuş birey –elbette sanal olarak: Her tür hayali alternatifi soğuran sanal, gerçeğin tümünü elinde tutuyor. En sonunda birey kendinin özdeşi oluyor, Ben'in verdiği söz tutuluyor. Hegel'den ve Marx'tan Stirner'e ve Durumcular'a kadar bütün modern tarihin sahip çıktığı kehanet, yani kendine sahip çıkılacağına ve yabancılaşmanın sonunun geleceğine dair kehanet nihayet gerçekleşti. Ancak en iyi biçimiyle değil, en kötü biçimiyle. Öteki'nden Aynı'ya, yabancılaşmadan özdeşleşmeye geçildi (değerlerin aşkındeğerlenmesine ilişkin Nietzsche'nin kehaneti de olabilecek en kötü biçimiyle sonuçlandı; İyilik'in ve Kötülük'ün ötesine değil berisine geçildi).

Bu bölünmez birey, öznenin gerçekleşmiş ütopyasıdır: Mükemmel özne, ötekisiz özne. Bu özne herhangi bir içsel başkalığı olmadığı için sonsuz bir kimlikle donanmıştır. Birey, özne, ulus, ırk özdeşleşiyor. Teknik bakımdan mutlak olarak gerçek halini almış - «olduğu şeye dönüşüyor»- dünya özdeşleşiyor. Artık ne eğretileme var ne dönüşüm. Varlığını sürdüren şey kimliğin tanımsız metastazıdır.

Kimlik, içler acısı saçmalıkta bir hayaldir. İnsanın, yapacak daha iyi bir işi olmadığında hayalini kurduğu kendisi olma isteğidir. İnsan her tür tikelliğini kaybettiğinde kendini ve kendinin kabul edildiğini hayal eder. Artık günümüzde ne egemenlik için çarpışıyoruz ne de zafer için mücadele ediyoruz; kimlik uğruna savaşıyoruz. Egemenlik bir tür üstünlüktü, kimlik ise gönderimden başka bir şey değildir. Egemenlik serüvenlerle doluydu, kimlik ise güvenlikle alakalı (sizi tanıyan kontrol sistemleri de dahil olmak üzere). Kimlik, özgürleşmiş varlığın; ancak boşluk ortamında özgürleşmiş ve kim olduğunu artık bilmeyen varlığın sahiplenme takıntısıdır. Hiçbir niteliği olmayan bir tür varoluş etiketidir. Oysa, ister azınlıkların enerjisi söz konusu olsun ister bütün bir halkın, ister bireylerinki; bütün enerjiler günümüzde şu gülünç iddia, şu gurursuz saptama üstünde yoğunlaşıyorlar: Ben Benim! Ben varım! Ben yaşıyorum, benim adım Bilmemne, ben Avrupalıyım! Üstelik umutsuz bir meydan okuyuş, zira aşikâr olanın kanıtını ortaya koymak

gerektiğinde, aşikârlık bütün bu özelliğini yitirir.

Özgürleşme süreci asla masum değildir. Belli bir ideolojiden ve tarihin belli bir idealist hareketinden yola çıkar. İyilik ile Kötülük arasındaki temel ikideğerliliği indirgeme eğilimi taşır daima. Sonuçları ister iyi olsun ister kötü, «özgürleşmiş» olma olgusu, işlediğimiz ilk kötülüğün affedilmesini sağlar. Yalınlaştırma ve saydamlık; kara kıtanın, karanlık yüzün, lanetli yarın saf dışı bırakılması, değerin hükümranlığının yükselişi: Rousseaucu yaklaşımda, mutlu yönelime, doğal yeteneğe, «özgürleşme»ye yönelik bütün bu süreçler yer alır.

Özgür olmamak ahlâk dışı bir durumdur ve özgürleşme, demokrasinin vaftiz edilmesi ve selamete ulaşması, gerçek anlamda kutsanması için gereklidir.

Oysa bu model bir ütopyadır. Kötülük özgürleştirilmeden İyilik de özgürleştirilemez ve bunların ikideğerliliği kesin bir durumdur. Hiç kuşkusuz Kötülük'e ilişkin güçlerin tarihteki yükselişi, İyilik güçlerinin yükselişinden çok daha hızlı olmuştur. Sorunsala yol açan başka bir sonuç: Şeyler, özgürleşir özgürleşmez dalgalanmaya başlarlar – spekülasyon ortamında para, cinsel tanımsızlık ortamında cinsiyet, teşvik edilmeyen haksız değer artışı ortamında üretim, kökenlerin hesaplanmasında karara varılamayan bir ortamda zaman. Özgürleşen şeyler, hem kesin olmayan bir biçimde hem de katsayılı bir artışla yol alırlar. Denetimsiz biçimde güç kazanır (nükleerin özgürleşmesi), aynı zamanda hesapların ters yönde yapılmasını başlatırlar: Değeri ve birikimi hesaplayan muhasebe devreye girer girmez tükenişle ilgili bakış açısı belirir. Özgürleşme her zaman kritik bir eşiğe sürükler ve onun etkileri burada tersyüz olur.

Özgürlük, kendi sapkın etkisine, özgürleşmeye boyun eğdi. Felsefi kabule göre özgürlük bir düşüncedir ve onu gerçekleştirdiğimiz an yitirmiş oluruz – bir bakıma arzunun durumuna benzer, çünkü onun ideali de gerçekleştiği an silikleşir. Dolayısıyla özgürlük, kendi mantığına uygun olarak eceliyle ölmüş, bizim imgelemimizin en derin noktasında geçerliliğini yitirmiştir. Bununla birlikte bu zor ölümü yaşaması, yerini alabileceği bütün söylemlerin kuklası olarak yerlerde sürüklenmesi de mümkündür; örneğin, insan hakları

söyleminin ve daha genel olarak varoluşun yerine varoluş hakkını koyan, farklı olmanın yerine farklı olma hakkını koyan, arzunun yerine de arzu duyma hakkını koyan –nihayet, özgürlüğün yerine, olduğu gibi olma ve olmak istediği şeyi isteme hakkını koyan en gülünç biçimiyle– özgürlük, bütün söylem biçimlerinin yerini tutabilir. Böylelikle özgürlük, ölüp gömüldükten ve yas süreci bittikten sonra mezarından çıkarılıp diriltilen bütün bu değerlerin kaderini paylaşır; ruhun ek besini olarak sistemin yeniden dolaşıma soktuğu bütün bu nostaljik ve melankolik değerlerin kaderini yaşar.

Anlaşılan, bireyin istediği tek bir şey vardır: özgürlükten kurtulmak. «Hiçbir şey olmamak bir tür sarhoşluktur ve irade, avludan geçerken ayağımızın ucuyla kayıtsızca dokunup devirdiğimiz bir kovadır.» (Pessoa)

Bu paradoksal hareket, koşulsuz özgürlüğün reddedilmesine kadar gidebilir. Özgürlük ütopyası, gerçekleştirilir gerçekleştirilmez ütopya olmaktan çıkar ve önceki biçimler, aşılmış biçimler, köleleştirilmiş biçimler yavaşça yeniden birer ütopyaya dönüşürler.

Ömer Hayyam: «Bin köleyi özgürleştirmektense, tek bir özgür insanı yumuşaklıkla köleleştirmek yeğdir.»

Şöyle anlıyoruz: Sözü edilen şey, efendinin ve kölenin tarihsel bakımdan tamamlanmış bir biçiminin ütopyası değildir; sözü edilen şey biçimlerin zincirlenişidir, değişim çevrimine ve eğretileme kuralına boyun eğmektir. Kölenin kişi olarak boyun eğmesi gibi değil, dildeki sözcüklerin birbirine boyun eğmesi gibi. Böylelikle bir biçim bulma zorunluluğu ortaya çıkar: Sözcükler «özgür» değildir ve yazının görevi de, hiç kuşkusuz onları «özgürleştirmek» değildir – tam tersine onları zincirler, «yumuşaklıkla». Onlarda özgürleştirilmesi gereken tek şey kendi anlamları olabilir; daha esrarlı bir zincirlenişte yer alabilsinler diye.

Kahraman, olayları ya da tarihsel güçleri «özgürleştirme»diği gibi belli bir tarih de inşa etmez. O, mitolojide ve efsanede yer alan figürleri zincirler; bu yüzden de ne Devrim'in ne de Demokrasi'nin kahramana ihtiyacı vardır. Şair, sözcükleri anlamlarına göre «özgürleştirme»z. Dilin figürlerine uygun olarak onları zincirler; bu yüzden de Cumhuriyet'in şairlere ihtiyacı yoktur. Deli ya da Buda-

la, itkileri «özgürleştirme»z ve bastırımlar üstündeki örtüyü kaldırmaz. Onun yaptığı, –arzudan ve bilinçdışından çok, arkaik bir eğretilemeye ve başka bir dünyanın lanetlenmesine çok daha yakın olan– coşkunluğun görünümlerindeki gizli zincirlenişi bulup ortaya çıkarmaktır.

Daha genel olarak, özgürleştirilen şey biçimler değil yalnızca güçlerdir. Güçler, değerler, hatta düşünceler evreni; özgürleştirmenin bütün evreni, ilerlemenin ve aşmanın evrenidir. Biçimler ise birbirlerini aşmazlar – her zaman, bir biçimden ötekine geçilir ve biçimlerin bu oyunu hem trajiktir hem de kurban etmeyi kapsar; oysa, güç ilişkileri, değer ve ideoloji çatışmaları dramatik ve çatışkılıdır. Modernliğin, özgürleşmenin bütün figürleri ütopya niteliğindedir: İdeal ve kesin bir olmayan-yerin hayalini kurarlar. Biçimler ise (sanattaki biçimler de böyledir) ütopyayla yaşamazlar, birbirlerini aşıp başka bir sona ulaşmayı hayal etmezler; onların kendisi olmayan-yerdir.

Her durumda, özgürleşmek için önce köle olmak gerekir. Ve köle olmak için de kurban edilmemiş olmak gerekir (yalnızca kurban edilmemiş mahpuslar köle olabiliyorlardı). «Özgürleşmiş» insanda ve özellikle günümüzde görülen kölelik ruhunda, kurban edilmekten muaf tutulmaya dair bir şeyler, art arda kölelik ruhunu yaşamaya dair bir şeyler varlığını sürdürür – özgürleşmeden önceki kölelik ruhu değil, özgürleşmeden sonraki. İkinci tip kölelik ruhu: Efendisiz kölelik.

Eskiçağ toplumunda efendi ve köle vardı. Daha sonra derebeyi ve serf. Ondan sonra da kapitalist ve ücretli. Bu evrelerden her birinde belirli bir kölelik durumu söz konusudur: Efendinin ve kölenin kim olduğu bilinir. Artık her şey farklı: Efendi ortadan kalktı, geriye yalnızca serfler ve kölelik ruhu kaldı. Peki, efendisiz köle ne demek? Kendi efendisini yutup onu içselleştiren ve sonunda kendisinin efendisi olan demek. Ne var ki, efendi olabilmek için onu öldürmedi (Devrim budur), onu yuttuktan sonra da köle olarak kaldı, hatta köleden daha köle, serften daha serf: Kendi kendinin serfi. Kölelik ruhunun son evresi; gerileye gerileye kurban etmeye kadar ulaşıyor. Herhangi biri kurban etme onurunu ona bahşetmediğine

göre, son çare olarak kendini kendine ve kendi iradesine kurban etmek zorunda kalacak. İçinde yaşadığımız hizmet toplumu bir serfler toplumudur; kendi kullanımına sunulmuş, kendi işlevlerinin ve kendi performanslarının kölesi olmuş –özgürlüğüne tam anlamıyla kavuşmuş, tam anlamıyla serf– insanların toplumudur.

Bundan böyle özgürlük sorunu ortaya konamayacağına göre, onu ele almamanın ya da onun ötesine geçmenin özgün bir biçimini hayal etmek gerekiyor. Özgürlüğün ötesinde ne var? Sonla ilgili alternatifin aynı: Sonun ötesinde ne var?

Özgürlüğün sicilinde olanların eşdeğeri nüktenin ya da şiirsel dilin sicilinde var; burada yer alan sözcükler başka sözcüklerle ya da kendi anlamları karşılığında takas edilme özgürlüğü taşımıyorlar, ancak dilin lütfu sayesinde kendi içlerinde değişikliğe uğratılıyorlar –dolayısıyla insanlar da, kendi iradelerinin ötesinde oldukları gibidirler, oldukları ve yaptıkları şeyle bağlantılı olarak doğrudan birer olay sayılmalıdırlar–; en azından «şiirsel» oldukları anlarda, hiçbir şeyi, en başta da özne olarak kendilerini temsil etmedikleri anlarda. Geriye kalan; yani iradeyle, sorumlulukla, özgürlükle ilgili belagat; yani bütün bir ahlâk felsefemizin imge-dönüşü, yabancılaşan öznenin hayal kırıklığına uğramış vicdanına iyi gelir. Yabancılaşmış özne de, köle olarak ne yapacağımızı bilmediğimiz için «özgürleştirdiğimiz» insandır ve o da, bu özgürlüğü ne yapacağını bilemez.

Gerçekten de bu özgürlük epeyce görecedir, çünkü öznenin, kendi hayatının nesnel koşullarından sorumlu hale gelmesini kapsar. Oysa nesnel koşulların boyunduruğu altında olduğum sürece nesne olarak kalırım, tam anlamıyla özgür olamam – bu özgürlüğün kendisi karşısında da özgürleşmem gerekir. Ve bu, yalnızca oyunda, oyun ortamının çok daha incelikli özgürlüğüyle mümkündür; çünkü oyunun kuralının keyfi olması, paradoksal olarak beni özgürleştirir. Oysa gerçek yaşamda kendi iradem beni zincirler.

Zar-Adam

Tıpkı Luke Rhinehart'ın *Dice Man** adlı kitabında olduğu gibi, insanın keyfi olarak saptanmış bir oyunun kuralına boyun eğdiği düşünülebilir. Artık irade sorunuyla karşı karşıya kalmamak için kaderin işlerlikte olacağı bir mikro-durum yaratılabilir. Nitekim, kitabın kahramanı bir gün, yaşam oyununu zarlarla sürdürmeye karar verir. Bundan böyle her şeye yalnızca zarlar karar verecektir; örneğin bir kadını baştan çıkarması gerekip gerekmediğine, bir arkadaşıyla olan ilişkisini koparıp koparmayacağına, Hindistan'a gidip gitmeyeceğine ya da hiçbir şey yapmayıp yalnızca tatile çıkması gerekip gerekmediğine, intihar edip etmeyeceğine...

«Rastlantı, dünyanın en eski ilahi gücüdür... Her şeyi erekliliğin

* Zar Adam anlamında İngilizce yapıt adı (ç. n.).

boyunduruğundan kurtarmak için geldim. Zihin, Ereklilik'in ve İrade'nin boyunduruğu altındadır; ancak ben onu özgürleştirerek kutsal Kaza'ya, kutsal Afacanlık'a iade edeceğim.»

«Peki ya Ben; gereksiz ve anakronik psişik bir tür uzantıysa? Ya da, mastodonun ölçüsüz savunma araçları gibi son derece ağır, gereksiz ve sonunda kendini yok eden bir yükse? Biri olma duygusu, tıpkı sümüklüböceğin kabuğu ya da kaplumbağanın bağası gibi, daha sonraları çok daha karmaşık bir yaratığın gelişmesine yol açacak kadar tehlikeli bir evrim hatasıysa? Düşüncenin ve bilincin kendisi de bir tür uzantı, sapma, hiperteli sonucu oluşmuş bir ur, lüks ama aynı zamanda ölümcül bir işlev bozukluğu olamaz mı? Bütün evrim sürecine aykırı davranarak birdenbire bunun bilincine varacağı –kendi imgesiyle Medusa'laşacağı– düşünülemez mi?»

Demek ki, varoluşu belirleyen bu zar oyununda tehlikeye atılan temel nokta şu: Kendi iradesine dayanarak boş hayallere kapılmayı artık istememek ve onun ötesine geçmek; nesnel rastlantının da dünyanın nesnel rastlantısı olduğunu düşünmek.

Yani bir bakıma, kendi iradesini başka bir yere aktarmak ve kendi iktidarını devretmek.

Zarlar da, kişisiz iradenin, başka bir yerde alınmış bir kararın son izdüşümü olarak ortaya çıkıyor. Birilerinin sizinle ilgilendiğine, size göz kulak olduğuna, yalnızca kendinize teslim edilmediğinize, başkalığın bir yerlerde bulunduğuna dair olumsuz –olduğu söylenebilecek– bir işaret. Geçmişte olduğu gibi pek çok kılıkta kendini gösteriyordu: Yıldızlar, pilicin iç organları, kuşların uçuşu. İster mutluluk getirsin ister mutsuzluk, kaderimiz öte dünyalarda belirleniyordu. Bununla birlikte, bir tür paradoks en başından oyunu yoldan çıkarıyor. Rastlantıya teslim olma kararı rastlantısal olarak alınmış bir karar değil. Bu anlamda, bir kez ya da sayısız kez zar atmak başlangıçtaki belirlenimi ortadan kaldıramayacak. En azından, rastlantıyla ilgili bu irade, çok daha incelikli bir rastlantının sonucu olmadığı sürece... Öte yandan, her seçeneğin (her atış altı seçenek sunuyor), «kader oyuncusu» tarafından önceden saptanmış olması gerekiyor. Ne var ki, olası kaderlerin seçimine kim karar veriyor? Mutlak rastlantı mı? Hiç de değil. Eğer özne kendi

seçeneklerini programlıyorsa ne saf nesnel rastlantı söz konusudur ne de saptanmış bir irade; baştan çıkarma, tecavüz, cinayet, sefahat âlemi ya da tam tersine aşk, güvenlik, mutluluk, fedakârlık gibi öznenin bilinçdışı gelip geçici istekleri tarafından yönlendirilmiş bir tür öznel rastlantı her şeyi yönetir. Öyle ya da böyle, programlanmamış bir bilgisayardan herhangi bir şey elde etmenin mümkün olmaması gibi, zihinsel bakımdan önceden programlanmamış zarlardan da hiçbir şey elde edilemez. Ve eğer hedef her tür öz irade karşısında özgürleşmekse böyle bir meydan okuyuş da aldatmacadan başka bir şey değildir. Bütün bu girişim bir aldatmacadan ibarettir ve arzunun sıradan ve olağan hallerine ulaşmak için illa zarları kullanmak gerekmez.

Hiç kuşkusuz nesnel rastlantı, yalnızca bir yanılsama, bir ütopyadır. «Zar-karar» (bütün kitabı özetleyen sözcük oyunu), hiçbir zaman sanıldığı kadar keyfi değildir (otomatik yazının, hiçbir zaman gerçekten otomatik olmaması gibi), rastlantı da hiçbir zaman onu tercih etmemizle bağlantılı değildir. Kendinizi, tümüyle ve yalnızca başınıza gelen şeye bırakmanız dışında – bu durumda bile, eninde sonunda hiçbir şeyin kazara başınıza gelmediğini bilirsiniz.

Bütün kitap, rastlantı taraftarı olmanın imkânsız olduğunu, iradeyi kesinkes bozarak yaşamanın imkânsız olduğunu –kendini aldatan irade taraftarı olmanın da imkânsız olduğunu– *a contrario** kanıtlar. Aslında, ne rastlantı vardır ne de irade. Oyunun kuralı da bunların dışındadır.

Zaten, iradenin uygulanması ile özgürlüğün uygulanması arasında tuhaf bir çelişki vardır. Karar almak her zaman iyidir, kararı askıya almak da. Alınan bir kararla nasıl oynayacağını iyi bilmek gerekir. Aslında, tehlikeye atılan şey karardır – aldığınız bir karar size rağmen şu ya da bu yönde ilerleyebilir. Kaldı ki, alınmış her karar iki ağzı keskin bıçaktır. Kendisiyle birlikte derhal bir yasak getirebilir: Kararı ihlal etmek yasak! Böyle bir durumda da, kararı sizin ya da bir başkasının almış olması arasında fark kalmaz. «Tam bağımsız» bir karar almak için, kendi aldığı karar karşısında da ka-

* Varsayımlarda belli bir karşıtlıktan yola çıkarak sonuçlarda belli bir karşıtlıkla sonuçlanan anlamında Latince deyim (ç. n.).

rar verebilmek, sanki başka birinin aldığı bir kararmış gibi o kararı özgürce yeniden ele alabilmek gerekir.

Ahlâki yasalara ve kurallara itaat etmemeyi becermek, başkalarına itaat etmemeyi becermek özgürlüğün işaretidir. Ancak kendine itaat etmemeyi becerebilmek özgürlüğün son evresidir. Kendi öz iradesine itaat etmek, kendi öz tutkularına boyun eğmekten daha büyük bir fenalıktır. En azından, başkalarının iradesine boyun eğmekten beterdir. Zaten, kendi kararlarına acımasızca boyun eğenler otoriter kişiliklerin en büyük bölümünü oluştururlar; kendi fedakârlıklarıyla böbürlenip başkalarına daha büyük fedakârlıklar dayatırlar.

Köleliğin her bir evresi, bir öncekinden hem daha incelikli hem de daha berbattır. Gönüllü olmayan kölelik, yani kölenin köleliği açık şiddet ortamında yaşanır. Gönüllü kölelik ise şiddete rıza gösterilmesini gerektirir. İrade özgürlüğü var, ancak özgürlük iradesi yok. Nihayet, kendini gönüllü olarak köle etmek ya da kendi iradesine boyun eğmek: Birey, irade yeteneğinden yararlanır, ancak kendine karşı özgür değildir artık; kendi iradesinin otomatik uygulayıcısıdır. Herhangi bir efendinin serfi olmasa da kendinin serfidir.

Rhinehart'ın yazdığı fabl iradeden kurtulma kisvesi altında iradeyi, beni ve arzuyu fazlaca onurlandırıyor. Bu kitapta irade, Ben'in, olası bütün Benler'in tam anlamıyla özgürleştiği bir ortama kavuşmak için aşılması gereken bir duvar olarak gösteriliyor. İradenin doğal düzenini, rastlantının doğaüstü düzeninden yararlanarak aşmak gerektiği düşüncesini –arzunun yasayla sınırlandığını, ancak rastlantı sayesinde ona dair olanakların zincirlerinden kurtarılabileceğini öne süren bakış açısını– oldukça naif bulduğumuzu söylemeliyiz. Öyle görünüyor ki, irade duvarını aşmak için onun daha önceden aşılmış olduğunu tasarlamak gerekiyor – en sıradan kararlarımızın bile, kendi başlarına keyfi yapıda olduklarını, özneyle ve onun iradesiyle yalnızca yüzeysel bağlar kurduklarını tasarlamak gerekiyor.

Rastlantı her yerde; dayatılmış kural simülakrıyla onu üretmeye

hiç gerek yok. Keyfilik rastlantının seçiminde değil, olduğu haliyle öngörülemeyende, olduğu haliyle ötekilerle ilişkide, dünyayla ve onun görünümleriyle ilgili beklenmedik olaylarda. Aslında, işlenmemiş varoluşta olmayan-olasılık, zarların olmayan-olasılığından daha büyüktür ve kaderin köşegeni tam da buradan geçer; bizim irademizden ya da üstün bir iradeden başlamadığı halde.

Durum her ne olursa olsun Öteki ortaya çıkar. Paylaşım çizgisini her an yaratan da odur. Şeyler, kendilerini zorlamadan, istemeden, şu ya da bu taraftan her an geliverir. Dünya oyununun kuralı çoktan oradadır. Radikal iradesizlik ise, gerçek dünyanın içkin karışıklığındadır. Fazla olan şey, «Zar-yaşam»dır, gönüllü zar-sapmadır. Bu anlamda, zarların yardımıyla yapay bir kader inşa etmek, olduğu haliyle dünyanın öngörülemeyen erekliliğine karşı komplo düzenlemek gibidir.

Hata veren ve sonunda sistematik bir mizansen içinde girişimin başarısızlığa uğramasına yol açan şey rastlantı iradesidir. Rhinehart'ın, gizli bir kuralın aracısı olma hayali kurduğunu ve rastlantıyı yüceltip sahneye koyarak bir Kötülük düzeninin ya da evrensel bir düzensizliğin öncüsü olmayı hayal ettiğini görüyoruz. Ne var ki, ne o, ne *Tehlikeli İlişkiler*'deki baştan çıkarıcı, ne de Sade'ın katili, nihai olarak kendi eylemlerinin kesinlikle kişisiz özellik taşıdığı konusunda güvence verebilirler. Bizler ne atanmış canileriz, ne de atanmış kurbanlar; kader seçme hakkımız yok.

Yaşamın düzenini bozmayı programlamak imkânsızdır – rastlantıların egemen olması imkânsızdır, kader için strateji oluşturmanın ya da istenen baştan çıkarmayı gerçekleştirmenin imkânsız olması gibi: Bütün bunlar, terimlerin çelişkisinden başka bir şey değildir. «Tarihsel zorunluluk, freskvari (*a fresca*: Doğaçlama, her şey olup bittikten sonra olaya yansıma) bir zorunluluktan başka bir şey değildir ve gerçek anlamda yaşanmadan önce belli bir olayı matematik kesinlikle öngörmek imkânsızdır. Tanrı'nın kendisi bile böyle bir öngörüde bulunamaz ve Tanrı olma özelliği arttıkça öngörüde bulunması ihtimali de azalır.» (Schnitzler). Zarların yarattığı yanılsama da budur ve sürprizin, bilmeden-öngörülemeyen-olmanın tek olanağı budur. «Gerçekten yaşamayı bilen insan, en anlamsız olayda bile her zaman kendisini bekleyen mütevazı sürprizlerin değerini bilir.»

Sonunda Rhinehart şunun farkına varır: Diğer insanlar, bilmeseler ve bütün zamanlarını kendilerini raslantıdan korumakla geçirseler de, rastlantının meyvesi olan çoklu hayatlar yaşarlar. O halde, salt keyfi bir evrenin işlerlikte olması (eğer böyle bir şey mümkün olabilseydi) dünyanın hiçbir özelliğini değiştirmeyecektir. Sanal ekonomiyle ilgili varsayım, dalgalanan sermayeler ve saf kurgu varsayımı da buna dayanıyordu. Tıpkı ağların ve bilginin alanı gibi, belli bir yörüngede hareket eden kurgusal alan da sanal olarak gerçekleştirildikten hemen sonra ve kendiliğinden mükemmel olduğu için, buna koşut bir yörünge izleyen «gerçek» dünyayı etkilemez artık. Kutsal tözü rastlantıya dayanan Tanrı için de aynı şey söylenebilirdi. Tanrı'nın var olup olmaması durumu değiştirmez. Bu yüzden de, Tanrı'nın varolduğunu kanıtlarla ortaya koymak, tıpkı son tahlilde rastlantının olası doğrulaması gibi gereksizdir. Hiç kuşkusuz, «zarın tek bir hamlesiyle rastlantıyı ortadan kaldırmak imkânsızdır», çünkü aslında rastlantı diye bir şey yoktur ve zarın fazladan tek bir hamlesi, olduğu haliyle dünyanın kararsızlığını artırmaktan başka bir sonuç yaratmaz. Aynı biçimde, dünyanın maddi bir öz taşıdığına ilişkin kanıt da, Tanrı'nın varlığını ortadan kaldırmayacaktır; çünkü onun varlığı kayıtsız, kanıtlanamaz bir varlıktır ve şeylerin akışıyla kaynaşmıştır.

Dolayısıyla, Rastlantı düşüncesi fazlalıktır (soyut ve taşkın bir boyut getirir). Temelinde yer alan felsefeye gelince, o da kesin olarak kusurludur (radikal bir engel oluşturan gizli bir fenalığı kapsar). Romandaki aksiyon Düşünce boyunca yavaş yavaş yoğunluğunu yitirir. Çünkü Ben'in kurtuluşuna dayanan, oyunun kuralı sayesinde engelsiz bir özgürlüğe dayanan bu felsefe, gerçekten de oyuncuyu her tür sorumluluktan muaf tutar ve ona, her tür ahlâki ya da siyasal özgürlükten çok daha üstün bir dokunulmazlık kazandırır. Rastlantılara uygun olarak herkesin rol değiştirdiği Proteus evreninde (karşıt-Prometheus evreninde), toplumsal ve psikolojik kimliğe bağlı bütün endişeler ve ketlemeler kaldırılmıştır. Bu yüzden Borges'in fablında da Babilliler kendi kaderlerini Piyango'ya ema-

net ettiler; böylesi bir belirsizliği bireysel sorumluluğun ve cüz-i iradenin yarattığı boğuntu duygusuna tercih etmişlerdi.

Buna karşılık, kaderi çoğullaştırmak için kimlikle ilgili egoyu parçalama hayali naif bir boşinançtır – temelde, bireysel «tayf»ı dağıtma ideali taşıyan sanal ağlardaki ve bilişim oyunlarındaki boşinanç gibi (Marc Guillaume). Zarların bana, şu kadını baştan çıkarmamı dayatması, bende o kadına yönelik bir arzu yaratacak mı? (İtiraz: Bunu bir seçenek olarak ortaya koyduğuma göre belki de zaten böyle bir arzu duyuyordum. Olabilir, ama o zaman zarları aracı yapmanın ve kendimi kendi arzuma itaat etmeye zorlamanın ne gereği var?) Ağlarla gelen rastlantının beni şöyle bir partnerle ya da yepyeni bir başka olasılıkla karşı karşıya getirmiş olması bendeki başka Benler'i özgürleştirebilir mi?

Asla. Kendi benini olur olmaz bir yere yansıtmak, olur olmaz biriyle etkileşime girmek başkası olmak demek değildir. Hatta bunun tam tersi söz konusudur. Öteki, başkalık, çoklu ya da çoğul bir ilişkide değil yalnızca ikili ilişkide oyuna girer. Cinsiyetler, yalnızca ikillik ortamında birbirleri için mukadder olabilirler. Çokluk ortamında ise yalnızca birbirlerinin aynası olurlar ve en derinlerde kendilerini kırınıma uğratırlar. Eğer rastlantı, sonsuz sayıda bileşim olduğu ve her şeyin mümkün olduğu anlamına geliyorsa, o halde Kader'in tam karşıtıdır.

Roman, işte bu noktada kendi temelleri üstüne çöker. Çünkü zarlar tarafından yönetilen varoluş tayfı bayağı bir rol dağılımıyla ve giderek cinsellik ile sefahat takıntılarında boğulan kolektif psikodramayla son bulur. «Tam bir esriklik içindeyim, dedi Luke, yanılsamalı benimin sorumluluğunu zarlara aktarınca bir tür değişim ve selamet duygusuna kapıldım; benim üstündeki otoriteyi elden bırakınca, o da kendi dışındaki bir güce boyun eğmeye başladı»; ve aynı zamanda: «Birdenbire beni rahatsız eden her şeyden kurtuldum ve küçük kızlara tecavüz etmeye başladım.»

Rastlantı itkiyi «özgürleştirince», oyunun değil arzunun amaçsızlığı üstün geliyor. Oyunun ilahi kararsızlığı, yukarıda ilahi kaza olarak sözü edilen arzunun ve Rastlantı'nın aracına yeniden dönüşüyor ve ilahi Afacanlık yeniden, karanlık isteklerin kaba saba aracı halini alıyor.

Diğer sapkınlık bütün bunlara ekleniyor –bir bakıma, düzen bozmadaki gözaldatmanın mantıksal sonucu-; kesin olarak ahlâkdışı bir zorunluluğun getirdiği sapkınlık: Zarlara ve Rastlantı'ya evrensel ilke payesi veriliyor; hatta Keyfi Eğitim Merkezleri oluşturularak sistematik «z-terapi» payesi kazanıyorlar. Yeni başlayanların coşkusu otomatik olarak bir tür mezhebe dönüşüyor ve bu tür organizasyonların ayırt edici özelliği olan şiddetteki keyfilik, artık rastlantının keyfiliği değil iktidarın keyfiliği oluyor.

Öz iradenin her tür biçimlerine meydan okuyuşun, her tür iktidar (her bireyin, aynı iradeyi kullanarak kendisi üstünde uyguladığı iktidar da dahil) karşısında anarşistçe meydan okuyuşun görkemli başarısızlığı. Paradoksal biçimde, «zar-intikal», iradeye sahip çıkmama girişimi, başka bir anarşistin, Stirner'in serüvenine yaklaşarak son buluyor. Stirner, *Der Einzige und sein Eigentum* (Biricik ve Mülkiyeti) adlı kitapta Ben'in tam olarak sahiplenilmesini ve koşulsuz egemenliğini hedefliyor – böylelikle, özgürleştirmeyi en iyi sağlayacak olan ilke en bayağı zorbalıkla son buluyor. Kusurlu fenalıklarından kurtulamayan çok sayıda radikal ütopyanın mutsuz kaderi.

Bununla birlikte, Borges'in *Babil Piyangosu*'nda ya da Rhinehart'ın *Dice Man*'inde olduğu gibi rastlantının toplumu yönetmesi düşüncesi, bir bakıma mutlak demokrasi düşüncesidir; çünkü o da, nesnel koşulların eşitsizliğini kural karşısındaki fırsat eşitliğiyle çözer. Demokrasi kuşkusuz ki yasa karşısında eşit olma düşüncesine dayanır; ancak bu eşitlik, kural karşısındaki eşitlik kadar radikal olamaz hiçbir zaman. Ve bütün oyuncuların imgelemine radikal demokrasi hayali musallat olmuştur; bu hayale göre, oyunun bütün biçimleri, bütün dönemlerde efsanevi bir atraksiyona dönüşür; özellikle orta sınıflar ve halk sınıfları için «toplumsal» demokraside yerine getirilememiş bir gerekliliğin sığınağı gibidir. «Servet»

yapma yeridir. İyiliğin ve kötülüğün en yoksul biçimleri bile dağıtılıyor olsa, onların farklı biçimde dağıtıldığı tek olmayan-yerdir; uygulanırken maddi koşulların görmezden gelindiği egemen bir özgürlük biçimidir, biricik savurganlık eylemidir. Doğaüstü bir özgürlük ortamıdır; onun «doğal» özgürlükle hiç alakası yoktur ve daha çok dolaysız suç ortaklığıyla, dünyanın zekâsıyla suç ortaklığı yapmakla ilgilidir. Haz duygusu yaratan da budur. Oyun, bizi baskılardan değil (oyunun kuralında yer alan çok daha katı baskıları kabul ettiğimize göre) özgürlükten kurtarır. Bizler, eğer özgürlüğü yalnızca bir gerçeklik olarak yaşamazsak onu kaybederiz. Oyunun mucizesi ise, özgürlüğü bize bir gerçeklik olarak değil, bir yanılsama olarak yaşatmasıdır – üstün yanılsama, gerçekliğe karşı aristokratik bir meydan okuyuş. Zira gerçeklik demokratiktir, yanılsama ise aristokratiktir.

İkili yaşamın İ'si

Yaşamın takas edilmesinin imkânsızlığı karşısında başka bir çözüm yolu da onu ikili yaşamla takas etmektir.

90'lı yıllarda bir cinayet davasının kahramanı olan Romans'ın yaptığı gibi: Tıp sınavında başarısız olduğunu ailesine itiraf etmeye cesaret edemediği için paralel bir yaşam kurar, sözde tıp kariyeri yapmıştır; her tür mali hileye başvurarak ailesinin bakımını bir süre sağladıktan sonra hepsini katleder: Anne babasını, karısını ve çocuklarını; nedendir bilinmez, son anda metresine dokunmamaya karar verir.

Bu katliamın nedeni ne olabilir? Maskesi düşmeden hemen önce, o ana dek ona güvenen insanların güvenlerini kaybetmelerine tahammül edemez – hakikati keşfetmemeleri gerekmektedir. Bu-

nun tek bir yolu vardır: Onları ortadan kaldırmak. Zira intihar etmesi de, bu yutturmacayı ailesinin zihninden silmeye yetmeyecektir. Hepsi oldukça mantıklı: Romans, hakikati öğrendikleri zaman duyacakları utançtan onları kurtarmıştır.

Yalnızca bu olaya özgü olmayan başka bir varsayım: Her cinayet, gizliden gizliye keşfedilmeyi ister. Ancak bu sefer simülasyon fazlaca başarılı olmuştur ve Romans'ın en büyük sitemi de, ailesinin hakikati ortaya çıkarmayı becerememiş olmasıdır; bütün bir yaşam boyunca hakikati zamanında çözememiş ve Romans'ın, kendi kurduğu aldatmaca ve yutturmaca ortamına giderek daha fazla gömülmesine izin vererek onun gerçek bir simülasyon makinesine dönüşmesine yol açmışlardır. Romans'ın metresi ise aynı mantık çerçevesinde yaşamını kurtarabilmiştir, çünkü bir süre sonra körü körüne suç ortaklığı yapmaktan vazgeçmiştir. Zaten Romans da, sonlara doğru, sırf bu ikili rolün yarattığı büyülü ortamı, bu dramatik köleliği parçalamak için onu metres tutmuştur. Gerçek bir cinayet işleyerek kendi sorumluluğunu sergileme imkânı bulur nihayet. Buradaki figür, kendi maskesini düşürebilecek olanları mantıksal olarak ortadan kaldıran alışık olduğumuz katil figürünün tersidir. Nitekim, ayaklarını gerçek psikolojik mantık zeminine basan adalet Romans'a bu noktada karşı çıkar: «İnsan sevdiklerini ortadan kaldırmaz (çünkü, Romans gerek cinayet sırasında gerekse sonrasında onlara karşı duyduğu sevgiden hiçbir şey kaybetmediğini söyler). En kötü ihtimalle intihar eder.» Onları ortadan kaldırmakla onların büyük bir hayal kırıklığı yaşamasını önlemeye çalıştığına inanamazlar bir türlü. Oysa bütün bunlar sıkı sıkıya birbirine bağlıdır: Romans'a bu denli güvenmemiş olsalardı o da onları öldürmezdi.

Silik, melodramatik, özünde ikiyüzlü olmayan bir kişilik – katil kumaşından olmadığı kesin. Bu ikili yaşama kendiliğinden ve önceden kafa yormadan giriyor ve tıpkı yalın bir yaşam sürdüren başka insanlar gibi sürdürüyordu yaşamını. Bir bakıma, ailesi ve yakınları giderek onun ikinci yaşamı halini alıyorlar ve Romans onları ortadan kaldırmakla belli bir gerçekliğe ve belli bir kimliğe kavuşuyor. Zaten onlar da, hayatta oldukları günlerle karşılaştırıldığında, Romans'ın katil olarak yaşadığı sıkıntılı günlerde (ve mahkemede tanık olduğu babasının çılgınca anısında) varlıklarını daha çok hissettiriyorlar. Ya da belki, gerçek ile gerçeğin kopyasına aynı anda yer veremeyen kural gereği gerçek hayatını paralel hayatına kasten feda ediyor.

Her durumda bunun, bir kıskançlık dramının eşdeğeri olduğu söylenebilir. Romans, yakınlarının zihnindeki kendi imgesini kıskanıyor. Bu imgenin onların gözünde el değmemiş olarak kalması gerekiyor ve başvurduğu yol, ölüme kadar öyle kalmasını sağlayacak. Tutku dramındaki mantığın aynı. Eğer nesne sizden kaçıyorsa, o zaman kesin olarak varlığını yitirmesi, yani yok olması gerekir.

Bu olayın tekilliğine dayanarak radikal bir kuşku uyandırılmaya çalışılıyor: Peki ya her bir «normal» varoluşun ardında başarılı bir simülasyon –sapkın ya da romanesk bir simülasyon değil, tümüyle sıradan bir simülasyon-, ötekiyle kesişmeyen paralel bir varoluş varsa (ara sıra da olsa, bu paralel varoluşların kesişmelerinin sonu felakettir)? Hayali ihtimal: Çevremizi mitomanlar sarmış ve bizim hiç haberimiz yok; «normal» bir insanı herhangi bir sahtesinden ayırmanın yolu yok ve o da, uzlaşımsal bir görüntüye bürünüp serbestçe aramızda dolaşıyor (tıpkı, yabancı ülkede «uyuyan» ve günün birinde «uyandırılan» şu casuslar gibi). Bu açıdan bakıldığında kendi vatandaşlarımızın en boş olanları bile, hem baştan çıkarıcı hem de şüpheli bir hal alıyor. Bütün bireyler, sırf hakikatin ortaya çıkmasını engellemek için gücül olarak kendi ailelerini katledebilecek güce kavuşuyorlar. Her bir yaşam, bir başkasını gizleyebildiğinde her şey mümkün hale geliyor. Hayatı değiştirmeye gerek yok – iki tane olması yeterli.

İğneden ipliğe her şeyi kuşku gözlüğüyle görmek için, siyasetin ve toplumsalın dünyasına bakmak en iyisi; bu dünyada her şeyin, hileli ve paralel sayısız kariyerden, hiçbir zaman yalanlanmayan spekülasyonlardan ve dolandırıcılıklardan, yeni başlayanların işlediği tümüyle «körleşmiş» suçlardan, aslını hiçbir zaman öğrenemeyeceğimiz aldatmacalardan oluştuğunu tahmin etmek kolay. Bütün bu sahtekârlıklar ve haksız kazanç, sistemin kendisi içinde silinip giderken, kendi psikodramasının küçük bir figüranı olan Romans,

sonunda gerçekle hesaplaşmak zorunda kalıyor.

Adalet, Romans'ın kişiliğini mahkûm etmekle, aslında onun kişisel kimliğini, yani bütün bir toplumsal düzenin sırtına yüklediği olağanüstü kuşkuyu mahkûm ediyor. Romans'ın işlediği bu suç, ömür boyu hapis cezasını hak ediyor.

Gerçekten de Romans'ın hatası, ahlâk karşısında işlediği bir hata değil, yalnızca gerçeklik karşısında işlediği –yani çok daha vahim– bir hataydı. Simülasyondaki zincirlenişi açıklayamadığını söylerken «samimi»ydi. Çünkü bu simülasyon, en başından beri, diğerlerinin sessiz suç ortaklığı sayesinde oluşmuştu. Simülasyon bir kehanet gibidir; duyulduğu andan itibaren gerçeklik gücü kazanır.

İlk hareketi verecek herhangi bir güce ihtiyaç duymaz; neden sonuç ilişkisi olmaksızın, süreç içinde kendiliğinden harekete geçer. Bu yüzden de, Romans'ı bu cinayetin nedenleri üstünde sorgulamak ya da ona herhangi bir şeyi itiraf ettirmeye çalışmak saçmadır; çünkü yalnızca nedenler karşısındaki sorumluluktan söz edilebilir; oysa Romans, yalnızca ölümcül zincirlenişle ilgili, etkilerin karşı konulamayacak –anlamsız, fakat etkili– zincirlenişiyle ilgili cevapları bilmektedir. Mükemmel cinayet, art düşünce olmaksızın işlenen cinayettir; yalnızca düşüncenin kendi akışını izleyerek işlenen cinayet.

Romans'ın bulduğu çözüm, uç noktada bir çözümdür. Luke Rhinehart'ın kahramanı gibi çoklu yaşam oyunu oynamaz ve aslında belli bir kişiliği de «oynamaz»; bir başkasının hayatına musallat olur gibi kendi hayatına musallat olur, bir tür radikal egzotizmi, ölümcül kopuşu hayata geçirir.

Çok daha ılımlı başka egzotizm biçimleri, ikiye bölünme için yararlanılabilecek minimal stratejiler vardır ve aktörün oyunu da böyle bir stratejiye dayanır; Diderot'nun *Aktörlük Üzerine Aykırı Düşünceler*'inde* ya da Brecht'in *Verfremdungseffekt*'inde** olduğu

* Çevirmen: Sabri Esat Siyavuşgil, Sosyal Yayınlar, 1996. (ç.n.)
** Yabancılaştırma etkisi anlamında Almanca sözcük.

gibi – günümüzde sahneye egemen olan her tür psikolojik özdeşleşme zorlanımının, her tür empatik çırpınışın uzağında.

Oyuncunun yapabileceği en iyi şey, rollerin ve imgelerin kendi bünyesinde fazlaca yakınlaşmaması için, onlar arasına bir tür mesafe koymaktır. Oyuncudaki ötekinin, canlandırdığı kişiliğin yabancı kalmasını desteklemelidir; aksi takdirde sahnenin gücünü israf etmiş ve onu teatral bir soytarılığa dönüştürmüş olur. Oyuncunun, sahneye özgü enerjiyi kurtarmak için yanılsama ayrımını, başkalık ayrımını ayakta tutması gerekir. Bunun için de, aslında züppe bir tutum takınmalıdır, rolünü canlandırmak yerine rol «taslaması» gerekir ki üstü örtülü olarak şunu ifade edebilsin: O ben değilim, benim onunla hiç işim olmaz. Züppelik, karşımızdaki ne ya da kim olursa olsun, onunla özdeşleşmenin kolaylığı karşısında direnmektir; oysa psikolojik konformist yaklaşımımız bizi buna davet eder. Hepimiz kendi yaşamının egzodu olarak yaşıyoruz, bu yaşamın radikal egzotizmini geliştirmek için de bir o kadar gayret etmeliyiz.

Kendi varlığımız karşısındaki bu mesafenin, bu serbestliğin bir istisna olduğunu mu düşünmeliyiz, yoksa onun çoktandır var olduğunu mu? Gerçekten de bu toplum, her alanda performansa ve işleme dayanan bir toplum halini aldı; ne var ki, aynı toplum buna inanmıyor ya da çoğunlukla inanmadığının bilincine varmıyor. Farkında değiliz ama hepimiz birer bilinmezciyiz. Derin bir inançsızlıktan geliyor ve bu inançsızlığı ilerleterek ve fazlalaştırarak onun görüntüsünden yararlanıyoruz. İşlemselin züppeliği, performansın nevrozu var buralarda, bizler de onun kolektif aktörleriyiz; bütün bunlar bizi hayvansılıktan, yani saf işlevsellikten koruyor (Kojève ve onun Japon züppeliği ile Amerikan hayvansılığı arasında bulduğu seçeneğe bakınız). İşte bu yüzden «uygarlığın yarattığı sıkıntılar», hiçbir zaman söylendiği kadar vahim olmadı, çünkü hepimiz teknoloji ve performans komedisini, bilişim ve verimlilik komedisini gizlice oynamaktayız. Kendi dünyamızın «gerçekliği», aşırı gerçekliği ile kendi aramızdaki mesafeyi ayarlarken fotoğraf makinesinin objektifi gibi davranıyoruz; objektifi maksimum zoomda açılmış, görsel etkilerin stereoskopisi için açılmış, fakat bizim bile kanmadığımız etkiler yaratan bir objektif gibi. Ne var ki hem bü-

yütme etkisinden hem de simülasyonun yarattığı sarhoşluktan hoşlanıyoruz ve tam da bunlara inanmadığımız için, bu işlemsel senaryoda olabildiğince ileri gidebilecek bir güce kavuşuyoruz –inansak bu kadar güçlü olamazdık.

Hiç kuşkusuz, Japon teknolojisinin sırrı da burada; Güneş İmparatorluğu'nun kahramanlık gösterisi, işlevsel kahramanlığı. Batı'da bile, değerlerin bir yandan aşırı serbestleşip diğer yandan uygulamalarının yoğunlaştığı böyle bir tutum yavaş yavaş belirmeye başladı. Business giderek bir performans oyunu olarak görülüyor; girişim hakkında, artık ortodoks değil paradoksal senaryoların yazıldığı maksimum enerji oyunu. Bir tür intihar enerjisi gibi; her ne pahasına olursa olsun büyüme ve spekülasyon gibi yanılsamalara kapılmaksızın bu enerji senaryoya giderek yayılıyor. Her şeyden önemlisi, bu enerjinin açığa çıkarılması için tehlikeye atılan şeylerin değerinin azalması, hedeflerin ve baskıların da çökmesi gerekiyor.

Bir bakıma, *double bind*'ın tersi: Herhangi bir taraftan, hedeflerin ya da olanakların tarafından gelen çelişkili hiçbir gerilim yok –önemli olan tek şey performans–; çerçevesi ve ideolojisi yok edilmiş, kendi özü bakımından tümüyle inançsız, sözlük anlamında «laubali» bir temele dayanan aşırı etkinlik. Çağdaş girişimci (hepimiz öyleyiz) bilinmezcidir. (Başka nedenlerle de olsa emekçiler de inanmıyordu!)

Bununla birlikte, bu genel gösteriş bağlamında bu çerçevesizliğin, bu saydamlığın, bu serbestliğin sınırlarında, bizi bekleyen başka bir psikoz ve başka bir melankoli biçimi yok mu?

Kişi ile oyuncu arasındaki bu diyalektik ne de olsa bugün mi-adını doldurdu –kişiliğin ve rolün teatralliğinin ağır bastığı, 40'lı ve 50'li yılların sinemasındaki yüzlerde, kostümlerde, jestlerde görülen ve gündelik yaşamı da etkisi altına alan diyalektik. Bugün hâlâ, Sartre'a göre kafedeki garsonun metafiziği içinde yaşıyoruz; kafenin garsonu olarak konuşuyor, kendini kafenin garsonu sayıyor, vb. Bugün, bütün bu toplumsal ve psikolojik tiyatro, bütün bu varoluşsal psikodrama, oyuncusuz bir toplumun direktiflere ve etkileşimlere dayanan davranışları tarafından silinip süpürüldü (hemen ardından, sinemada siyah ve beyazla altı çizilen bir tür şiire yeniden ulaşıldı).

68 Mayısı, gerek jestleri gerekse söylemi bakımından bu kültür belagatine sadık kaldı (olaydaki simgesel şiddet eksik kalmasa da). Bizim dönemimiz ise ne bir sahne kurabiliyor ne de onun üstüne oyuncularını yerleştirebiliyor. Hatta, bizim ardımızdan gelecek klonların gözündeki gülünçlüğümüz, 50'li yıllardaki kişiliklerin bizim gözümüzdeki gülünçlüğüyle boy ölçüşemeyecek. Varoluşumuzu belirleyen bütün cüppelerden kurtulduk, gerçekten de cüppesiz kaldık; ideoloji cüppesini, sınıf mücadelesi cüppesini, tarih cüppesini sırtımızdan attık. Etkin ve etkileşim halinde bireyleriz artık; ne birbirimize hikâyeler anlatıyoruz ne de birbirimizi kafenin garsonu sanıyoruz. *Belle Epoque*, kötü vicdanın ve kötü niyetin çağıydı –Sartre, bu tarihsel acıyı çok iyi sezmişti- ve o günler sinemasının hareketli gölgeleri, öznelliğin oldukça bayağı post-romantik can çekişmesini görkemli bir biçimde yansıttılar; Kişilik'in bütün nüansları ve özgürlüğün yarattığı bütün nedensiz zorluklar geçerliliğini yitirdi.

Günümüzde özgürlük için, kötü niyet için ve özgünlük için endişelenen kaldı mı? Maske düştü ve yerini Gerçek'in anlamsız aşikârlığına, Sanal'ın otomatik yazısına bıraktı. Roller sessizce çekip gitti, onlarla birlikte «Belle Epoque»a özgü histeri, dekorun ve sahnenin histerisi; modernliğin ayna evresiyle dalaşmayı sürdüren bir çağın belagati; kesin ekran evresine henüz hazır olmayan, soğuk sara evresine ve yüksek gerilimli eylemsizlik evresine henüz hazır olmayan bir çağın belagati çekip gitti; gerçeğin, simgeselin ve imgelemin oluşturduğu yaşlı altın üçgen artık geçerli değil ve değerlerin zihinsel borsasında rayici belirlenmiyor artık.

Değişim akını
Oluş çevrimi
Kaderin bölünmesi

Değişim akını
Oluş çevrimi

Çoğul kimlikler, ikili yaşam, nesnel rastlantı ya da geometrisi değişken alınyazıları – bütün bunlar yapay kaderlerin, yedek kaderlerin icat edilmesine nasıl da benziyor. Cinsiyet, genler, ağlar, arzular ve partnerler; bunların hepsi değişimin ve takasın eline düşüyor. Kader, acı; bunların hepsi seçmeli hale geliyor – ölümün kendisi bile seçmeli. Gün gelecek doğum burcu, sizin astrolojik burcunuz da seçmeli olacak; gelecekte Yıldız Cerrahisi Enstitüsü kurulacak ve burada, belli koşullarda, tıpkı bugün yüzümüzü değiştirebildiğimiz gibi burcumuzu değiştirebileceğiz.

Bütün bu seçenekler, aslında kendi yaşamını takas etmenin imkânsızlığına ilişkin değişkelerden başka bir şey değil. Kaderin tam tersi. Özellikle de, Ebedi Geri Dönüş olarak adlandırabileceğimiz

kader figürünün tersi; Ebedi Geri Dönüş'ün muhteşem aşikârlığı, şeylerin zorunlu ve mukadder bir sıralanışla algılandığını varsayar ve bu bakımdan şeyleri aşar. Böyle bir yaklaşım da yok artık ve günümüzde şeyler, sonsuza dek bitişik olarak algılanıyorlar. Ebedi Geri Dönüş de, sonsuz küçük olanın, fraktalin dönüşü olarak görülüyor – mikroskobik ve insandışı bir ölçeğin tekrarlanması. Ne bir iradenin coşkusuna tanık oluyoruz ne de bir oluşa ve onun değişmez bir burç altında kutsanmasını sağlayacak bağımsız bir iddiaya; tanık olduğumuz şey, mikroişlemlerin virüs örneği geri dönüşü ve her ne kadar bu Geri Dönüş'ün kendisi kaçınılmaz olsa da hiçbir burç onu bizim imgelemimiz için duyarlı hale getirmiyor. Mikroişlemler, usulsüz bir ipotek gibi bütün ağırlıklarıyla bize abanıyorlar; anlamdan yoksun – olsa olsa bir geciktirim yaşanıyor, bir kader değil. Fraktalin karşısında kader. Oluşun karşısında değişim.

«Tutkuların karşılıklı uzlaşmazlığı, 'tek yürekte barınan ruhlar'ın ikiliği, üçlüğü, çoğulluğu: Son derece sağlıksız, içsel bir yıkıntı, iç yarılmayı artıran, dışa vuran, dağıtan bir yürek – ta ki sonunda belli bir tutku egemen olana dek. [...] Bu kategorinin en ilginç varlıkları olan bukalemunlar kendileriyle çelişmiyorlar, ama gelişmiyorlar da – yediye bölünmüş olsalar bile onlarda var olan bütün haller yeniden bir araya gelebiliyor. *Bu varlıklar değişiyor, ancak belli bir oluş içinde değiller.*» (Nietzsche)

Çoğulluk, çokluk ortamındaki varlığın tek yaptığı, kendini kendisiyle ya da başından geçen çeşitli serüvenlerle takas etmektir. Kendi kendini metastaza uğratır, dönüşüme değil. «Tüketen bir tutkunun yoğunluğu, belli bir birimi de dönüşüme uğratır – bukalemunlar, çelişkili hiçbir gerilimin ifadesi değildir, böyle bir gerilimin simülakrını sunarlar.» Kader, oluş, başkalık; bunlar «kimlik tayfı»nda (Marc Guillaume) kendilerini sürekli takas ederek kırınıma uğrarlar. Tayf renklerinin fiziksel çokluğu, olası bütün bireyleşme tekniklerinin sanal tayfı, bukalemunun değişkenliği: Tek ve aynı figür –Tayf içindeki takasın figürü. Etkileşimlilik, hareketlilik, sanallık: Oluşun simülasyonu ve taklidi için devasa girişim.

Düşünceler de değişip çoğalıyor: Art arda sıralanışları, düşünce tarihinin ve düşüncelerin varsayımsal erekliliğinin bir bölümünü

oluşturuyor. Ancak başka bir boyutta, kaderin ve oluşun boyutunda (tam da düşüncenin «oluş» sürecine girdiği yerde) her zaman yalnızca tek bir düşünce vardır: Nietzsche'nin söz ettiği egemen tutkunun egemen eşdeğer varsayımı. Nietzsche'ye göre bu tutku, Ebedi Geri Dönüş tutkusudur, bütünsel oluşa ve Ebedi Geri Dönüş'e bağlı bir tekilliğin tutkusu.

Tıpkı egemen varsayım gibi egemen tutku da bizleri, kendisi dışında yer alan her şeyden kurtarır; oluşun karikatüründen ve simülakrından ibaret olan ve düşünce kipleriyle varoluş kiplerini kapsayan bu çoğulluktan, bu kudurgan takastan kurtarır bizleri.

Düşünce alanında her şey mümkündür – gerekli olan tek şey egemen bir varsayımdır.

Arzu alanında her şey mümkündür – gerekli olan tek şey egemen bir tutkudur.

Erek ve ereklilik alanında her şey mümkündür – gerekli olan tek şey bir alınyazısı ve bir kaderdir.

Değişim alanında her şey mümkündür – gerekli olan tek şey bir değişim ve bir oluştur.

Başkalık alanında her şey mümkündür (bir arada yaşamak, anlık iletişim, ağlar) – gerekli olan tek şey ikili, uzlaşmaz ve indirgenmez bir biçimdir.

Genelleştirilmiş takasa yönelen bu yükselişe karşı, Biricik'e ve Evrensel'e yönelen bu yakınsama hareketi: İkili biçim, kesin ıraksama. Uzlaşmaz ifadeleri uzlaştırmak için çırpınıp duran her şeye karşı: İmkânsız takası sürdürmek. İmkânsız takasın da imkânsızlığından yararlanmak, bu gerilimden ve hiçbir şeyin kaçamadığı ancak her şeyin karşı çıktığı bu ikili biçimden yararlanmak.

Nasıl olsa bizleri de bu ikilik yönetiyor. Her bireysel yaşam, istisnai olarak birbirini kesen iki düzlemde, iki boyutta –tarih ve kader– sürüp gidiyor. Herkesin kendi tarihi var; art arda başa gelen, ilginç olan ya da olmayan olayların tarihi – ancak başka bir yerde, başka bir boyutta yalnızca tek bir biçim var; aynı durumun mutlak oluşuna ilişkin bu biçim, her birey için sonsuz bir geri dönüşe göre tamamlanıyor. Kaderin biçimi; Nietzsche, benle ve onun art arda gelen değişimleriyle ilgili her tür psikolojinin karşısına çıkarmak için bunu, «karakter» olarak da adlandırıyor.

Kaderin bölünmesi

Colorado'da bir yerlerde, suları birbirinden ayıran bir sınır çizgisi var *–Continental Divide–*; suların bir bölümü Atlantik Okyanusu'na, diğeri de Büyük Okyanus'a doğru gidiyor. Geçmişi gelecekten ayıran ve bizim şimdiki zaman diye adlandırdığımız çizgi kadar hayali neredeyse – zamanın bu iki boyutu, farklı okyanusların derinliklerinde yok olup gidecekler. An dediğimiz bu ayrım çizgisi, kaderin de bölünme çizgisidir: Geçmiş ile gelecek, bir daha asla buluşmamak üzere burada birbirlerinden ayrılırlar. Zaten varoluş da, geçmiş ile gelecek arasında sürekli artan bu ıraksamadan başka bir şey değildir; ta ki ölüm, mutlak bir şimdiki zamanda onları birleştirinceye kadar.

İnsanda bölünen şeyler, düşüncelerdir *–mental divide*. Tıpkı karasuları gibi, farkında olmadan karşıt yönlere giderler, birbirine en yakın olan düşünceler çoğunlukla sonunda birbirlerinden en uzak noktaya düşerler.

Erkek ile kadın, iyi ile kötü, işaretler ile diller de aynı hayali çizgide birbirlerinden ayrılıyorlar. Her şeyin kökeninde, her zaman farktan fazlasını yaratan bu ayrım çizgisi var: Kesin ıraksama. Şeyler yalnızca birbirlerinden ayrılmakla kalmıyorlar, tıpkı burçlardaki ya da uzaydaki takımyıldızlar gibi sonsuza dek birbirlerinden uzaklaşmayı sürdürüyorlar. Tıpkı suların, aynı gökyüzünden gelmişçesine birbirinden ayrılması gibi, insanların aynı ilkel sahneden gelen kaderleri de birbirinden farklı mecralarda akıyor. İradenin oluşturduğu hayali bir çizginin şu ya da bu yanına yerleşen her bir karar, yaşamın ters yönlerde aktığı iki farklı yamaç oluşturuyor – her bir bölüm, çaresizce diğerinden uzaklaşıyor.

Ancak şeyleri birbirinden ayıran işaret, aynı zamanda onları birleştiren işaret oluyor. Çünkü bölünen şey, aynı zamanda hem birbirinden ayrılan hem birbiriyle takas edilen şeydir. Ayrılığın iki yanında yer alan şeyler, yine de birbirlerinden ayrılmaz olarak kalıyorlar ve en çok ıraksayan şeyler, eninde sonunda buluşuyorlar.

Hepimiz, bir ya da pek çok kez ölümle buluşmuşuzdur – Semerkand'da olmasa bile. Gerçekleşme olasılığı neredeyse sıfır olan şu ya da bu karşılaşmadan hiç de farklı değildir bu buluşma. Her tuhaf rastlaşmanın olasılığı neredeyse sıfırdır. Her kavuşma, neden sonuç ilişkileri üstüne girilmiş bir bahistir; Nabakov'un deyişiyle «rastlantısal koşulların nedenbilimle ilgili esrarına yönelen bir yoklama»dır. «İki kişinin, bilmeden karşılaşıvermesi için en az iki fırsat vardır daima. Sanki her bir fırsatta kader, büyük bir özenle bu karşılaşmayı hazırlamış gibidir; şu ya da bu olasılık üstünde rötuşlar yapmış, en küçük ayrıntıyı ayarlamış ve hiçbir şeyi rastlantıya bırakmamıştır sanki. Ancak her seferinde, dikkate alınmamış minnacık bir olasılık belirir ve bu yakınsamayı bozar ve iki yaşam, giderek artan hızda yeniden ıraksar. Ancak kader tek bir başarısızlıkla

cesareti kırılmayacak kadar sebatkârdır. En sonunda kendi amacına ulaşır ve iki insan birbiriyle temas edinceye kadar geçen süreçte öylesine incelikli düzenleri harekete geçirir ki düğmeye bastığı andaki tıklamayı bile duymayız.» Ne var ki zaman geçtikçe kader yorulur ve bu rastlaşmaları düzenlemek için uğraşmak istemez: Yaşlılık işte; rastlaşmalar giderek seyrekleşir ve otomatik olarak ölümün vadesi dolar.

Kader kendi oyununu oynadığı sürece, gerçekleşmese bile herhangi bir olayın olasılığı da tükenmemiş demektir ve yaşamın bir olay olması da buradan ileri gelir; rastlaşmaların güncel lütfundan, nedenlerin zincirlenişinden değil. Böylesi bir lütuf eksik kaldığında tarih yaşlanır ve tekrarlanmaya başlar; bütün olasılıklar birbirine karışır ve yaşam hiçbir bölünmeye uğramayan bitkisel ya da hayvansal bir belirsizliğe dönüşür yeniden.

Geçmişle ilgili şöyle anılarımız olabilir: Yaşama ve ölme şansımızın eşit olduğu bir araba kazası örneğin. Doğal olarak, bundan söz eden kişi hayatta kalmayı tercih etmiştir, diğeri de ölmeyi. Aramızdan biri, bu tür bir kavşağın önünde her bulunuşunda, önünde iki evren vardır. Bu evrenlerden biri, kişi orada öldüğü için her tür gerçekliğini yitirir; buna karşılık, hayatta kalmayı sürdürdüğü için diğer evren gerçek olarak kalır. Ölüden başka bir şey olmadığı evreni terk eder ve hâlâ canlı olduğu diğer evrene yerleşir. Böylelikle iki yaşamı olduğu söylenebilir: Canlı olduğu yaşam ile ölü olduğu yaşam. Bu iki yaşam arasında, bu kadar önemsiz bir ayrıntıya bağlı olan çatallanma bazen öylesine naziktir ki, insan mukadder olayın başka bir yerlerde sürüp gittiğine inanmadan edemez. (Nitekim, sık sık rüyalarda ortaya çıkar ve bizler bu olayı en son anına kadar yeniden yaşarız.) O halde bu seçenek pek de hayali sayılamaz; zihnimizde vardır ve koşut bir varoluş sürdürür. Bilinçdışından da söz edilemez, çünkü söz konusu olan şey bastırım ya da bastırılmış olanın geri dönmesi değildir. Bu iki kitle birbirinden ayrılmıştır; aralarındaki mesafe giderek artsa da (benim bugünkü yaşamım, o an sanal ölümle başlayan yaşamdan giderek daha farklı bir hal almıştır) onları birbirinden ayırmak imkânsızdır.

Doğumdan ölüme, yaşamsal önem taşıyan her bir an için bu böyledir. Nasıl ki, sanal bir ölü olmam öteki yamaçta kendi mecrasında akıp gidiyorsa, benim varoluşumun arka planındaki kendi varoluşunu sürdürdüyorsa, o halde doğum öyle bir ayrım çizgisidir ki; bu çizginin bir yanında ben ben olarak varolurken, öbür yamaçta ben, aynı anda, öteki olarak varolmaya başlarım. Başkalığın biçimi böyledir ve ben, bu gizli başkalık olmaksızın kendimi düşünemem; hem ayrılığın hem de ayrılmazlığın meyvesi olan gizli başkalık.

Doğumdaki benin ben-olmayandan ayrılması gibi birbirinden kesin olarak ayrılan herhangi bir şey de başka bir çizgi üstünde yol almayı sürdürür. Bu çizgiler ya da bu koşut yaşamlar ancak ve ancak ölümde birbirleriyle buluşurlar. Bununla birlikte, bazı anlarda bir çizgiden diğerine atlanabilir ya da bu başka yaşamlardan biriyle karşı karşıya kalınabilir. Kader bizlere kişisel ölümü layık görmüştür; ne var ki, bu çoklu alınyazısından da bir şeyler kalır geriye. Başkalık, oluşun şifrelerini barındıran bu karşılaşmaların bir izidir: Hayvan-oluş, bitki-oluş, kadın-oluş – cinsiyetlerin ve türlerin ayrım çizgisini aşmak. Oluşun modeli olarak varlığını sürdüren dilde kullandığımız sözcükler de böyle yapıyorlar: Sözcükler anlamın sınırlarına itaat etmiyor ve koşut anlamlarla sürekli olarak çoğalıyorlar.

Canlı olan ile canlı-olmayan, eşeyli olan ile eşeyli-olmayan arasındaki tersinmez ayrılığın ortaya çıktığı her yerde bu ayrılığın bir o kadar kaçınılmaz inkârı da boy gösteriyor. Canlı olan canlı-olmayana duyduğu özlemi muhafaza ediyor; eşeyli olan eşeyli-olmayana duyduğu özlemi, cinsiyetler ise birbirlerine karşı duydukları özlemi. Düşünce, zeki-olmayan maddeye ya da konuşup düşünmeyen hayvanlara karşı duyduğu özlemi muhafaza ediyor.

Bu iki itki birbirini aratmayacak kadar şiddetli – özgürleşme itkisi, canlıyı, cinsiyeti, düşünceyi kökünden söküp çıkarma itkisi ve bu kopuş karşısında duyulan vicdan azabı ve pişmanlık itkisi. Kader ise bu itkilerin her iki yanında yer alıyor, özellikle de çarpışmalarının en şiddetli olduğu yerlerde.

Bu anlamda her varoluş ikili sapmanın meyvesidir. Böylelikle, bireysel değildir ve ikili biçim taşır. Ne yalnızca kendi benimizin ve kendi kimliğimizin yamacında, ne de yalnızca gerçek olarak nitelediğimiz dünyanın yamacında varolma özgürlüğümüz var. Her şey bu rekabetten, bu ikiz suç ortaklığından geliyor bize. Tıpkı ötekinden gelip bize ulaşan düşünce gibi kader de paylaşılıyor. Her birey ötekinin kaderi aslında. Bireysel kader diye bir şey yok.

Ötekinden, neredeyse oluvereceğim bütün ötekilerden ayrılamayacağıma göre, bütün kaderler birbirine zincirlenmiştir ve hiç kimse kendine ait bir yaşam ve kendine ait bir düşünce iddiasında bulunamaz. Varlık, biçimlerin bir zincirlenişidir ve öz iradenin anlamı yoktur. Bizim «payımıza düşen» varoluştur ve diğer bütün kültürlerin temel kural olarak benimsedikleri simgesel bir paylaşım uyarınca yapılacak her tür aktarım mümkündür. Ne varoluş ne de dünya bize aittir; altın kural sayılması gereken karşılıklı bir düzenek uyarınca bizim payımıza düşmüştür onlar. Bu ideal biçim içinde, sözcüğün gerçek anlamında şunları söyleyebiliriz: Bizi düşünen dünyadır, bizi düşünen ötekidir, bizi düşünen nesnedir. Zekâ, güç, baştan çıkarma; bunların tümü bize başka bir yerden, bu ikili ve koşut zincirlenişten gelir. Yok olup gitmiş kültürlerin sırrı olan bu durum modern irademize ters düşer; bizler dünyayı nesnel, tek yanlı, karşılığının gölgesini hesaba katmadan düşünürüz. Kuşkusuz temelde değişen hiçbir şey yok ve bizler gibi modern insanları bile hâlâ dünya düşünüyor. Tek farkla; bugün biz, bunun tersinin geçerli olduğunu düşünüyoruz.

Kuşkusuz her birey, kendi iradesi ve kendi arzusuyla mevcuttur, ancak kararlar ve düşünceler gizliden gizliye başka yerlerden ulaşırlar ona. Ve bütün bunların iç içe geçtiği tuhaf ortam onun özgünlüğünü, onun kaderini oluşturur –ve bizler, sürekli olarak bundan kaçmaya çalışıyoruz.

İradenin oluşturduğu hayali çizginin iki yanında yer alan karar yamaçlarından her biri varlıklarını birbirine koşut sürdürdüklerine göre, istemek ne işe yarıyor? Zaman zaman bizim istemediğimiz şey, tercih edilen çözümle iç içe geçer ve irademize rağmen onu yenilgiye uğratır; ancak bu durumda bile gizliden gizliye rıza göstermediğimiz söylenemez. Çünkü onu istememiş olan da bizden başkası değildir. Çoğunlukla şeyler, olayı *a posteriori** onaylayan bir proje düşüncesi, bir irade düşüncesi içinde geriye dönük gerçekleşir, sonra da kendi kendilerini düzenlerler; tıpkı, uyandığımız an inşa edilen rüya anlatımı gibi.

Canetti de intikam almayı istemenin hiçbir işe yaramadığını söyler, çünkü temel tersinirlik kuralına göre her durumda intikam gerçekleşir. İstemek, bilmek, inanmak ve yapabilmekle ilgili bütün kategorilerin ötesinde, asıl önemli olan kaderin paylaşımına ve başkalık stratejisine yeniden ulaşmaktır – ister işbirlikçi ve koşut evrenlerin yer aldığı bu çoğulluk ortamında olsun, ister bireysel varlığı saptıran, metabolize eden, dönüştüren, baştan çıkaran, onun yerini değiştiren herhangi bir biçimde. Bu sapma, işleri oluruna bırakmak gibi paradoksal bir biçim de alabilir: Ötekinin istemesi, yapabilmesi, bilmesi için işleri oluruna bırakmak, karar verirken ya da arzu ederken ötekini kendi haline bırakmak. Bu bir tür yenilgi değildir; verilmiş bir hakkı geri almaktır, arzunun kurnazlığıdır, ötekinin ironik kuşatmasıdır. İradenin oluşturduğu hile ortamından çok daha baştan çıkarıcı ve çok daha etkili bir oyundur. Arzunun stratejisinden çok daha güçlüdür: Arzuyla oynanan oyun.

İnsan kendi iradesinden, kendi arzusundan kurtulup bunları bir başkasına devredebilir ve böylelikle bir başkasının yaşamını kendi üstüne alma özgürlüğüne kavuşabilir. Böylelikle duyumsal-etkilerin ve kaderlerin simgesel dolaşımı ortaya çıkar, başkalık çevrimi doğar – yabancılaşmanın ve tuzağına düştüğümüz her tür bireysel ruh halinin ötesinde. Bu simgesel dolaşımda, kaderlerin bu bölünmesinde, bilinçli olarak kendini belirlemeye dayanan bireysel özgürlükten çok daha incelikli bir özgürlüğün özü yer alır – nihai ola-

* Daha sonra gelenden yola çıkarak, deneyimin verilerinden yola çıkarak anlamında Latince deyim (ç. n.).

rak nasıl yararlanacağımızı bilemediğimiz bir özgürlük; işaretlerin, olayların, duyumsal-etkilerin, tutkuların kişisiz zincirlenişine yeniden kavuşmak için hemen yabancılaşmayı gerektiren özgürlük. Böylelikle, yapaylıkla ilgili bütün kategoriler ayna stratejileriyle cevaplanabilir – bütün bu bireysel işlevlerdeki belirsizliği çözerek: Ötekinin arzusuna ve iradesine basit bir aktarımda bulunarak istemek, yapabilmek, inanmak, bilmek. *Durumun şiirsel aktarımı* gibi bir şey *ya da aktarımın şiirsel durumu* gibi.

Japon kadının başından geçen şu müthiş öykü; aşkı da, acıyı da tanımadığı için acı çeken kadın, sevgilisinin henüz terk ettiği geyşayı kiralar; onun yerine sevmek ve acı çekmek için. Ve sevgili geri geldiğinde geyşa, onu seçen ve tutkusunu üstlenen kadınla birlikte kalmayı tercih eder – seçilmiş yakınlık aşkın tutkusundan çok daha güçlüdür. Bizim bireysel tercihlerimizin tersine, seçilmiş yakınlık iki yörüngenin birleşmesidir ve bu birleşmede seçimi siz yapmazsınız; seçilirsiniz. Ve en büyük haz bu tercih-edilmiş-varlığın, bu seçilmiş-varlığın duyduğu hazdır; kendi yaşamıyla ilgili seçmeli tercihte bulunmuş olmanın verdiği haz değil.

Tanrı'nın mevcut olmadığı bir ortamda, dur durak bilmeden şunu arzulamıyor muyuz: Tesadüfi bu dünyayı bize adanmış bir şeye, seçmeli bir biçime, büyülü bir yakınsamaya dönüştürmek yeniden – mutlu ya da mutsuz olması pek önemli değil; önemli olan, bu erekliliğin bizleri, hep hayal ettiğimiz tuhaf cazibelere dönüştürmesi.

Çatıdaki kiremidin düşmesi, birilerinin tam altında bulunması için yeterli değildir. Böylesi fazlaca güzel olurdu. Birilerini sevmeniz de, sizin arzunuza otomatik olarak cevap vermesi için yeterli değildir: Otomatik arzunun yerine gelmesi kadar korkunç bir şey olamaz. Oysa herkesin, bir yerlerde, bu mukadder birleşmeyi hayal ettiğini hissediyoruz – kiremit örneğinde, tam altında olmayı hayal etmenin dışında. Bu örnekte bile, kötü talihin bize ayrıcalık tanıdığını hissetmek başımızı döndürebilir.

Nedense kazaların ya da aksiliklerin art arda gelmesi esrarlı bir biçimde bizi teskin ediyor. Tek bir kaza olumsuz bir şeydir. İki tanesi belirsizlik yaratır. Üç ya da dört tanesinin arka arkaya gelmesi ise baş döndürücüdür. Talihin hırslanması hoşumuza gidiyor, bizlerin tespit apsesine dönüştüğümüzü, «yukarılarda» birilerinin bizimle ilgilendiğini gösteriyor. Göklerde ve toprağın derinliklerindeki güçlerin ruhumuz için savaştığı dönemi hatırlatıyor bizlere.

Olayların yakınsaması için duyulan arzu, olayın kendisinin yarattığı korkudan üstündür – nedensel mantığın parçalandığını görme isteği; her ne kadar egemen ahlâkın buyruğu uyarınca nedensel mantıktan bir söylem ortaya koymasını talep etsek de ona karşı derin bir tiksinti duyuyoruz. Şeylerin, bizim irademizden tümüyle bağımsız, gizli bir mantık uyarınca düzene girdiklerini görmeyi hayal ediyoruz.

O halde, radikal tercih şunlar arasındadır: İrade ile başka yerden gelen asli belirlenim, istem ile hak devri, irade yandaşlığı (çünkü bu bir yandaşlıktır) ile radikal başkalık, yani kişisiz ve keyfi bir biçim.

Öyle görünüyor ki Tanrı'nın kendisi de, yani bizim nedensel tanrımız da, yani Nedenler'in ve Etkiler'in Büyük Efendisi de işleri oluruna bırakmaktan yana çıkıp kendini geri çekmiş; saf rastlantıya ve belirlenimsizliğe ya da saf baştan çıkarmaya ve her şeyin alınyazısına yer açılsın diye – böylelikle, Baltasar Gracián'ın düşüncesine göre, insanı sonsuza kadar geciktirimde tutabiliyor ve dünyayı da kendi gizli yönelimine bırakıyor. O'nun şunlara hiç de önem verdiği yok: Kendi iradesini dünyaya aktarmak (Spinoza), ilahi düşünceyi dünyaya aktarmak ve böylelikle bizleri düşünme sorumluluğunu dünya olayına aktarmak – insan düşüncesini ötekinin kişisiz düşüncesi tarafından yönetilen ve bizimkilerin dışında kalan bağdaşıklıkların sahnede olduğu bir uzama göndermek. Bu, işleri rastlantıya bırakmak demek değil. Mallarmé'nin formülünü hatırlayalım: «Zarı tek bir kez atmakla rastlantıyı ortadan kaldırmış olmayız»; bu, (şiirsel değerinin dışında) istatistiğin ve matematiğin yaklaşımına göre de doğru –yani, hiçbir olay, olayların dizilişine

son veremez ve hiçbir eylem, kendi ardından gelecekleri kesin olarak birbirine zincirleyemez – ancak oyuncunun kendisi rastlantıya inanmıyor. Tam tersine, zarı her attığında onu ortadan kaldırabileceğini iddia ediyor. Şansla anlaşmak, rastlantı üstünden vurgun yapmak değil, dünyayla aynı faza girmektir; onun sekanslarını ve gizli zincirlenişlerini keşfetmektir, bir bakıma ondan yavaş yavaş öğrenmektir. Ve başarılı her zar, bu öğrenme sürecinin başarılı olduğunu gösterir.

Oyun sarhoşluğunun yarattığı bu yüce duygulanım, dünyanın ve sizin rastlantısal oyununuz arasında kurulmuş tam işbirliğinin, dünya ile sizin aranızdaki tersinirliğin, karşısında hiçbir şey yapamadığınız ama size işaret veriyormuş ve çaba göstermeden size itaat ediyormuş gibi görünen bir düzenin seçimi ile sizin seçiminiz arasındaki olağanüstü uyumun yarattığı bir duygudur. Bu noktada, oyunun sorumluluğunu üstlenen dünyadır. Dünya oyuncunun yerini alırken oyuncu da dünyanın yerini alır.

Bu durumda kazara olan hiçbir şey kalmaz; artık dünya bizi düşündüğüne göre, zincirleniş için kaygılanmaya da gerek yoktur. İradi olan herhangi bir şey de kalmaz, çünkü bir bakıma her şey zaten istenmiştir. Ve bu kez maddi nitelikte olan şans, bu işbirliğinin görünür hale gelmesi ve onaylanmasıdır. Öyle ki, oyuncu oyunu yönettiğini bile hayal edebilir, çünkü her iki taraf bu bütünsel takasa egemendir. Bu koşullarda oyuncu kendi sezgilerine dayanarak, düşüncenin kadiri mutlak olduğu varsayımını dolu dolu yaşar; Freud'un fantazmalarda ve rüyalarda, ilkellerin de büyü yaparken sezdiği bu varsayım hiç de yanılsamalı bir beceri değildir; yanılsamanın becerisidir. «Artık oyun oynamıyorum, oyunun ta kendisiyim.»

Paul Auster'ın *Şans Müziği** adlı romanında poker oyuncusu Jack şöyle der: «Hep bu duyguyu kollarım. Sanki içimde bir düğmeye basılmış da, bütün bedenim bir müziği mırıldanıyormuş gibi olur. Bu duyguyu ne zaman duysam, ayağımın toprağa erdiğini anlarım, ondan sonra korkmadan, güven içinde sonuca giderim. Şansın bir kez açıldı mı, onu hiçbir şey durduramaz. Her şey bir anda yerli yerine oturmuş gibi olur. Sanki kendi gövdenin dışına çıkarsın ve bütün gece boyunca kendinin gerçekleştirdiği mucizeleri seyredersin. Artık iş senin dışına çıkmıştır. Senin kontrolünde değildir ve aklını fazla takmazsan, yanlış da yapmazsın.» Hiçbir şey, şu paradoksal varsayımdan alıkoyamaz: Dünyayı düzene koyan bizim düşüncemizdir – öncelikle, dünyanın bizi düşündüğünü düşünmek koşuluyla.

«Çayı içen insan değil, çay insanı içiyor.»
Pipoyu tüttüren sen değilsin, pipo seni tüttürüyor.
Kitap beni okuyor.
Televizyon beni izliyor.
Nesne bizi düşünüyor.
Hedef bize isabet ediyor.
Sonuç bizim nedenimiz oluyor.
Dil bizi konuşuyor.
Zaman bizi yitiriyor.
Para bizi kazanıyor.
Ölüm yolumuzu gözlüyor.

* Çeviren: Seçkin Selvi, Can Yayınları 1993 (ç.n.).

İkili ilke
Tek ilke
Uzlaşmaz ilke

Her şey ikiliğin oyununda.

Öteki'nin ikiliğinde; bize asla dokunmadan sıyırıp geçen Öteki'nin evreninin ikiliğinde –tıpkı, Çin Operası'nda *Karanlıklarda Düello*'da olduğu gibi; iki beden ve kuşandıkları silahlar birbirlerine yaklaşır ve olabildiğince yakına gelirler, jestleri ve sessiz çarpışmalarıyla çatışmanın geçtiği simgesel uzamda dönüp dururlar.

Kuralı başka bir yerlerden çıkıp gelmiş gibi kendini gösteren oyunun ikiliğinde; tıpkı şansta olduğu gibi, sağlaması yapılamayan doğrulanmamış ebedi ilkenin ikiliğinde.

Dişilin ve erilin ikiliğinde –onların ikiliğinin aşikârlığında- her birinin, diğerinin kendini kaybetmesi için ortam sunduğu ikilikte.

İyilik'in ve Kötülük'ün ikiliğinde.

En zoru Kötülük'ü düşünmek, Kötülük varsayımını kurmaktır. Böyle bir varsayım kuranlar yalnızca sapkınlar olmuştur –maniciler ve Katharlar-; birbirine eşit ve ebedi olan, hem birbirinden ayrılamayan hem de birbiriyle uyuşamayan iki kozmik ilkenin, İyilik ile Kötülük'ün uzlaşmaz biraradalığına inanıyorlardı. Bu bakış açısına göre ikilik birincildi, ilk biçimdi – Kötülük varsayımı kadar düşünmesi zor bir varsayım. Çünkü, başlangıcı ve sonu yöneten ilkeye, tek ilkeye göre fantazma Bir'in fantazmasıdır daima. Dünya Bir'dir ve yeniden Bir olmalıdır. Felsefi aklın ütopyasıdır. Bir bakıma dünyanın entegralidir, onun varlığı ve kimliğidir. Bir'in bölündüğü düşünülür, sırf kendi birliğini daha iyi kurmak için; çünkü imanı yaratan işte bu birliktir ve ikilikten yola çıkan her tür yaklaşım sapkınlıktır.

İkilik varsayımı, tarih boyunca güçlendikçe daha büyük bir zulümle karşı karşıya kaldı. Önce tanrıbilimden, sonra da bütün modern felsefeden silinmesiyle birlikte, kötülük ilkesinden yola çıkan her şey sapına kadar gerçekdışı ve marjinal görülmeye başlandı. Nihai yönelimi İyilik'in dışında olan her tür düşünce, çözümleme sahnesinden silindi. İyilik düşüncesi tek hakiki düşünce halini aldı ve Kötülük bu dünyada, zekânın figüranlığıyla yetinmek ve düşüncede sürgün olarak yaşamak zorunda bırakıldı; ta ki olaylarda bıraktığı kökler sökülünceye kadar. Ancak yine de Kötülük ilkesinin zarar görmediği, radikal tutumundan vazgeçirilemeyeceği ve en azından bizim dünyamızda önde olduğu söylenebilir.

Filozoflar şu soruyu asla kendilerine sormuyorlar: Neden İyilik değil de Kötülük? Kötülük gerçekliğine tanrıbilimcilerden fazla inanmadıkları kesin. Ya da daha doğrusu İyilik ile Kötülük'ün ikiliğine inanmıyorlar. Sırf nihai bir uzlaşmada, diyalektik bir sentezde soğurmak için Kötülük'ü ele alıyorlar. Kötülük hep gerçekdışı, hep İyilik'in hizmetinde –aslında o bir alegori. Oysa manicilikte Kötülük'ün kendine özgü bir kaderi var; Kötülük yalnızca kendisinden doğuyor ve ebediyen kendi esrarı içinde varoluyor. Dünya, madde ve yaratılmış her şey onun içinden çıkıyor. Demek ki, Kötülük'ün kesin hükmüne dayanan bir dünyada, İyilik onun alegorisi oluyor.

Kötülük'e söz anlatmak imkânsız, çünkü o hem ilke, hem harekete geçiren güç hem de erek. Ve Kötülük kabulü de Kötülük'ün bir parçasını oluşturuyor. Peki o halde, Kötülük bir kural İyilik de istisna olduğuna göre; selamet, giderek hızlanan bir imhaya dönüştüğüne göre ve bütün oyun kurulmuş olduğuna göre –İyilik ile Kötülük'ü tartışmanın ne gereği var?

Ne var ki oyun henüz kurulmadı ve asıl sürükleyici olan şey, İyilik'in evrensel hegemonya kurduğu bir zeminde Kötülük'ün, ortaya çıkış ve belirme biçimlerini izlemek. İntihar-lokomotifinin kumandası hangisinde?

Aslında İyilik ile Kötülük birbirinin karşıtı değil; onların özü birbirine göre asimetrik. Aynı hareketten doğmuyorlar ve aynı yapıda değiller. İkisinin arasında bir tür uzlaşmaz denge var.

Birbirlerinden ayrı ve karşıt olmakla yetinselerdi –böylelikle, bizim ahlâkımızın da temelinde yer aldığı gibi, bunlar arasında tercih yapmak mümkün olurdu–, hiçbir güç onların özerkleşmesini ya da sırf kendisi için gelişmesini, böylelikle dünyanın da İyilik ya da Kötülük sayesinde homojenleşmesini engelleyemezdi. Zaten bizler de bugün, kendimizi bu işe adamış gibiyiz: Dünyayı İyilik ile homojenleştirmek ve Kötülük'ü hayali bir müzeye hapsetmek istiyoruz. Böyle bir uzlaşmaz denge olmasaydı, bizler de İyilik kuvvetlerinin merhametine kalırdık. Bu anlamda Kötülük, mutluluğun otomatik olarak çoğalmasıyla oluşacak en kötü durumdan koruyor bizi – tıpkı, programlanmış ölüm mekanizması işlemediğinde hücrelerin otomatik olarak çoğalması gibi.

Bizler, geleneksel olarak, «Kötülük kuvvetleri»nin iyiliği tehdit etmesi karşısında duyarlıyız, oysa dünyamızın geleceği karşısındaki asıl ölümcül tehdit, İyilik kuvvetlerinin yöneltiği tehdittir. Ne var ki, oyun bundan ibaret değil ve ikisinin suç ortaklığı çok daha tuhaf. Çünkü, Kötülük, İyilik'i aşırılığa ve düzensizliğe sürüklüyor (olumlu kuvvetlerin yığılması) ve İyilik'in çoğalması da en berbat olanın açığa çıkmasına yol açıyor. İyilik'in kayıtsız şartsız gerçekleşmesi için kullandığımız teknikler, mutlak Kötülük'ün biçimlenmesine yol açıyor. Kötülük, belirleyici bir gerçeklik halini aldı, diye yazar Jung. «İnsanlığın geçmişini oluşturan Kötülük Uçurumları'nda; vebada, eziyette, savaşta, açlıkta, hastalıkta Kötülük'ün konumu belirleyici bir gerçeklik olmak değildi. İnsanlığa özgü üstün bir düşünceye, karşıt bir gerçekliğe ulaşması yasaklanmıştı ve alevler okyanusunu aşan her şey sağ salim kurtuluyordu.» Jung devam eder: «Teslim olduğumuz her İyilik etik özelliklerini yitirir» (muhteşem bir formül: Bundan böyle Kötülük'e değil İyilik'e de teslim olmuş sayılabileceğiz). «Etik özellik taşımayan İyilik, Kötülük yasalarının bir görünümü olmaktan ibaret kalmaz mı? İşte radyosuyla, telefonuyla, olağanüstü hastaneleriyle, sıcak banyolarıyla, dinsel hoşgörüsüyle, ılımlı yasalarıyla, savaşsızlığıyla (gezegenin en güçlü bölümlerinde) akın eden ahlâkdışı İyilik: Kötülük bütünlüğünün, iktidarı ele geçirmiş karanlıkların kesintisiz akını –dehşet verici çağdaş bir yenilik.» (Ceronetti, *Çayı içen insan değil...*)

Yalnızca Kötülük'te ve bütün biçimleri yok edişte aşkınlığa dair parıltılar var. Bütün aşkın değerler teknoloji tarafından soğurulduğu için, İyilik de içkinliği fethetti ve hemen o an aşkınlığı, Kötülük kuvvetlerinin insafına bıraktı. «Yeni teknikler, kendiliklerinden iyi niyetlidir ve yalnızca akılcılığı değil yardımseverliği de temsil ederler. Erdem, makinelerle ve nakil araçlarıyla rekabet edemez artık. Tek yapabileceği şey iblisleşmek ve bundan böyle ilham kaynağını Kötülük'ten almaktır. Tıpkı, makinelerin İyilik düşüncesini diriltmeye koyulmaları gibi, yok etme ve yok etme teknolojisi de metafizik niteliklere büründü... Yok olma, bir eğretileme değil artık.» (Ceronetti)

Eskiden evrenselin ideal eğretilemesi olan İyilik, acımasız bir gerçekliğe dönüştü; tekniğin burcu altında dünyayı bir toplam olarak görmek gerçekliği. Böyle olunca da Kötülük, eğretilemenin bütün gücünü onun elinden aldı.

Kötülük'ün inkârı dünyamıza uygulanan homeopati tedavisinin bir parçasıdır –İyilik de İyilik ile tedavi ediliyor. Ancak İyilik kendi kendini ortadan kaldırıyor: Sistemlerin optimal hale getirilmesi, yok olma sürecinde onları da birbirine yaklaştırıyor. Dolayısıyla, İyilik'in İyilik ile homeopatisi, Kötülük'ün Kötülük ile homeopatisine dönüşüyor. İyilik'in evrenselliği, Kötülük'ün saydamlığı.

«Sınırı yine hesaplanmaz kalmak koşuluyla, ya dünya kendi kö-

keninin boyutlarını, İyilik ilkesine tamamen karşıt bir ilkeden, bir Kötülük ilkesinden yola çıkarak genişletmeye daha yeni başlıyor olsaydı? Bu büyük Serüven, açıklanması imkânsız bir savaş olarak ortaya çıkabilirdi; tarihsel savaşlar, onun bulanık görüntüleri olabildiler yalnızca...» Tıpkı biyoloji yasaları gibi Kötülük'ü de değişikliğe uğratmak imkânsızdır. Yalnızca kendi amaçlarına yarayan şeylerin –yalnız ve yalnız Kötülük olan şeylerin– onu diz çöktürmesine izin verir. Kötülük nüfuz eder ve kendisine nüfuz edilmesine fırsat vermez. Bilir ama bilinmez. Kötülüğün yaratılmış olup olmadığı sorusunun cevabı yoktur. Etkileri birdenbire fazlaca aşikâr hale geldiğinde, bu etkiler karşısında, her zaman olduğu gibi şaşkınlık ve öfke yaşanır. «Dünya birleşiyor –evet, ama Kötülük sayesinde ve Kötülük için.» (Ceronetti)

Bundan daha ahlâkdışı başka bir varsayım: İyilik de Kötülük de tersinir özelliktedir. Onlar, yalnızca birbirlerine karşıt olmakla kalmazlar, birbirlerinin içinde kendilerini değiştirebilirler de ve onların nihai olarak birbirinden ayırt edilmesinin anlamı yoktur. Elbette, İyilik ile Kötülük'ün ayırt edilmesinin öncesindeki masumiyet söz konusu değildir; bizim evrenimizde söz konusu olan şey İyilik ile Kötülük'ün birbirine karışmasıdır ve bu da, Kötülük burcunun ta kendisidir; tıpkı, Doğru ile Yanlış'ın birbirinden ayırt edilememesinin simülasyonun burcu olması gibi.

Buzdağı varsayımı: İyilik, Kötülük'ün su yüzündeki bölümünden başka bir şey değildir; Kötülük de, İyilik'in su altında kalan bölümü (onda bir/onda dokuz!). Onların arasındaki devamlılığın çözümü yoktur, yalnızca su kesimi çizgisi vardır aralarında. Diğer özelliklerine gelince; gizliden gizliye aynı tözden, aynı kütleden yapılmışlardır ve zaten bu kütle, duruma göre suyun içine girip çıkar; İyilik Kötülük'e dönüşür, Kötülük de suyun yüzeyini yalar. Ve ısı buzdağını erittiğinde her şey, ne-İyilik-ne-Kötülük'ün sıvı kütlesine geri döner. Böyle bir görüngünün yalnızca dışarıda kalan bölümünü (İyilik) dikkate almak, kütlesi çok daha büyük olan, karanlık ve gerçekliğe batmış bölümle (Kötülük), sonucu ölümcül olabilecek biçimde çarpışma tehlikesidir. Titanic'in başına gelenler bunun en iyi örneği (Kötülük'ün «canlı» örneği niteliğindeki buzdağına neler olduğunu hiçbir zaman öğrenemedik).

İyilik ve Kötülük insan ruhunun yüreğine ulaşır ve orada gizli bir uzlaşmaya varırlar. Saul Bellow, *Nefret/Herzog*: «Doğada, yalnızca insanın kötülük yapmakta tereddüt ettiğini söylüyorsunuz. Ancak kötülük yapma tiksintisi yutma zorunluluğuna eşlik ediyor. Bu organizma, ölümün karşısında durabilmek için başka varlıkların varlığını kullanıyor, kendi ortamında ihtiyaç duyduğu her şeyi emiyor ve yok ediyor. Sonuç olarak, kötülüğü hem kabul etmeye hem de inkâr etmeye dayanan insanlara özgü bir durum çıkıyor ortaya. Aynı zamanda hem insanal hem de insandışı bir yaşamı var. Isırıyor, yutuyor – ve aynı zamanda kendi yediği şeylere acıyor. Hem duyguları var hem de çok kaba davranıyor. Şöyle denildi (neden doğru olmasın?): Kötülük yapma tiksintisi, gerçekte şehvetin en uç ve en nefis biçimidir ve kötülüğün zevklerine duygu ile acımayı ekleyince onları çoğaltmış oluyoruz... Bundan böyle, moleküllerin ve atomların gerçeklikleri gibi ahlâkın da kesin gerçeklikleri var. Yine de günümüzde en berbat olasılıkları kabul etmekten kaçınamayız. Zaten madde söz konusu olduğunda bize tercih hakkı verilmiyor.»

İyilik ile Kötülük arasında tercih yapma hakkımız yok, çünkü onlar sözcüğün gerçek anlamında birbirlerinin aktarımından ya da görüntü değiştirmesinden başka bir şey değiller; birbirlerinin görüntüsünü alırken Eukleidesçi olmayan fiziksel uzamdaki bir eğriye tıpatıp benziyor ve ahlâk evreninin bir eğrisini oluşturuyorlar. İyilik'in olumsuz karşı-etkiler yaratmak için duyduğu karşı konmaz eğilime eşit olan tek şey, Kötülük'ün nihai olarak İyilik yaratmak için duyduğu gizli yaklaşım. İkisi de, az çok uzun vadede çelişkili birer verim ortaya koymak için rekabet ediyorlar. Bunlar arasında tercih yapmanın imkânsızlığıyla ilgili başka bir neden: Kötülük, hiç de İyilik'in tersi değil ve aynada karşıt konumlarda bulunmalarının nedeni optik yanılsama. Yalnızca İyilik kendini şöyle ya da böyle ortaya koyuyor, Kötülük ise kendini ortaya koymuyor. Örneksediği Hiç gibi o da mükemmel, çünkü hiçbir şeye karşı durmuyor. İyilik ve Kötülük, tıpkı eril ve dişil gibi birbirlerine asimetrik: Birbirlerinin aynası da değiller, tümleci de, karşıtı da. Onlar arasındaki ilişkinin daha çok ironik olduğu söylenebilir. Bunlardan biri,

hem diğerine hem de kendi konumuna meydan okuyor. Özü bakımından birbirleriyle karşılaştırılamazlar. «Fark» bağlamında yapılan çözümlemelerin zafiyetleri de buradan ileri geliyor. Birbirine asimetrik olan terimler «fark»a meydan vermezler. Kötülük'ün, farklı olmaktan daha fazla nitelikleri vardır ve kendini İyilik ile ölçmediği için bize de tercih hakkı vermez.

Kötülük'ü tanımlamanın ve şu ya da bu haliyle ortaya koymanın imkânsızlığı karşısında bir çıkış yolu bulmak gerekiyordu. Bu çıkış yolu, Kötülük ile mutsuzluğu birbirine karıştırmakta bulundu. Mutsuzluk (sefalet, şiddet, kaza, ölüm), Kötülük'ün tinsel davasının gerçek ortamdaki çevriyazısı halini aldı. Bütün belirsizliğiyle, (mutlu ya da mutsuz) bütün kaçınılmazlığıyla «egemen gerçeklik» olarak onunla yüz yüze gelinemediği için, yani Kötülük tasarlanamadığı için, çözüm olarak onun yerine mutsuzluk suçlandı.

Mutsuzluk çok daha yalındır; iyilikseverlik ya da erdemle, anlama ya da merhametle ölçülebilir. Paylaşılabilecek duyarlı bir nesnedir. Mutsuzluk ortamındaki kurbanlar kurbandır, oysa kötülük dünyasında kurbanları cellatlardan ayırmak çok daha zordur. Asıl önemlisi mutsuzluk, mücadele edildiğinde İyilik'e ve İyilik uygulamalarına (çünkü İyilik'in de tanım sorunu vardır) somut bir anlam vermeyi sağlar. İyilik, mutsuzluk karşısında nihayet kendini maddileştirir ve kanıtlarını ortaya koyar – oysa, yol alırken her zaman ya maskesini takınan ya da profilini gösteren Kötülük karşısında bunları yapamaz.

Gerçi, Kötülük de kendi kanıtlarını ortaya koymakta zorlanır. Şiddet, cinayet, sapkınlık, kural ihlali aracılığıyla ve olduğu haliyle görünmek istediğinde aynı tuzağa düşer ve aynı ahlâki yanılsamaya kapılır. Sade'ın girişimlerindeki ve ona benzer bütün girişimlerdeki umutsuz boşinanç yüzünden, Kötülük'ün bir eylem ilkesine dönüştürüldüğü de olmuştur. Sırf kötülük için kötülük yapmak imkânsız gibidir. (Başkalarına kötülük yapmak becerilemeyince, onları mutsuz etmekle yetinilebilir her zaman – insanları mutlu ederken aynı optik yanılsama yaşanır.)

Kısa bir süre için, mantıklı bir umut besleyerek İyilik ile Kötülük arasında tercih yaptığı yanılsamasına kapılabilir insan. Ancak

bu, herhangi bir ahlâk yargısının boy göstereceği zamanda milimetrik bir uzam parçası için geçerlidir. Eylemin karmaşıklaştığı, kendini kendiliğinden iptal ya da inkâr ettiği uzantılar elimizden kurtulur. Zamanın kendisi her bir eylemi kendi ereğinin burcuna göre sarıp sarmalar. Bu yüzden de, anlık akılcılık şimşekleriyle kesintiye uğrayan eylem dünyanın rastlantısal oyununa yeniden döner.

İyi de, bizim özgürlüğümüz nerede kaldı? Özgürlük, belli bir «mazgal»dan sızıp kendini hayata geçirebilir – Saul Bellow'a göre, tıpkı molekülün ya da atomun gerçekliğini kabullendiğimiz gibi kabullenmemiz gereken ahlâki bir gerçekliğin oluşturduğu «mazgal»dır bu. Tıpkı, belli bir düzen içinde yer alan görüngülerin klasik fiziğin alanında yer alması gibi; tıpkı başka bir gerçekliğin de (hâlâ bir «gerçeklik» olduğu söylenebilir mi?) görecelik ve kuantum fiziği kapsamında olması gibi –aynı biçimde, klasik metafiziğe ve İyilik ile Kötülük'ün ayırt edilmesine bağlı olan ahlâki bir gerçeklik ve bir yargı düzeni vardır; başka bir gerçeklik olan zihinsel (mikro)-fizik aynı düzen içinde yer almaz–, İyilik ile Kötülük'ün görece olduğu ve birbirinden ayırt edilemediği bir evrende de özgürlük sorunu kendini ortaya koymaz artık. Burada da belli bir «gerçeklik» olduğu söylenebilir mi ya da ahlâki yargının, aynı gerçeklik ilkesini temellendiren buyruğun eline düşen herhangi bir şeyin temelinde «gerçeklik» olduğu söylenebilir mi – yani tümüyle eşsöze dayanan bir tanım?

Sonuç olarak bu iki evren aynı yasalar tarafından yönetilmez. Ya da daha doğrusu, yalnızca gerçek, yasalara, uzlaşımsal ayrımlara karşılık verir – gerçeği aşan herhangi bir şey karşılık vermez olur ve irade, özgürlük, ereklilik kavramları burada işlerliğini kaybeder. Demek ki, fizik alanında göreliliğe ve kuantum fiziğine doğru yol alan kuramsal «ahlâkdışı» sıçrayışı metafizik uzamda da (İyilik ile Kötülük'ün, Doğru ile Yanlış'ın uzamında) yaratmak gerekiyor.

Kötülük'ün varlığı, hiçbir zaman bir sır olmadı. Tıpkı ölümlü varlığımızın temelinde yer alan herhangi bir formül gibi Kötülük de her zaman aşikârdı (görünümleriyle, yanılsamasıyla ve belirsizliğiyle). Buna karşılık, bizim tasarladığımız haliyle gerçek, nedensel belirlenimleriyle ve hakikat etkileriyle istisnai bir görüngüdür –

gerçekte, tek hakiki sırdır. Ve bizler, hiçbir zaman onun sırrına ulaşamayacağız, çünkü İyilik ile Kötülük arasındaki ebedi dengede, önceliğin hangi tarafta olduğunu asla öğrenemeyeceğiz: Kültürümüzün bize dayattığı gibi ağırlıkta olan İyilik mi yoksa Kötülük ve onun tinsel serüveni mi?

İyilik ile Kötülük, harfleri birbirinin içine geçmiş bir monogram kadar dolaşıktır. Ve bizler, yolumuzu değiştirmeden doğrusal bir yol izleyerek İyilik'e yöneldiğimizde, başka bir eğri üstünden kesinlikle Kötülük'e de ulaşırız.

Bununla birlikte olasılığı en yüksek olan varsayım nihai çözümün zafere ulaşacağı varsayımdır; tek bir ilkeye dayanarak sistematik bütünleşmeye ulaşma varsayımıdır ve bu ilke karşısında «bütünsel alçakça bir cinayet»ten geçmemiz yeterli olacaktır. Varlıkbilimin egemen olduğu o gece, ayrıntıları dikkate almaya gerek kalmaksızın her şey götürü usulü elimizin altında olacaktır. Dünyanın ve toplumun bütünsel ve bütünleştirici herhangi bir kavramına aidiyetimiz, oldukça uzun bir zaman önce ileri noktalara ulaştı. Bizler, İyilik tarafından ve onun adına işlenecek mükemmel cinayetin yolundan gidiyoruz; bizler, bütün arzularımızı yerine getirecek teknik ve yapay bir evrenin acımasızca mükemmelleşeceği yoldan gidiyoruz; bizler, bütün antikorların bertaraf edileceği birleşik dünyaya yöneliyoruz. Bizlerin, bütün bilgiyi elde etmeyi hedefleyen negentropi fantazmamızdı bu. Maddenin tümüyle enerjiye, enerjinin de tümüyle bilgiye dönüşmesi. Dilin tümüyle anlamlı hale gelmesi. Genlerin tümüyle işlemsel olması. Her şeyin kendilik bilincine ulaşması, vb. Mevcut olmayışı, boşluğu, anlamsızlığı yok etmek. En küçük bir aralık, iç mesafe bırakmayan bir kütle (atomun kütlesine varıncaya kadar) fantazması; yerçekiminin etkisiyle çöküp son bulacak sonsuz bir yoğunluk fantazması. İnsanlık için, her tür olumsuzluğun yok edildiği ve sonunda giderek yoğunlaşan, tam etkileşim ve tam yakınlık içinde bulunan insanca bir töz üretmeyi hedefleyen fantazma. Zamanı tek bir noktada, uzamı tek bir anda toparlamak. Her şeyin dolu, doygun, eksiksiz olması.

Körü körüne bir tür zorlanımın bizi sürüklediği bu varsayım çerçevesinde, sözü Ceronetti ile sonlandıralım: «Somut esenlik, giderek ivme kazanan yok ediş kılığına bürünüyor»; «ancak, intihar-lokomotifinin açıkça emrinde» olan İyilik, Kötülük değil.

Diğer varsayım, ikilik varsayımı, birleşik dünya ve tek ilkenin aşikârlığının karşısında radikal başka bir aşikârlık olarak ortaya çıkar. Tanım gereği Bir Bir'dir ve tek yapabileceği şey sonsuza dek kendini tekrarlamaktır. Peki o halde yaşam, hangi tuhaf bileşim sayesinde kendini dönüştürür? Yaşam, karşı konulamayacak bir totalleşmeden yararlanılarak kendi varlığı içinde sebat etmektense, neden kendini farklılaştırmayı, dönüşüme uğratmayı ve ölmeyi tercih eder? Biçimlerden herhangi biri, neden kendinden geçme derecesinde tamamlanmayı istemez? Herhangi bir düşünce, neden deliliğe varacak ölçüde şiddetlenmeyi kabul etmez? Başlangıç noktasına tek bir öğe koyduğumuzda, o öğenin sonsuza dek akmasını neyin engellediğini de göremeyiz. Demek ki hiçbir şey tek bir ilkeden yola çıkmaz ve oyunun kuralı ikiliktir. Mitolojinin yer verdiği bir sezgiyi hatırlayalım: İnsanın giriştiği her bir eylemde, her zaman iki tanrı çarpışır ve bunlardan hiçbiri yenilgiye uğramaz ve oyunun sonu gelmez.

Eğer dünya, iki rakip ilkenin karmaşık gösterimi olmasaydı bizler de, görece kesinlikler ile radikal bir belirsizlik arasında kalmazdık. Elimizde yalnızca mutlak kesinlikler olurdu. *«Incertitude does not exist (but are you sure?).»* Cioran aynı ikilemle yüzleşiyordu: «Tercih etmek lazım, diyordu, ya gerçek ya yanılsama.» Dünya, ya tümüyle gerçektir ya da tümüyle yanılsama. Bu ikisi arasında herhangi bir uzlaşma olabileceği iddiası zayıf bir düşüncenin ürünüdür.

Aynı biçimde şunlar arasında da tercih yapmak gerekir: Ya Cennet ya Cehennem –Araf diye bir yer yok. Ya teklik ilkesi ya da ikilik –bunları uzlaştırmanın yolu yok. Oysa, başkalıkla ilgili çağdaş düşünce «diyalektik» uzlaşma burcunun altında gelişiyor; onun sayısız değişkesi ise yumuşak, özgeci, insancıl, çoğulcu düşüncede

ifadesini buluyor – aslında, Öteki'nden söz edilirken gözaldatmacaya başvuruluyor. Halbuki, radikal başkalık yalnızca ikilikte vardır. Başkalık, Bir'in ve Öteki'nin belli belirsiz diyalektiğinde değil, asla ihlal edilemeyecek bir ilkenin bünyesinde kök salar. İkili ve uzlaşmaz özellikler taşıyan bu ilke olmadığında, olsa olsa başkalığın hayaletine ulaşırsınız; büyük ikilik düşüncesi farkın ve fark kültürünün ayna oyunlarında yok olup gitti. Kötülük ve Cehennem ihtiyacı da işte buradan doğuyor. Aksi takdirde hepimiz Araf'ta kalır ve hepimiz esenliğe kavuşurduk -«esenlik hakkı». Evet ama, cehennemde yananlar olmadıkça seçilmişler de kalmayacak; öteki olmadığında bir de olmayacak. Sanal olarak herkes kurtulduğunda, hiç kimse kurtulmuş olmayacak, esenliğin anlamı kalmayacak. Hep birlikte gittiğimiz yer iktisadın egemen olduğu bir kesit: Hak edilmiş olan ile lütfedilmiş olanın eşdeğer olduğu ve herkesin kurtulduğu bir kesit. Ne var ki Tanrı bu sıradan takasa razı olmayacaktır, çünkü böyle bir takasla birlikte basit ve genel bir eşdeğere dönüşeceğinden varolma nedenini de yitirecektir. O zaman, ebedi bir ceza fabrikasını ayakta tutmak için niye uğraşıp dursun? Ayrıca herkes kurtulduğunda, seçilmiş olanlar cehennemde yananların çektikleri acıları izlemekten mahrum kalacaklarına göre hazzı nereden alacaklar? Demek ki, Kötülük'ten ve Cehennem'den vazgeçmemek gerekiyor. Ayrıca, herhangi bir nihai uzlaşmaya varmak için bu ikiliğin tartışma konusu yapılmasını engellemek ve bu amaçla, değiştirilmez hükmünde bir kararname çıkarmak gerekiyor. Zaten alınyazısı kuramının tek anlamı da, İyilik ile Kötülük'ün sıradan takasını imkânsız hale getirmektir.

Eğer dünya ikizi olmayan şeyse, o halde onun özgün değişkesi kendinden ikilidir – yalnız ve yalnız «ikili» değişkesi sayesinde birlik oluşturabilir.

Simetrinin bu biçimde kesintiye uğraması görünür dünyanın varlığını başlatır. Madde, yaşam, düşüncenin kendisi de simetrinin kesintiye uğramasının sonuçlarıdır. Özne ve nesne, eril ve dişil, birbirlerine asimetriktir ve birbirleri için çekim alanı yaratmaları da bu asimetriden ileri gelir. İki şeyin birbirine eşdeğer olabilmesi ve takas edilebilmesi için bu karşılıklı çekimden koparılmaları gerekir,

birinin diğeri içinde dönüşüme uğrama olasılığının olmaması gerekir – aksi takdirde kendinizi Alice'in bahçesinde bulursunuz, yani Harikalar Diyarı'nda, hiç durmadan dönüşümlerin yaşandığı yerde; Ahlâki Akıl'ın bütün çırpınışları boyunca düşüncelerin dönüşümü, dilin tinsel kullanımında, düşüncenin mizahi yaklaşımında sözcüklerin dönüşümü, insanın ve insandışının dönüşümü, ölümün ve yaşamın dönüşümü, bir cinsiyetin başka bir cinsiyete dönüşümü ve son olarak İyilik'in ve Kötülük'ün dönüşümü.

Böylelikle her yaşam ölümle oyun oynar, her beden kendi karşıt-bedenleriyle, her parçacık kendi karşıt-parçacığıyla, her cinsiyet diğeriyle oyun oynar; bir tür iç ikiliğe göre oynanır bu oyun ve onun sayesinde hiçbir şey; ne biçimler, ne anlam, ne de canlı kütle sonsuza dek çoğalma imkânı bulur.

Birlik ilkesi bütün şiddetiyle yayılmaya başladığında, yaşam ile ölüm arasındaki bu denge bozulur. Simetrinin ya da ayna ilişkisinin (dünya ile onun ikizi, özne ile nesne) kendini yeniden yarattığı her yerde, bu temel ikilik tasfiye olur. Nihai çözüme ulaşmak için, birleşik gerçeklik çözümüne ulaşmak için, tek ilkenin gölgesi altında kalacak evrensel bir senteze ulaşmak için ödenmesi gereken bir bedeldir bu.

Ayrışık toplum, koşut toplum

Ne var ki oyunlar henüz kurulmadı, çünkü evrenimiz dünyalaştıkça ve bizler, isteyerek ya da zorla, bu bütünsel evrenle özdeşleştikçe, ikilik de, bizim sistemlerimize musallat olan bütün örgütsüzlük kiplerinin yüzeyinde beliriyor; öyle ki, kendi bedenimiz karşısında bile inkâr tutumu takınıyoruz. Ve kendi zihnimizin düzeni deliliğe, sarhoşluğa, yokluğa, yok oluşa sürüklüyor bizi.

Bütün bunlar, bastırılmış olanın geri dönmesi sorunu bile değil (yine, kuvvetler oyununun mekanikçi bir yorumu); bütün bunlar, açığa çıkarılan her enerjinin uzlaşmaz bir enerji açığa çıkarması yalnızca; her bir farkın, ona eşit bir farksızlık salgılaması; her hakikatin, ondan daha büyük bir belirsizlik salgılaması – hiçbir bakımdan iktisadi ilke olmayan şeyde istisna da yoktur, simgesel bir

kural vardır yalnızca ve bütün sistemlerin iktisadı bu temel ikiliğin bilinmemesiyle parçalanır; o zaman da, bilmeme hali yasadışılığın, ayrışmanın bütün biçimleriyle, durumun felaket getiren genel bir altüst oluşuyla kendini dayatır.

Bütünleşme ve homojenleşme sürecini yaşayan bütün toplumlar, belli bir kritik eşiğin ötesine geçip (bizim toplumlarımız bu eşiği çoktan geçti) ayrışma eğilimi gösterirler. İstediğiniz kadar homojenleştirin, bütünleştirin; eninde sonunda ayrılma gerçekleşecek. Hatta dışlama ve ayrımcılık, bütünleşme alanındaki «ilerlemeler»le doğrudan bağlantılı olacak. İki ilkenin uzlaşmazlığını asla aşamayacaksınız ve bizim modern toplumlarımızda bu ilkelerden biri olan yansıma, koşut bir toplumun, koşut bir piyasanın, koşut bir mali dolaşımın, koşut bir tıbbın, koşut bir ahlâkın, hatta koşut bir gerçekliğin ve bir hakikatin hortlağıdır.

Bütün denetim ve yasak rejimleri düzensiz, yasadışı ve sapmalı bir durum yaratırlar: Bir karaborsa yaratırlar. 30'lu yıllarda alkolle ilgili örneği dikkate aldığımızda yasaklamanın ve onun sonuçlarının, giderek otomatik bir mekanizmaya dönüştüğünü ve bir bakıma sistemimizin ikinci doğası halini aldığını görürüz. Resmi emek piyasasının düzeninin bozulması anlamına gelen emek karaborsası (hatta şimdilerde, gerçek işsizliği ikiye katlayan bir işsizlik karaborsası bile var), mali spekülasyon karaborsası, resmi kanalların dışında işleyen yoksulluk karaborsası, cinsellik karaborsası (fuhuş), bilgi karaborsası (sayısız ağ ve gizli servisler), silah karaborsası (devlete bağlı olduğu halde gizli tutulan karaborsa) ve elbette, estetik alanda bir tür istisna ve panik haline denk düşen ve gerçek anlamda bir karaborsa olarak işleyen sanat piyasası. *Last but not least*: Düşünce karaborsası. Liberal demokratik ortam, gerek sanal olarak bütün ideolojik ıraksamaları soğurması, gerekse de bir gözaldatmaca olarak bütün farkları serbest bırakmasıyla düşüncenin ileri düzeyde yasaklandığı bir durumun eşdeğeri olarak işliyor; yeraltına kaymaktan başka bir seçenek bırakmıyor düşünceye – aslında düşünce için büyük bir fırsat (çünkü yeni bir düzen kuruluncaya kadar, düşünce, insan haklarının henüz bir parçası olmuş değil, yakında bu da olur). Başkalığa gelince; bir arada yaşama tara-

fından öldürüldüğü için, resmi piyasada varlığını sürdürmüyor artık. O günden başlayarak başkalık karaborsası otomatik olarak ortaya çıktı ve her zaman olduğu gibi bu karaborsanın da büyük bölümü kaçakçıların elinde: Başkalık karaborsası ırkçılıktan ve her tür dışlama biçiminden başka bir şey değil. Kaçak başkalığın akla gelen bütün değişkeleri (milliyetçilik, mezhepler, vb. de dahil), bütünleşmeciliğe, birlikçiliğe, homojenleşmeye umutsuzca yönelmiş bir toplumda giderek daha şiddetli bir hal alacaklar. Her tür toplumsallaşma, olabilecek en gizli-yasal yöntemlerle, karaborsanın bütün biçimlerini geliştirmeye adaydır. Tekelci yapıların (ve siyasal ile toplumsalın tekeline talip olan, istisnasız bütün devletler tekelci yapılardır) yapabileceği tek şey, genelleşmiş yolsuzluğun bu gizli biçimini denetleyecek *para*-politik bir toplum, herhangi bir mafya oluşturmaktır. İktidarın bu mafyayla mücadele etmesi ise tam bir ikiyüzlülüktür, çünkü mafya iktidarın bir ürünüdür; ve hayal edilmesi bile imkânsız olan varsayıma göre onu yok etmeyi başardığında, bütün sivil toplum bir karşı-topluma dönüşecektir ve devlet de yararsız bir işlev halini alacaktır.

Her şey ya da en önemli şeyler, zaten resmi kanalların dışında olup bitiyor. Ve bunun eğlenceli bir yanı var. Bu ikili oyun, her tür standartlaşma karşısında direnen bu sapkınlık, iktidarları küçümseyen bu gizli yapılar, toplumsalın bu karaborsası nükteli bir şeyler barındırıyor bağrında. Zaten, her tür yasadışılıktan arınmış bir toplumdan ne beklenebilir ki? Son olarak Mandeville'in sözüyle noktalayalım: Toplumsal yapının ancak ve ancak ahlâkdışılığıyla ve fenalıklarıyla işleyebileceğini düşünüyordu – ancak bu ahlâkdışılık hiçbir zaman kabul edilmeyecektir: O da, hakikat karaborsasının bir parçasıdır.

Bütün bunlar «lanetli yan»ın, bu fazla, tortul, tehlikeli yanın modern ve çürümüş değişkesidir; oysa arkaik toplumlar, iki ayrı devre kurarak, yarar ve israfla ilgili iki ayrı düzende takasa yer vererek «lanetli yan»ı çekip çevirmeyi çok iyi biliyorlardı. Bu yan, sırf bizim için «lanetli» olma özelliği kazandı. Sırf bütün takas biçimlerini tek bir kipte, bu simgesel ayrıma aykırı davranan bir kipte evrenselleştirdiğimiz için, bizim toplumsal ilişkilerimizin ve ta-

kaslarımızın önemli bir parçası karaborsaya düştü, yasadışılığa yöneldi ve yasadışı varlığını hâlâ burada sürdürüyor; tıpkı pagan tanrıların, kaçak varlıklarını Hıristiyanlık'ın himayesinde boşinançlarla sürdürmüş olmaları gibi. Bizlere ait temel karar ve iktidar yapıları, bizlerin ağları, bizlerin sermayeleri de işte böylece gizlinin, spekülasyonun, sıradanlaştırıldığı için yasadışılığını kaybeden yasadışılığın yörüngesine yerleşiyorlar. Bir bakıma, Kötülük'ün devamlılığı da böyle sağlanıyor; doğanın bir parçası sanılabilecek sanal yanılsamanın, sanal yolsuzluğun devamlılığı. Ne var ki bu devamlılık düşüncelere kazınmış artık ve düşüncelere kazınmış olduğu için de olgulardan sökülüp atılamıyor.

Bütün toplum biçimlerinin böyle derinlemesine ayrışması gerçek ve sessiz bir ayaklanmayı ifade ediyor aslında. Muzaffer İmparator'un aynaların arkasına sürgün ettiği ve yalnızca muzaffer olanın yansıması olmaya adanmış halkların verdiği karşılık. Ancak bir gün, diyor Borges, bu köle halklar kendi efendilerine giderek daha az benzeyecekler; sonunda aynaları kıracaklar ve imparatorluğa akın edip onu işgal edecekler. Böylelikle, sessizce de olsa bütün halkların temsil ilkesine isyan ettiğini göreceğiz; onlar için, böyle bir özgürlüğün kullanılması zorunlu figüranlığa ve gülünç bir farsa dönüşmüş olacak.

Bu derin başkaldırı, siyasal sistemin yüreğine yöneliyor. Ama modern bireyin umurunda mı; ağların ve sanalın bireyi, işlem ortamında kendini çoğaltan birey, temsil edilmiş olmayı umursuyor mu? İşini yürütüyor o, hepsi bu. Aşkınlık onun umurunda mı? İçkinlik ve etkileşim ortamında çok da güzel sürdürüyor yaşamını. Toplumsal örgütlenmeye havale ettiği siyasal iradeyi, kolektif iradeyi, bu egemenlik kıvılcımını ne yapsın? İrade ve arzu da başkalarına havale edilmiyor artık. İletişim ekranı temsil aynasını kırdı. Yalnızca, istatistik gölgeler dolaşıyor soruşturmaların yer aldığı ekranda. Toplumsal sözleşmeler de yok artık: Yalnızca, medyaların yer aldığı ekranda geri-dönen-imge işliyor. Yurttaşın elinde bulu-

nan tek simgesel sermaye de, kendi sevgisizliği ve bizzat resmi temsilcilerimiz tarafından çekip çevrilen kendi siyasal sefaleti (temsilcilerimizin yaptıkları yolsuzlukların sırrı da burada).

Temsil edilmek istemeyen insanların siyasal ayaklanması, artık hiçbir anlam ifade etmek istemeyen şeylerin sessiz ayaklanması. Anlam sözleşmesi; şeyler ile onların burçları arasında yapılan bu bir tür toplumsal sözleşmenin kendisi de ortadan kaldırılmış gibi görünüyor; tıpkı siyasal sözleşme gibi; öyle ki bizler, dünyayı zihnimizde temsil ederken ve onun anlamını çözerken giderek daha çok zorlanıyoruz. Şeylerin kendisi de, şifrelerinin çözülmesi karşısında ayaklanıyorlar – ya da belki canımız artık bu şifreleri çözmek istemiyor olabilir mi? Çünkü anlamla ilgili imgelem hasta düştü.

Yine de sanki gösterim ortamındaymışız gibi her zamanki gülünç davranışları gösteriyoruz. Bu modern farsın iyi örneklerinden birini Dokumenta de Kassel 1997 «Domuz Ahırı» adlı yerleştirmede sunmuştu. Parmaklarının ucunda dikilmiş duran izleyiciler, gözlerini dikmiş çitin arkasındaki domuzlara bakıyorlar; tam karşılarına yerleştirilmiş büyük bir aynada, domuzları izlerkenki hallerini görebiliyorlar. Daha sonra çitin çevresini dolaşıp aynanın arkasına geçiyorlar; herhalde ayna sırlı değil ki, bu sefer hem domuzları görebiliyorlar hem de karşıda domuzlara bakan izleyicileri. Onlar da, ya gözetlendiklerini bilmiyorlar ya da en azından bilmiyormuş gibi yapıyorlar. Velazquez'in *Las Meninas* adlı tablosunun ve Michel Foucault'nun gösterimin klasik çağıyla ilgili çözümlemesinin çağdaş versiyonu.

Yalnızca temsil edilmek değil «özgürleştirilmek» de istemiyorlar artık insanlar. Neden ve neye göre özgürleştirmek? Bu özgürlük neyle takas edilebilir? Gösterim sisteminde neler takas edilebilir? Bu gösterim özgürlüğü ve bu gösterim hakkı karşısında etkin bir eşdeğer bulmanın imkânsızlığı günümüz siyasetinin başarısızlığa uğramasına yol açıyor. Her şeyin, değer olarak takas edilmeye zaman bulamayacak kadar büyük bir hızla dolaştığı bir ortamda, neden anlam ifade etmekle ve belli bir anlam kazanmakla uğraşalım? Günümüz insanının istediği şeyi istemek için özgür olmaya ihtiyacı yok. Söyleyeceğini söylemek için temsil edilmeye ihtiyacı yok. Hatta, oldukları gibi olmak için, kendilerini oldukları gibi kabul etmeye de ihtiyaçları yok. Giderek büyüyen, salgın halini alan yansızlık (yalnızca seçimlerde değil; o, bir belirtiden ibaret), gizli kayıtsızlık, virüslere özgü kayıtsızlığın kendisi de sistemi bozmaya ve onun hard diskini silmeye yöneliyor. Bütün bunlar, yirmi ya da otuz yıl öncesinden beri; yığınların sessizliği, temsil edilmeyi reddetmek, siyasal özgürlüğü kabul etmemek olarak çözümlendiğinden beri biliniyordu. Ancak dünya gemi azıya almışken siyasal sistemin can çekişmesi öldürücü bir yavaşlıkta sürüyor. Artık bizim olmayan dünyada işte böyle yaşıyoruz ve tam bir belirsizlik ortamında onun suç ortaklığını yapıyoruz. Kendi varlıklarının ve kendi özgürlüklerinin hayaletiyle yüz yüze kalmış insanlarız; hiçbir zaman çözülmeyecek bir borçla yüz yüze kalmış, ancak borcunu hiçbir zaman ödeyemeyecek insanlarız artık (çünkü, ne bu borcu telafi edebilecek insan kaldı ne de hayatını feda etmek için bir neden).

Bununla birlikte, bu saydamlığın ardında, sanal mevcudiyetin yarattığı bu sarhoşluğun ardında, bu kayıtsızlığın ardında, herkes için başka düzeyde bir gereklilik yok mu? Olduğu gibi olma gerekliliği; yalnızca olduğu gibi olabilmenin gıyabında, yalnızca olduğu gibi olabilmeye işi havale ederek değil; bir fazlalık olarak, temsil edilmenin yitirilişini saf mevcudiyetin sarhoşluğuna aktararak... Temsil edilme yolunu katetmeden olduğumuz gibi olma fırsatını yakaladık! Özgürlük yolunu katetmeden istediğimizi isteme fırsatını nihayet yakaladık! Zaten bütün bunlar için hiç kimseye ihtiyacımız yok artık. Cioran: «Ne yazık ki Tanrı'ya ulaşmak için imanın yolunu katetmek zorunda kalıyoruz!»

Durumun şiirsel aktarımı

Yapay zekânın ötesinde: Düşüncenin radikalliği

Dünyanın ve düşüncenin tek bir ilke sayesinde tümüyle özdeşleşeceği varsayımı, en genel varsayım olmaktan öteye geçmez. Diğer varsayım ise durumun şiirsel olarak altüst olacağını öne sürer; buna göre İyilik zafer kazanacaktır ve Tek İlke, dünyanın ve düşüncenin mutlak tekilliğine kapı açacaktır.

Değerlendirmede radikal değişim: Dünyanın optimal performansıyla, sınırsız performansıyla ilgili bütün bu teknik sistemler, paradoksal biçimde bütün bilgiyi soğurarak, bütün işlevleri yoğuşturarak her tür ereklilikten, her tür «nesnellik»ten kurtarılmış ve kendi radikal yararsızlığına iade edilmiş bir düşüncenin hayata geçmesine yol verirler.

Gerçekten de eğer bizim sistemimizde tümüyle yararsız hale gelme yolunda olan bir işlev varsa, o da düşüncedir.

İnsan varlığının olası bütün etkinliklerinin yapay sentezini oluşturma gayreti göstermemizi sağlayan, makine özelliğinde sayısız protez var; yapay zekâ (ve bilişim teknolojilerinin tümü), günümüzde en saygın ve sonuçları bakımından en ağır olanı. Yapay zekâ bizim gerçek yarattığımız. Uzun süreden beri canlı yaratıklar halinde var olan bizler, insan ve makine karışımı tuhaflıklar olarak varlığımızı sürdürüyor ve çoktandır kültürlerin ve işaretlerin, farkların, değerlerin karışımından oluşan acayip bir kokteylin içinde yaşıyoruz – klonlama da bu acayip girişimin bir parçası, çünkü biz orada, kendi genetik kopyamızla eşleştiriliyoruz. Ancak düşünce, tam tamına kendi bilişimsel karşılığıyla yapay zekânın içinde eşleştirildiğinde en acayip küme oluşuyor; çünkü böyle bir eşleştirme, insan ile insandışının düşünce düzeyindeki ayrım çizgisiyle oynuyor ve tıpkı genetik klonlamanın türle alay etmesi gibi yapay zekâ da bu ayrım çizgisiyle alay ediyor.

Öyle ki, yakında bu alay edişi bile düşünemez olacağız ve o, bilişim dünyasının ayırt edilmez hale gelmesiyle birlikte kendini ortadan kaldıracak. Çok geç olmadan hiç olmazsa şu kadarını söyleyelim: Yapay zekâ düşünceyle bağdaşmaz, çünkü düşünce bir işlem değildir ve herhangi bir şeyle takas edilemez; özellikle de *input*, *output* ve *comput* tipi işlemsel bir hesabın nesnelliğiyle bağdaşmaz –bu yüzden de, hiçbir makine düşüncenin yerini alamaz ve düşüncenin, makineler dünyasında hiçbir eşdeğeri yoktur. Ve bu durumun yarattığı çaresizlik yüzünden, insan, düşünceyi teknik bir düzenek içinde maddileştirmek için çabalayıp durmuştur. Belki de düşünce, bitmemişliğiyle, asla doğrulanamayan biçimiyle, her zaman bir sorgulamanın ve bir yanılsamanın çaresiz suç ortaklığını yapmasıyla kendinden iğreniyor ve belki işin sonunda bir fonksiyon olarak kendini üretmek ve bir arzu olarak tamamlanmak istiyor olabilir mi? Bu anlamda, bilişimin oluşturduğu bütün bu devasa yapı, bu sapkın arzunun tatmin edilmesini sağlayacaktır; bu sapkın arzu, kendi sanal eşdeğeri karşısında kendini silmeyi hedefliyor, tıpkı insanlık türünün kendi genetik eşdeğeri karşısında kendini silmeyi

amaç edinmesi gibi. Ve tıpkı klonun, cinsellik ve yeniden üreme sorununun nihai çözümü olarak görülmesi gibi yapay zekâ da düşünce sorununun nihai çözümü olarak düşünülüyor.

Ne türde olursa olsun her şey –neyse ki– bu teknik eşdeğerliği zorluyor: Duyu, algı, haz, acı. Emin olun: Bütün bunların sentez eşdeğerlerini bulmak için uğraşıyorlar, ama şimdilik, onların yerine geçecek hiçbir makine yok.

İnsanın işleyişini, en «zeki» olanlar da dahil olmak üzere makinelerin işleyişinden ayıran şey, işler durumda olmanın, yaşamanın verdiği sarhoşluk, zevk hâlâ. Zevk alan makineler icat etmek, insanın muktedir olamadığı bir şey hâlâ. Tüm protezler insanın aldığı hazzı arttırabiliyor, ancak insan kendisi gibi, kendisinden daha çok haz alabilecek, kendi yerine haz alabilecek bir protez yaratamıyor. Makineler, ondan daha iyi yer değiştirebiliyor, çalışabiliyor, hesap yapabiliyorlar, doğru – ancak insan hazzının, insan olma hazzının teknik uzantısı yok henüz. Ya makinelerin insanı icat edebilmesi ya da onun hakkında bir fikri olması gerekecek. Bunun için çok geç. Tek yapabilecekleri ya onun süresini uzatmak ya da onu ortadan kaldırmak. Yoksa makinelerin, olduklarından fazlasını olmaları gerekecek – eğretilemeli makineler, parabolik makineler, aşırı makineler. Oysa en zeki olanları bile tam olarak oldukları kadar olabiliyorlar; belki yalnızca kaza yaptıklarında ve zaaf gösterdiklerinde karanlık bir arzu taşıdıklarından söz edilebilir. İşleyişlerine bakıp da herhangi bir ironik fazlalık taşıdıkları, herhangi bir biçimde acı çektikleri söylenemez; Narkisosvari bir eğilime kapılmadıkları gibi, kendi bildiklerinin baştan çıkarıcılığı karşısında büyülenmiyorlardı. Belki, içinde bulundukları derin melankoli, *computer*ların hüznü bununla açıklanabilir. Makinelerin hepsi bekâr...

Kuşkusuz günün birinde bazıları hazla ya da daha başka şeylerle ilgili işaretler vermeyi öğrenecek, çünkü simülasyon onların gücünü aşmıyor. Ancak bu alanda da bizim psikolojik ve toplumsal mekanizmalarımızı taklit etmekle yetinecekler; çünkü o mekanizmalar, her yerde arzunun, cinsiyetin ve hazzın işaretlerini çoğaltmakta kullanılıyorlar – tıpkı biyolojik klonlamanın, uzun süreden

beri zincirleme yeniden üretime adanmış kültür mekanizmalarımızı çalmaktan başka bir şey yapmaması gibi.

Çoktandır sibernetik arayüzeyde, duyarlı olanın karmaşıklığını yeniden üretmeyi hedefleyen ufak tefek düzeneklerin imalatı yapılıyor. Sanal olarak uzaktan birbirine dokunmak. Yeni sanal ortamlara yelken açmak için nefesin inceliklerinden, kalp atışlarının ritminden yararlanmak. Uzaktan-performans, *Very Nervous System*, *Telematic Dreaming*. Arayüzeyin kendisi de bir yaratık; önce, insanın ve onun ekranının gerçeküstü bir düşünceyle eşleştirilmesinde ya da ona organ nakilleri yapılmasında; daha sonra, yarı-makine, yarı-organizma olan ve «çok yakında bütün duyarlılığımızın konfigürasyonunu yeniden gerçekleştirecek» biyo-apparatus'ta.

Peki bütün bunlar tarihte neye denk düşüyor? İnsanı tümüyle insandışına yönlendirmeye mi yoksa bunun tersine mi? İnsanın işlevlerini ve reflekslerini makinelerin artefaktına aktarmaya mı yoksa tersi mi; yani insanca, pek insanca reflekslerle teknolojileri boyunduruk altına almaya mı? Her ikisi de büyük bir canavarlık. Çünkü gerek insan gerekse insandışı böyle bir girişimin içinde kendi tanımlarını kaybediyorlar. Duyularımızı, beğenimizi, dokunuşumuzu, kendimize ait zihinsel işlemleri yeniden çoğaltmak için gösterdiğimiz bu nafile teknik gayret, kendi doğal zekâmızdan kurtulmanın dışında ne işe yarıyor?

İnsanlar «zeki» makineler yarattıklarına ve onların hayalini kurduklarına göre, demek ki gizliden gizliye kendi zekâlarından umudu kesmişler ya da yararsız ve canavarca bir zekânın ağırlığı altında eziliyorlar: Bu yüzden de, ne yapıp edip onu makinelere kilitliyor, onunla oyun oynayıp gülüyorlar. Makinelerin zekâsına güvenmek, aslında bilme sorumluluğundan kendini kurtarmaktır; tıpkı, bizi yönetme sorumluluğunu siyasetçilere vermenin bizi iktidar sorumluluğundan kurtarması gibi.

İnsanlar özgün ve dahi makineler hayal ettiklerine göre, demek ki, ya kendi özgünlüklerinden umudu kesmişler ya da bu özelliklerinden vazgeçmeyi ve araya makineleri sokup kendi özgünlüklerinden böyle yararlanmayı tercih ediyorlar. Çünkü makinelerin sunduğu, her şeyden önce düşünce gösterisidir ve insanlar, makineleri yönetmekle, kendilerini düşünceden çok düşüncenin gösterisine vermiş olurlar.

Makinelere «sanal» sözcüğünün yakıştırılması boşuna değil: Onlar düşünceyi, eksiksiz bilginin süresine bağlı olarak sonsuz bir geciktirim ortamında tutuyorlar. Düşünme eylemi burada sonsuza dek erteleniyor. Hatta burada, gelecek kuşaklar için ne düşünce sorunundan söz edilebilir artık ne de özgürlük sorunundan. Böylelikle Sanal Zekâ'nın insanları, kendi hareketsiz zihinsel uzamlarından geçerken kendilerini *computer*larına bağlayacaklar. Sanal İnsan, beden ve zihin özürlü bir insan olacak. İşlemsel olabilmesi için bu bedeli ödemesi şart.

Kasparov ile *Deep Blue*'nun (daha sonra da *Deeper Blue*) karşılaşması, yani bir insan ile «zeki» bir artefaktın karşılaşması, kendi yarattığı maddi olmayan makinelerle kapışan, kendi zekâsının becerisiyle kapışan insanın emekleme dönemine iyi bir örnek; o, oyunun kendisinden daha büyük olmayı hayal eden oyuncudan başka bir şey değil.

İnsan bütün gücüyle, kendisinden daha güçlü bir makine icat etmeyi hayal ediyor; bir yandan da kendi yarattıklarının efendisi olarak kalmamayı aklına bile getirmek istemiyor. Tıpkı Tanrı gibi. Tanrı, kendisinden üstün bir varlık yaratabilir miydi? Halbuki elimizden çıkan sibernetik yaratıklara bizi yenme fırsatı vermekle böyle yapmış oluyoruz – dahası: Bizi geçeceklerini hayal ediyoruz. İnsan, kendisinden üstün bir artefakt yaratma ütopyasına kapılmış, ama yine de zevahiri kurtarmak için onu yenmesi gerektiğini düşünüyor.

İlk zamanlar Kasparov *Deep Blue*'yu yendi, çünkü hâlâ elinde gizli bir silahı vardı – sezginin, duyumsal-etkinin, kurnazlığın, oyunun ve ikili oyunun silahı; oysa *Deep Blue*, yalnızca hesaplama be-

cerileriyle donanmıştı. Aslında tek oyuncu Kasparov'du ve öteki, işlemciden başka bir şey değildi. Robotlar hiçbir zaman oyun oynamazlar (Van Klemperen'in satranç oyuncusunda olduğu gibi, robotun içine bir insan gizlenmedikçe). Ayrıca Kasparov'un meydan okuma gibi insanca bir tutkusu da var; yani başka bir yüz, kendine rakip olan başka bir yan barındırıyor. Oysa *Deep Blue*'nun gerçek anlamda rakibi yok ve nasıl programlanmışsa değerlendirmelerini ona göre yapıyor. Bu durum insana kesin avantaj sağlıyor; yani aldatma, vaatte bulunma, fedakârlık yapma, zaaf gösterme gibi imkânlarıyla başkalık, oyunun incelikli bir ilk varsayımı olarak ortaya çıkıyor; oysa bilgisayar, kendi imkânlarının maksimumunu oynamaya mahkûm edilmiş. Kısacası, insandaki hesaplama becerisi ironik bir gücün, düşünce gücünün katkısıyla iki katına çıkıp «zekâ»yı geçiyor. İnsan, düşünce sayesinde ve büyük bir incelikle kendi programını bozarak ve «teknolojik bakımdan hatalı» hale gelerek oyunun efendisi kalabiliyor. Ancak bu durumun istikrarlı olmadığını söylemeliyiz: Bilgisayar dilinin ve hesaplama gücünün baskın çıktığı gün, insanın «teknolojik bakımdan hatasız» hale gelerek makineyle onun alanında boy ölçüşebileceğinin iddia edildiği gün; işte o gün çaresizce yenilgiye uğrayacak insan. Birinci karşılaşmadan sonra Kasparov'un buna yöneldiğini gördük: Hesaplamalarda rekabete girişti ve bir bakıma oyunun özünü kaybetti.

Onun rakipleri (*Deeper Blue*'yu programlayan teknisyenler) ise, tam tersine, bu sırrın kokusunu aldılar ve arayüzeye özen gösterdiler: Bilgisayara oyunun gerçek düşüncesini aşıladılar ve onun, kendi hesaplayıcı yapısına karşı oynamasını sağladılar, makineye insan refleksleri yerleştirdiler ve böylelikle Kasparov'u kendi tuzağına düşürdüler. «İnanılmaz bir şey oldu. Oyunun sonuna gelmeden *Deeper Blue*'nun yaptığı hamle, diğer bilgisayarların çok daha derin başka bir oyun kurmak için tercih edecekleri bir adımdı; bundan pek de avantaj sağlayamadı zaten. Oysa incelikli bir tercihti. Gelin görün ki daha sonra, oyunu alabileceği bir konumdayken çok büyük bir hata yapıp kesin mata sürüklendi. Nasıl oluyor da birkaç hamle önce şampiyonlar gibi oynarken hemen ardından böyle bir yanılgıya düşebiliyor? Tuhaf...»

Böylelikle IBM teknisyenleri *Deep Blue*'ya insan zihninin fotokopisini aşılayarak onu kendi topraklarında yenmeyi başardılar. Tam tersine profesyonel oyuncular da makineyi olduğu haliyle yenmeyi hayal ediyor ve makineden daha makine olmaya çalışıyorlar. Böylesi bir *challenge* ortamında, kendi bütünlüğünü kaybetme riskini en çok insan taşıyor.

Bilgisayarın, insana özgü bazı niteliklerin yapay sentezini yapmayı başarması da düşünmeye başladığı anlamına gelmiyor. Onun tek yaptığı, üç boyutlu sanal gerçeklik ortamında bütün verileri yeniden kaydetmeye dayanan teknokratik projenin altına imzasını atmak. Bunun yeni bir proje olduğu söylenemez: Taylor, sömürünün yapısını hiçbir biçimde değiştirmeden sanayi emeğini yeniden insanlaştırmayı başarmıştı. İnsandışı, kendi özelliğini kaybetmeden insanlığı mükemmel biçimde taklit edebilir.

Burada her şey zekâ ile düşünce arasındaki ayrıma dayanıyor. Turing'in koyutuna göre, daha başlangıçta zekâ, her tür fiziksel dayanaktan, her tür duyarlı göndergeden ayrı kalabilir. Buradaki zekâ, bütünsel insanın zekâsı değildir; düşünceleştirmenin işlevsel ve beyinsel bir değişkesidir ve ondan geçerek, yalnızca onun beyin sınırları içinde yer alan bir düşüncelik açığa çıkarılabilir. Hesaplama ile bedeni radikal bir biçimde kesip ayırmak ve bu temele dayanarak kesin hayalet bir beden icat etmek; her tür tensel ve cinsel belirsizlikten azade dışrak bir beden, ten, dokunma katmanı halinde ekrandan yola çıkılarak yeniden yaratılmış ve her tür organik duyarlılıktan uzak ve derinliği olmayan bir beden. Madde dışı makinelerle ilgili perspektif işte buna dayanıyor.

Aslında bu idea hali bir aldatmacadır. Kullanıcı, makineyle ilişki kurarken onu, içrek bedeni olan başka bir tür olarak algılar (yorulmak bilmeden Net'te keşfe çıkması kendi bedeninin içine bakmasına eşdeğerdir). Bilişim işlevi gören bu makinede kendi uzantılarını bulan şey, yalnızca düşünsel yetiler değil, bastırılmış libidonun tümü ve bedeni inkârdır; o makine, arzusuz arzunun nesnesidir

(duyumsal-etkileri, hataları, kazaları, virüsleri bundandır belki!). Buna karşılık insan, makinelere özgü yetilerin insandışı bir uru halini alır. İkisi, arayüzeyde olumsuz ayırt edici özelliklerini takas ederler. Bunu öyle iyi yaparlar ki, makine ne ölçüde insanın kurbanı oluyorsa insan da aynı ölçüde makinenin kurbanı olur. Pek insanca fantazmaların teknik nesne üstündeki izdüşümü yüzünden onun yabancılaşabileceği, kendini tahrif edebileceği, düzenini bozabileceği –özne olmanın bakış açısıyla meşgul olduğumuz için– aklımıza asla gelmiyor. Yapay zekânın yaratabileceği en büyük tehlike, makinenin artık makine gibi görünmemesi ve «düşünme»ye başlaması, bunun için de makinenin kendi muhteşem işlevselliğini maskelemesi ve insanlar kadar iyi (ya da insanlar kadar kötü) davranması gerekiyor. Değerlendirme hatası da bu noktada başlıyor: İnsanın özgüllüğünü muhafaza etmek, makinenin de özgüllüğünü muhafaza etmeyi gerektirir.

Her ne olursa olsun bilgisayarın kullanımı yalnızca hesaplamanın gücünü artırmayı gerektirmez, aynı zamanda veri işleme göreviyle karşı karşıya kalabilecek görüngülerin tipini de değişikliğe uğratır. Şu ya da bu hesaplamanın gerektirdiği yeni görüngüleri ortaya çıkarabilecek kapasiteye kavuşur. Bu durumda, bilişim simülasyonu da, matematik ve teknik modeller tarafından yönetilen bir yorumlama biçimi halini alır – yeni bir tür zihin aygıtı; yalnızca onu tasarlayan beyni ayna gibi yansıtmakla kalmıyor, karşılık olarak onu çözümlüyor ve kendi imgesine göre hacimlendiriyor.

Bütün diğer fonksiyonlardan üstün bir fonksiyon, bütün diğer fonksiyonların koordinatı olan ancak kendisi de teknik bir aygıtın ve işlemsel modellerin fonksiyonu olarak anlaşılan bu tür bir zekâ üstünde bahse girildiğinde; böylesine verimli bir tanımla yetinildiğinde, makine karşısında en baştan yenilgiyi kabul etmek gerekir. Aynı durum düşünce için söz konusudur: Nesnel ve akılcı hakikati tek koz olarak gördüğünde, uzmanların, mantıkçıların ya da safsatacıların onu yenilgiye uğrattıklarını en baştan kabul etmiş demektir.

Her şey, alanı seçmekle başlayıp biter. Zekâyı mükemmel biçimde indirgeyen bir idealle boy ölçüşen insan, kendi artefaktı,

kendi gölgesi tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Ne yazık ki bu oldukça genel bir model: Toplumsal ve siyasal alan da dahil olmak üzere, çoğunlukla, çok önceleri kaybedilmiş alanlarda mücadele etmeyi seçiyoruz.

Bütün bunlar, zekâ ile düşüncenin karşılıklı ortaya attıkları iddiaları stratejik olarak yeniden tanımlamamızı gerektiriyor. Kasparov'un *Deeper Blue* karşısında uğradığı bozgun bize yol gösteriyor. Zafer kazanacağımızdan asla emin olamayacağımız bir alanda (teknik zekâ alanında) savaşmaktansa, kazanma sorununun söz konusu olmadığı bir alanda, düşünce alanında mücadele etmeyi tercih etmeliyiz.

Her şey burada yatıyor: Düşüncenin radikal yararsızlığını, herhangi bir kullanım ya da ereklilik karşısındaki olumsuz alınyazısını muhafaza etmek. Bu anlamda, yapay zekâdaki gelişmenin onu tehdit ediyor olması bir fırsattır. Böylelikle düşünce, bilmenin ve bilginin ipoteğinden, onu kuşatan bilişim ve iletişime dair her tür yükten kurtulmuş olur – bütün bunları çok daha iyi yapan bilgisayar kurtaracaktır bizi. *Sanalın kendisi bizi gerçeklerden kurtardığında*, düşünce de, düşünen de, bizi düşünen de kendine yer edinebilecektir. Çünkü, düşündüğünü ama bunun karşılığında düşünülmediğini öne süren özne, makinenin inorganik kavrayışının belirtisi olan organik bir suç ortağıdır. Kendi alanında yenilgiye uğramıştır ve sonunda sanal onu düşünmektedir. Halbuki «karşılık olarak» düşünen, düşünüldüğü için düşünen şey, makinenin yaptığı işlem sayesinde tek yanlı düşünce «hizmet»i vermekten kurtulur.

Yapay zekânın en büyük kazancı düşünceyi köşeye sıkıştırmak olabilir: Bütün mekanizmalarına hükmetmenin dışında düşüncenin tekil bir erekliliği var mıdır? Onda, salt işleyiş halinde olma olasılığından fazla bir şey var mıdır? Yapay zekâ kendi hakiki sapkın arzusunun nesnesini bulduktan sonra, onun için başka bir nesne var mıdır?

Bu noktada, bu «yabancılaştırma» tekniği karşısındaki yargımı-

zı gözden geçirmemiz gerekiyor; bizim eleştirel felsefemizin tümü bu tekniği kınıyor. Oysa, tam tersine şu paradoksu yüceltmek gerekir: Ereklerin ve yöntemlerin tekelini ele geçiren her güç bu işlevsel ilkeye itaat etmeyen her şeyi özgürleştiriyor. Anlamın ve bilmenin tekelini ele geçirerek, hiçbir şey ifade etmeyen ve etmek istemeyen her şeyi özgürleştiriyor. Yararlı işlev konumunda olanı yararlılığa yönlendirmekle, aynı zamanda radikal yararsızlık konumunda olan şeyi de radikal yararsızlığa yönlendirmiş, boşluk konumunda olanı boşluğa yönlendirmiş oluyor.

Şimdi her şey çok daha açık.

Bundan böyle entelektüel makinelerin payına düşen, yasadışılığa yönlendirilen her tür işlevsellik karşısında özgürleştirilen düşünce, hiçbir yere yönlendirmeme, Hiç'in muzaffer icraatı olma, Kötülük ilkesini canlandırma özgürlüğüne yeniden kavuşuyor. Bütün perspektifleri değiştirecek olan şey de bu. Çünkü şöyle deniyordu (Cioran'ın modeline uygun olarak: «Ne yazık ki, Tanrı'ya ulaşmak için imanın yolunu katetmek zorunda kalıyoruz!»): Ne yazık ki dünyaya ulaşmak için temsilin yolunu katetmek zorunda kalıyoruz! Ne yazık ki bir şeyler söylemek için anlamın yolunu katetmek zorunda kalıyoruz! Ne yazık ki tanımak için «nesnel» bilmenin yolunu katetmek zorunda kalıyoruz! Ne yazık ki herhangi bir şeyin olay olması için bilginin yolunu katetmek zorunda kalıyoruz! Ne yazık ki takas etmek için değerin yolunu katetmek zorunda kalıyoruz!

Hepsi bitti artık! Bundan böyle, başka bir özgürlük karşısında da özgürüz. Temsilcilerin kendisi tarafından temsilden kurtarılan insanlar, nihayet, oldukları gibi olma özgürlüğüne kavuştular; başka bir insanı, hatta özgürlüğü ya da özgür olma hakkını katetmek zorunda kalmaksızın. Değerinden kurtarılan şeyler dolaşımda kalma özgürlüğüne kavuştular; takası ve takas soyutlamasını katetmek zorunda kalmaksızın. Sözcükler ve dil, denk düşme özgürlüğüne kavuştular; anlamı katetmek zorunda kalmaksızın. Aynı biçimde üremeden kurtarılan cinsellik de, erek ve yöntem kaygısı taşımaksızın erotik olanın içinde açılıp saçılma özgürlüğüne kavuştu.

Durumun şiirsel aktarımı yapıldı böylece. Gerçeğin sanal içinde yok olduğu, olayın bilgi içinde yok olduğu, düşüncenin yapay zekâ içinde yok olduğu, değerlerin ve ideolojilerin takasın dünyalaşması içinde yok olduğu her ortamda üzüntü duymak yerine, tam tersine, dünyanın bu tümleşmesi için kendimizi kutlamamız gerekir; çünkü bu tümlük her şeyi kendi işlevlerinden, kendi teknik erekliliklerinden arındırarak düşüncenin tekilliğine, olayın tekilliğine, dilin tekilliğine, nesnenin ve imgenin tekilliğine alan açmış oluyor. Sonuç olarak tek düşüncenin, iktisattaki totaliter sistemin, bilginin, yapay zekânın kendi varlığı; bunların otomatizasyonu ve üslü gelişimi *gerçek anlamda hakiki* bir dünyaya alan açmış oluyor. Gerçekliğin tamamlanması radikal yanılsamaya alan açıyor. Kaldı ki, en sonuncu özgürlük de işte bu gerçek anlamıyla hakikatte, dünyanın gerçek anlamda oynadığı bu oyundadır.

Canlı para: Fantazmanın tekilliği

Bu paradoksal perspektifte, sistemin lütfu sayesinde onun kendi mutlak uzlaşmazının yer aldığı bir uzam açılıyor ve Klossowski'nin *La Monnaie vivante*'taki [Canlı Para] önerisi de bu paradoksal perspektif içinde yer alıyor –durumun şiirsel aktarımının bir değişkesi olan fantazma aktarımı önerisi; burada iktisat, tekilliğin cisimleştiği bir ortam halini alıyor. Sanayi düzeninin sapkınlığı. İtkiye yönelik ereklerle para soyutlamasının yoldan çıkması, bu biçimde tanımlanmış canlı paranın paradoksu: «Ve bundan böyle sanayi kölesi, paranın işlevinin yerini alıyor – zaten kendisi de para, hem zenginliklerin eşdeğeri hem de zenginliğin ta kendisi.»

Söz konusu olan şey hiç de bütün takasların yapıldığı dünyayı takasın imkânsız olduğu dünyayla yeniden kuşatmak değil. Takas edilmesi imkânsız olduğundan, fantazma, pazarlık etmek için simülakrın herhangi bir değişkesini gerektirir. İktisat alanı bu simülakra dönüşür. Değer dünyası ise değere indirgenemeyecek olan şeyin anlaşılır evrensel eşdeğeridir artık. Burada söz konusu olan yasanın ya da iktisadi düzenin ihlali değil, itkisel bir öğenin, bütünsel bir canavarlığın, o yasanın ve onun soyutlamasının yüreğine zerk edilmesidir. Herhangi bir karar alınmaksızın ya da herhangi bir uzlaşma sağlanmaksızın: Canavarlık bütünlüğünü korur, tek yaptığı onu inkâr eden soyutlamaya sızmaktır. Takasın kendi dünyasında, takasla alay eden bir şeyler vardır.

Yakın dönemde izlediğimiz *Ahlâksız Teklif* adlı filmde bir adam –Robert Redford– genç bir çifte teklifte bulunur: Kadınla –Demi Moore– geçireceği bir gece karşılığında onlara bir milyon dolar verecektir. Bu ölçüsüz ücret karşılığında Redford'un istediği, satılık olmayan bir kadını satın almaktır. Eğer bu para fuhuş karşılığı verilmiş olsaydı ticaret düzleminde kalmış olurdu; bu para, takas edilmesi imkânsız olan şeyin ve mevcut haliyle sahiplenilmesi anlam taşımayan şeyin hiperbolik değeridir. Tekil bir varlığın mülkiyetini almak, sırf sizin kullanımınızda kalmak koşuluyla bir dilin sözcüklerini satın almaktan daha anlamlı değildir. Ne var ki soyut bir eşdeğerlik uyarınca takas edilemeyen her bir şey, seçmeli bir yakınlıktan dolayı pekâlâ dolaşımda olabilir: Sözcükler, mallar, kadınlar, baştan çıkarma ortamında kolayca birinden diğerine gidebilir ve bu sırada paranın yolunu katetmek, anlamın yolunu katetmek gerekmez. Böylelikle Redford, Demi Moore'u baştan çıkaracak ve zenginliğin işaretini katetmeden (bir milyon dolar) zenginliği elde edebilecekti (bu özel kadından alacağı haz). Ancak tam da bu noktada, onun meydan okuyuşu, zenginliğin işareti *sayesinde* zenginliği zorlamaya yöneliyor; bu kadının parayla satın alınabilen yanını değil, takas edilmesi imkânsız olan yanını fuhuşa sürüklemek istiyor; bir bakıma lanetli yanını, kendisine ait olmadığı ve kendisi de ait olmadığı için hiç kimsenin kendi isteğiyle devredemeyeceği yanını.

Çünkü insan kendi olduğu şeye sahip olamaz ve bunu satamaz. Dolayısıyla her ikisi de, isteseler bile ve karşılığında büyük bir para ödense de bu lanetli yanı feda edemezler. Ne var ki yalnızca aşk ortaklığı söz konusu olduğunda verilebilecek olan şeyi kendi siperinde zorlamak, onun devredilmesi imkânsız biçimine tecavüz etmek için duyulan eğilim daha da şiddetlidir (Lacan: Aşk, insanın sahip olmadığı şeyi vermesidir – yani, insanın olduğu şeyi ve hiç kimsenin yararlanmadığı şeyi vermesidir). Bu yüzden de hakiki tecavüz, kuvvet kullanarak birinden haz almak değil, kuvvet kullanarak birine haz vermektir.

Sonunda Demi Moore oyuna katılır ve kutsala saygısızlık edilen bu ortamın suç ortağı olur; eşiyle yaşadığı mali sıkıntıları gerekçe gösterse de, aslında gizliden gizliye büyülenmiştir – imkânsız takas düşüncesini ortadan kaldırmak (bir yanıyla tahammül edilmesi imkânsız bir şeydir o), zenginliği zenginliğin işareti içinde ve bu işaret tarafından ortadan kaldırmak onu büyülemiştir. Akla gelebilecek bütün tutkulardan daha güçlü olan tutku, işte bu ironik tutkudur; sadist tutku, bütünsel yapayın yarattığı tutku; bu, doğaya ve Tanrı düzenine son verme tutkusuna da denk düşer.

Uzun sözün kısası, bir milyon dolar karşılığında geceyi onunla geçirmeyi kabul eder. Ve şehvetle ilgili bu eşdeğerlik temelinde, sonunda birbirlerini baştan çıkarırlar; yani her biri kendi ilkesinden saparak ikili ilişkiye girer, zenginliğin işareti *sayesinde* zenginlik ortamına girerler – böylelikle, canlı paranın paradoksal ütopyasını gerçekleştirmiş olurlar.

Sözleşmenin yapıldığı sıralar Demi Moore uysal bir kurbandır hâlâ, ancak daha sonra canlanır, kadın olarak yeniden canlanır. Olayların akışının değiştiği sahne, kumarhanede, Redford'un kendi adına ondan masaya para sürmesini istediği sahne –Moore oynar ve kazanır. Bu davranışıyla Redford onu baştan çıkarır– sanki, bu bir milyon dolarla onun üstüne bahse giriyormuş gibi, Moore hemen o an oyunun canlı mizasına dönüşür ve masadaki oyunu kazandığı için, Redford'un geceyi geçirmek üzere ona verdiği bir milyon doların yerini alıyormuş gibi hisseder kendini. Bir milyon doları ma-

sada oynadıktan sonra, sanki kendisi bir milyon dolarmış gibi devam eder oyuna. Yaptığı, bundan böyle kendini satmak değildir ve savurgan bir takasın suç ortağı ya da dayanağı haline gelmiştir.

«Değeri» bir milyon dolar olduğu için değil; tekil bir varlık olarak hiçbir değeri yoktur aslında. Buna karşılık, bu biçimde masaya sürülen bir milyon dolar da hiçbir değer taşımaz –ve değersizlikteki bu eşdeğerlik, hiçin bu eşdeğerliği ortamında birinden ötekine geçebilirler, biri ötekine geçebilir; değişim sırasında hiçbir şey kaybetmeksizin.

Erkek için oynayıp kazandığı noktada -*Tehlikeli İlişkiler*'de de söylendiği gibi- «kaybetmiştir» (baştan çıkarmanın en iyi yolu, birinin, sizin yerinize bir şey yapmasını sağlamaktır: Ondan sonra, sürekli gelip o yeri işgal etmeye çalışacaktır). Nitekim *Tehlikeli İlişkiler*'de de benzer bir örnek vardır: Madam de Merteuil, Cécile'i bakire olarak isteyen X.'ten intikam almak için Valmont'un onu bozmasını sağlar – ve Valmont'u yatağına kabul etmek için bu şartı koşar. Öz olarak: Eğer intikam için benim yerimi alırsanız yatağımdaki yerinize kavuşursunuz. Böylelikle küçük Cécile, Madam de Merteuil'ün intikam için kullandığı canlı para halini alır.

Her iki durum da başarısızlıkla sonuçlanır. Tek fark *Tehlikeli İlişkiler*'in ölümle noktalanmasıdır (Cécile'in nişanlısı düelloda Valmont'u öldürür –canlı para olarak kullanılan Cécile, intikamını da vekil kullanarak almış olur–); oysa filmde, olabilecek en bayağı sonuca ulaşılır ve evliliğin *come-back*'iyle film sona erer.

Paranın görüntü değiştirdiği an, işaretin ve şeyin tersinirliği –bir milyon dolar, tek bir kadına tek bir işarete dönüşüyor– ânı artık geride kaldıktan sonra, her şey, aşk ya da cinsellik türü bayağı bir takas ortamına kapılıp orada yok olur gider. Bedenlerin ve hazların kendi değerlerinin ötesinde pazarlık edebileceklerine dair evrensel hayal, değerin arttığı ya da azaldığı bir spekülasyon ortamında, iktisadi düzenin her tür değişiminin söz konusu olduğu ortamda son bulur. Aslında canlı paranın paradoksu, yalnızca çekilmez olmasından dır. Değerin yerine başka bir şeyin konulduğu, değerin nakledildiği istisnai an dışında.

Aynı paradoks, zenginlik yönünde değil yoksunluk, yoksulluk, yok olma yönünde de işleyebilir. Yalnızca canlanmaya yönelik olan şeyler değil, ölüm itkisinin kendisi de kendi canlı parasını bulmak zorundadır. İspanyol fotoğrafçı Nebreda'nın kısa bir süre önce açtığı sergide, kendini inkâr etmeye yönelik meydan okuyuşun en uç biçimi yer alıyordu. Ezelden beri aynı odaya kendini kapatmış olan ve derin acılar çeken fotoğrafçı, bıkıp usanmadan kendi çektiği azabı, azap çeken kendi bedenini fotoğrafladı; çıkışı olmayan bu evreni, dekoru, ışığı, mizanseni değiştirerek çekti. Kendini doğrulamaya yönelik herhangi bir biçimden çok daha radikal bir hareketin sonunda, Nebreda, canlı bir işarete kendini kaydedebileceği bir kaynak bulmuştu; bu işaret, zihinsel yok oluşun canlı eşdeğeriydi, yani kendi bedeni. Kendi bedeni ya da bedeninin kendisi? Eninde sonunda, kendi içine kapandığı bir ortamda kendi ölümünü dolaşıma sokabileceği tek canlı nesne de bu. Böylelikle, kendine «değişim» hakkı tanıyor, başkalarına da* –kendi ölümünün imkânsız takası halini yaşamıyor artık. Kendini mutlak olarak inkâr etmeyi ve bu inkârı bir eser, hatta bir sanat eseri olarak yaratmayı başarıyor. Çünkü Nebreda'nın fotoğrafları sıradan tanıklıklar değil, birer eser. Ve işte bu noktada sanat, mükemmel bir simülakr olarak ortaya çıkıyor: Yalnızca bir işaret olarak değil, şey ile işaretin eşzamanlılığı. Eğer çarmıha germekten söz ediyorsa, bunu söyleyen işaretin de çarmıha gerilmiş olması gerekiyor. Eğer canlı yaşamdan söz etmek ve fantazmanın canlı eşdeğerini bulmak gerekiyorsa, işaretin kendisinin de canlı olması gerekiyor –yani temsilden ibaret kalmaması gerekiyor. Sanat, gösteren ile gösterilenin imkânsız takasından, ölü işaretlerden ve nasihatlerden ibaret, yani olduğu haliyle temsilin imkânsızlığından oluşuyor.

Nebreda, tek bir anın uzamını yaratmayı başardı. Ancak böyle bir buluşma geçici olmakla kalıyor; canlı paranın anlık cisimleşmesi olarak sanat da, anlık bir parıltıdan başka bir şey değil. Çoğu kez, estetik değerlerin ticaretinin yapıldığı ortamda yok olup gidiyor.

* Bu cümlenin Fransızca aslı şöyledir: «Ainsi il se donne le "change" il le donne aux autres»; deyim anlamından ötürü cümle şöyle de okunmalıdır: «Böylelikle, "oyunda kâğıtların yeniden dağıtılması" hakkını kendine tanıyor; başkalarına da» (ç. n.).

Günümüzde: Gerçek anlamda ne paranın ne de işaretin var olduğu sanalın uzamında tekilliğe ve takas edilmezliğe ilişkin bütün bu stratejiler ne durumda? Artık simülakr bile olmayan, sentezlenmiş eşdeğerlerden ibaret kalan işaretler tarafından sanallaştırılmış, yani yerleri bu işaretler tarafından doldurulmuş itki ve fantazma ne durumda? Çünkü sanal gerçeklik bir simülakr değildir. Sayısal, yapay dil, sentezlenmiş imge birer simülakr değildir. İşaret de daha önce olduğu şey değil, çünkü işareti olduğu «gerçek» yok artık. Para daha önce olduğu şey değil, çünkü işareti olduğu zenginlik yok artık. Simülakr çağı altın çağdı, itki çağı altın çağdı, işaretler imparatorluğu altın çağdı. Günümüzde dijital çağda yaşıyoruz ve sanala ilişkin teknolojiler hem şeyi hem de işareti silme mucizesini gerçekleştiriyorlar – böylelikle onların hem imkânsız takasından, hem de imkânsız takas *oyunu*ndan kaçabiliyorlar; yani canlı paranın icat edilmesinden ve gelişmesinden kaçıyorlar.

Aslında, ticari takas, ticaretin ve genel eşdeğerin soyutlaması diye bir şey var; değerin hareketini ve sermayenin tarihsel biçimini betimleyen şeylerin tümü. Diğer yandan, değerin ve ticari takasın çok ötesine geçmiş evrensel bir tutkunun nesnesi olan paranın bugünkü durumu var. Bütün etkinliklere eşdeğerlik kazandıran bu para fetişizmi, bu etkinliklerden hiçbirinin belirgin bir erekliliği olmadığını ortaya koyuyor. Bu durumda para da, anlamdan tümüyle yoksun bir dünyanın tekrarlanmış evrensel çevriyazısına dönüşüyor. Dünya çapında yapılan spekülasyonun eksenini oluşturan bu fetiş para, sermayenin yeniden üretilmesinin çok ötesinde yer alıyor; zenginlikle ya da zenginliğin üretilmesiyle hiçbir alakası yok –anlamın zafiyetini, dünyayı kendi anlamıyla takas etmenin imkânsızlığını ve aynı zamanda bu imkânsızlığı herhangi bir işarette göstermenin gerekli olduğunu ortaya koyuyor–; her şeyden çok daha sıradan olmasıyla dünyanın anlamsızlığını en iyi ortaya koyan bir olgu halini alıyor.

Peki, dünyanın bir anlamı olması gerekiyor mu? Asıl sorun bu. Dünyanın anlamsızlığını kabul edebilseydik, biçimlerin, görünümlerin ve kendi itkilerimizin nihai yönelimi için kaygılanmadan onlarla oynayabilirdik. Eğer dünyanın belli bir anlamı olması gereği

olmasaydı, ona, para nezdinde genel bir eşdeğerlik bulmaya da gerek kalmazdı. Cioran'ın da dediği gibi, yaşamın belli bir anlamı olduğuna inanmaya başladığımız andan itibaren, ancak o zaman dikiş tutturamamış varlıklara dönüşüyoruz – ve o andan başlayarak hepimiz başarısız sayılmalıyız, çünkü yaşamın belli bir anlamı yok. Zaten, bu fetişleştirilmiş para, salt ve yalın bir yokluğu ifade ettiği için kurgusal, üslü, kendisi de krach'e* ve hoyrat bir düzensizliğe adanmış hale geliyor.

Eğer bütün olarak dünyanın para biçiminde dışavurması önlenmek istenseydi, öncelikle anlam zorunluluğunu bertaraf etmek gerekirdi. Dünyanın anlamı giderek azaldığına göre anlam zorunluluğunun da giderek gerilediği söylenebilir (aslında dünyanın hiçbir zaman anlamı olmadı, hiçbir zaman herhangi bir şeyle takas edilebilir durumda olmadı, ancak günümüzde ona belli bir değişim eşdeğeri bulmak giderek zorlaşıyor. Ona bulabileceğimiz tek eşdeğer onun sanal eşdeğeridir). Sonuç olarak anlamın imgeseli, hakikatin gerekliliği ve olasılığı ile giderek artan şu varsayım arasında bölünüyoruz: Dünyanın nihai bir hakikati yoktur, kesin bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Anlam ile anlamsızlık arasında seçim yapmamız şart mı? Gerçekten de, canımız seçim yapmak istemiyor. Kuşkusuz, anlam yokluğuna tahammül etmemiz imkânsız, ancak dünyanın kesin bir anlam kazandığını görmek bizi bir o kadar zorlayacaktır. Tam bu noktada paranın mucizesi devreye giriyor. Para, anlam ile anlamsızlık arasında tercih yapmama ve evrensel bir uzlaşmaya ulaşma imkânı veriyor bize. Değişim sahnesinde evrensel ereklilik rolü oynuyor, tıpkı fetişin değişim sahnesinde cinsel nesne işlevi görmesi gibi.

Dolayısıyla bu paranın hesaplanabilir bir eşdeğerliği yok, yani o hiçbir şeyin evrensel eşdeğeri değil – olsa olsa Hiç'in evrensel dolaşımının eşdeğeri olabilir. Tıpkı, cinsel eylemle ya da hazla hiçbir alakası olmayan fetiş nesne gibi, o da kendi cismaniyetinden kopmuş bir işaret. İmkânsız takasın suret değiştirmiş işareti olan, saf işaret olan canlı paranın tam karşıtı. Oysa para, gıyabi bir işaretten, fetişleştirilmiş bir işaretten başka bir şey değil. Mutlak gönderge halini aldığı için artık hiç kimseye hesap vermesi gerekmiyor ve artık kefareti de ödenmeyecek. Bu bakımdan borca benzetilebilir ve bu haliyle bizi sonsuz bir borca sürüklüyor.

* Gürültü, ara bozma anlamında Almanca sözcük (ç. n.).

Yasayı ihlal etmenin iki yolu vardır: Onu inkâr etmek ya da tam tersine büyük bir tutkuyla ona sarılmak. Fetişizmin ta kendisi (ve genel olarak sapkınlığın): Aynı zamanda hem yasayı hem de yasanın yasağını elinde tutmak. *Canlı Para*'da yaşanan paradoksun ve meydan okuyuşun aynı: Aynı zamanda hem zenginliği hem de zenginliğin işaretini elinde tutmak.

Marx'ın çözümlemesinde ticari metanın biçimsel soyutlaması, takas değerine bağlı olarak birincil derecede önem taşıyan bir fetişizmin temellerini atar. Ancak, değer tutkusu değerin ötesinde ve paranın iki kat soyut tutkusunda cisimleştiğinde, takas değerine değil de takas edilmezlik değerine bağlı olarak para daha üst bir fetişizmin nesnesi haline gelir.

Böylelikle ilk aşamada gerçek nesne işarete dönüşür: Bu, simülasyon evresidir. Ancak daha sonraki aşamada işaret, artık gerçek bir nesne olmayan nesne halini alır yeniden: Gerçeğe, işaretten çok daha uzak bir nesne, alan-dışı bir nesne, gösterim-dışı bir nesne: Bir fetiş. Artık, işaret kuvvetinde bir nesne değil, nesne kuvvetinde nesne –saf, temsil edilemeyen, takas edilemeyen–, buna karşılık sıradan bir nesne. Tıpkı, kendi başına arzu nesnelerine dönüşen cinsel fetişler gibi «sıradan tekilliği» olan bir nesne (Agambden). İkâmeden, sapkınlıktan söz edilebilir, burada söz konusu olan bambaşka bir örgütlenmedir: İşaretin nesneye dönüşmesi, yani katlanmış bir simülasyon söz konusudur ve bu sayede simülasyonun şiddeti de katlanır. Çifte soyutlamaya yönelen bu tehlikeli perende sayesinde fetiş bağışıklık kazanır: Özne de, kendi arzu nesnesinden kesin korunur.

Ticari fetişizm, cinsel fetişizm ve sanat eseri arasındaki farklar ne olursa olsun sanat eseri, Marx'ın ticari meta soyutlamasına atfettiği ve Baudelaire'in çift soyutlamadan sonra, mutlak ticari meta olarak sanat eserine yüklediği tuhaflığı, muamma ve hiyeroglif yazısı niteliklerini gösterir. Bütün nesneler dikkate alındığında sanat eseri, gerçekten de gerçek dünyaya en uzak olandır – sözcüğün gerçek anlamında saf nesne olarak ele alınması gerekir ve bu bakımdan, düşünce düzeninde ya da hatta «estetik» dünyasında onun için yapılabilecek yorumlarla karşılaştırılmayacak kadar istisnai bir arzunun nesnesidir.

Bu istisna bir uçtan diğerine gidebilir. Fetişist yaklaşım en bayağı olandan en yüce olana, sanat eserinden en iğrenç nesnelere uzanabilir. Değerin ve gösterimin ötesine ulaşıldığı an fantazma da akla gelebilecek bütün yönlerde ortaya çıkabilir. Radikal fetişizmde ne değerler hiyerarşisi vardır ne de tarih. Fetişleştirilmiş nesne, her tür farktan kurtulur ve yeniden kendi gerçek anlamına döner. Varlığını kendi gerçek anlamında sürdürür. Fantazmanın gerçek anlamını cisimleştirir.

Fetişizme ilişkin bu çözümleme bizi tekilliğe götürdüğü kadar, kuvvetine bağlı olarak artan istisnai bir duruma da sürükler. Yalın simülasyonun iki kuvvetindeki değerine geçiş bizi fetişizmin simülasyonuna götürür. Tekilliğin ortaya çıkışında, önce genel olandan özel olana geçilir –özel, genelle görecelik ilişkisi içindedir hâlâ–, sonra da, bir bakıma «mutlak» bir özele –genelle ilişkisi kalmamıştır artık– geçiliyormuş gibi tekilliğe geçilir. Bu çift perendeden sonra tekillik, kendi ufku, kendi olayı halini alır. Artık tanımı da yoktur, eşdeğeri de. Yalnızca kendine indirgenebilir ve bu bakımdan, yalnızca kendisine bölünebilen tamsayılara benzer. Klossowski'nin belirttiği gibi, tekillik «tek bir işaret»tir ve içeriği yoktur. Dolayısıyla tekillikler birbirleriyle ifade edilemezler ve onların arasında, *özel varlıklar olmalarından kaynaklanan var-olmama* temelinde bir eğretileme oyunu oynanabilir ancak. Öz-varlığından arınmış tekillik bizim modern bakış açımızın tamamını aşar; çünkü ister romanesk ister kuramsal olsun bu bakış açısı yabancılaşmaya, kendine sahip çıkmaya ve sahiplenmemeye yönelir. Oysa işin özü, öz varlık olarak öznenin kesinkes varolmamasıdır.

Tekillik, adeta kötülüktür. Takası imkânsız olan şeydir, herhangi bir eşdeğerine indirgenemeyen yandır. Bu kadarıyla bile bütünsel oluşun yaşandığı yerdir ve onun bahsidir. Nietzsche de oluşu böyle görüyordu: Varlığın azledilmesi temelinde sonsuz bir eğretilemenin ve psikoloji ile ahlâkın öngördüğü bütün bu kurguların varolma olasılığı: «Birey yok, tür yok, kimlik yok.»

Kendisi olarak varlığın tarihi olduğuna göre, tekilliğin de kendi oluşu vardır. Ve tarih son ereğe bağlı olduğuna göre, tekillik de Ebedi Geri Dönüş'e bağlıdır. Tarih, değişimin diferansiyelinden başka bir şey değildir, Sonsuz Geri Dönüş de oluşun integralidir.

Söz konusu olan «olduğu halin oluşu»na girmek değildir – yalnızca olmadığı şeyin oluşuna girilebilir; tıpkı insanın, sahip olmadığı şeyden başka bir şey olmaması gibi. Tekillik oluşa bağlı olduğuna göre, demek ki kendi başına bir hiçtir.

Bize, «Bis Gottes Fehl hilft» diyor Hölderlin. («Tanrı'nın mevcut olmayışı yardımımıza koşuncaya kadar.») Tanrı genel eşdeğerdir ve onun adına her şey değişir ve takas edilir. Tanrı'nın mevcut olmadığı ortamda her şey özgür oluşa girebilir ve değişebilir. Bu anlamda, canlı paraya, radikal fetişizme ve bütünsel oluşa ilişkin bütün bu tarih, kesinlikle Tanrı ile bir hesaplaşmadır. Çünkü, eğer Tanrı varsayımı ortadan kalktıysa, yani Nietzsche'nin dediği gibi gerçekten Tanrı öldüyse, onun hayaletiyle ve metastazlarıyla uğraşmamız gerekecek uzunca bir süre.

Gerçek olay, mukadder olay: Olayın tekilliği

Klossowski'ye göre bilgi olay için neyse politik iktisat da itki ve fantazma için odur. Nasıl ki politik iktisat değer imal eden, zenginliğin işaretlerini imal eden, fakat zenginliğin kendisini imal etmeyen devasa bir makine düzeneğiyse, bilgi ve medyaların yer aldığı bütün bir sistem de ideoloji, star-sistemi, felaket, vb. pazarlayan evrensel piyasada olayı işaret olarak, takas edilmez değer olarak üreten, kısacası olay-olmayanı üreten devasa bir makinedir. Bilginin soyutlanması ile iktisadın soyutlanması birbirinin aynıdır: Önceden kodlanmış, şifresi çözülmüş, model olarak üstünde pazarlık edilebilir bir madde ortaya çıkarır; tıpkı, fiyat ve değer olarak pazarlık edilebilir ürünlerden başka bir şey ortaya koymayan iktisat gibi. Ve değerin bu biçimde soyutlanması sayesinde birbirleriyle takas edilebilen bütün ticari metalar gibi, bütün olaylar (ya da olay-olmayanlar) da, bilginin değiş tokuş edildiği kültür piyasasında birbirleriyle takas edilebilecek, hatta birbirlerinin yerine geçebilecek hale gelirler. Olayın tekilliği ise; yani olayın kendi kodlanmış çevriyazısına ve sahneye konuluşuna indirgenemeyen hali, yani olayı olay yapmaktan ibaret olan şey kaybedilmiştir. Böylelikle, tarih-aşırı ya da siyaset-aşırı alana, yani olayların «gerçek zaman»da ortaya çıkmalarına ve yayılmalarına bağlı olarak bile hakiki anlamda yaşanmadıkları bir alana, yani bilginin yarattığı boşluk ortamında kaybolup gittikleri bir alana (tıpkı iktisadın, spekülasyonun yarattığı boşluk ortamında kaybolup gitmesi gibi) geçilir. Bilgi dünyası, olayların özü boşaltıldıktan sonra yapay bir yerçekimi ortamının yeniden yaratıldığı ve olayların, gerçek zamanda yeniden yörüngeye yerleştirildiği bir uzam gibidir – tarihsel bakımdan hayatiyeti ortadan kaldırılmış olayların, bilginin siyaset-aşırı sahnesinde yeniden yansıtıldığı bir uzam gibidir. Tarihi, bir film olarak ele alırsak (bize rağmen film halini aldı zaten), bilginin «hakikat»i de tarihi konu alan bir filmin sonradan seslendirilmesini, dublajını ve alt yazısını kapsar.

O halde, bilginin olay-olmayanını katetmek gerekir ki, ona direnç gösteren şeyin ya da onu kendi süreci içinde saptıran şeyin ne olduğu bulunabilsin. Yani bir bakıma, olayın «canlı para»sının ne olduğu bulunabilsin – olayın bilgi ortamındaki müzayede değeriyle oynanabilsin; tıpkı fantazmanın iktisattaki müzayede değeriyle oynandığı gibi. Olayı yansızlaştırmaktan başka bir şey yapmayan her tür yorum ve mizansen düzeneklerine karşı, tıpkı rüyalar gibi onun da gerçek anlamda bir çözümlemesi yapılabilsin. Yalnızca bilgiden (ve dolayısıyla bizden) arındırılmış olaylar fantastik bir esinlenme ortamı yaratabilirler. Öngörülemez ve mukadder olma özellikleriyle yalnızca onlar «gerçek»tir; çünkü gelip onları açıklayacak hiçbir şey olmasa bile, imgelemde olan her şey onları buyur etmeye hazırdır.

Bizlerde müthiş bir olay arzusu vardır. Aynı zamanda müthiş bir hayal kırıklığı; çünkü bilginin içerikleri, yayılma olanaklarının gücü karşısında umutsuzca geride kalır. Bu oransızlık, önüne çıkan her tür küçük olaya çullanmaya hazır, önüne çıkan her tür felaket üstünde billurlaşmaya hazır sanal bir zorunluluk yaratır; ne yapacağımızı bir türlü bilemediğimiz bu sanal güçle boy ölçüşecek durumda olması koşuluyla (böylesi bir hayal kırıklığı, deyim yerindeyse kendi doğal sınırlarına sıkışmış bir evrende varolmamıştı).

Şu ya da bu vesileyle (Diana, Papa, Dünya Kupası) kalabalıkları sarıp sarmalayan dokunaklı, anlık ve evrensel salgının da başka bir nedeni yok. Bu tür salgınlar, röntgencilik ya da boşalma ihtiyacının işi değildir. Elbette insanlar üzüntülerini ya da coşkularını ne yapacaklarını bilmiyorlar, elbette içinde bulundukları durumla nasıl başa çıkacaklarını bilmiyorlar; bu tür durumlarda asıl söz konusu olan, ahlâkdışı bir durum karşısında kendiliğinden gösterilen dışatepme: Bilgi fazlalığı, ne gerçek olayda ne kendi kişisel tarihimizde eşdeğeri olan ahlâkdışı bir durum yaratıyor. Hiçbir şeyin sonucunun olmadığı bizim toplumlarımızdaki ahlâkdışılık karşısında aynı hınç duygusuna kapılıyoruz. Ne eylemlerin, ne söylemlerin, ne cinayetlerin, ne de siyasal olayların hakiki sonuçları var günümüzde; bu da, bir yığın yararsız davanın açılmasıyla sonuçlanıyor (Tarih Mahkemesi, uzun süreler önce yok olup gitti). Dokunulmazlık, cezasızlık, yolsuzluk, spekülasyon ve aklanma – her ne olursa olsun sorumluluğun sıfır olduğu sınır bir hale doğru gidiliyor («ölü sayısının sıfır olduğu savaş» kavramında da saçma ve anlaşılmaz bir şeyler var). Böylelikle, otomatik olarak maksimum sonuç yaratan bir olay, «mukadder» bir olay gelişsin istiyoruz; skandal niteliğindeki bu eşdeğersizliği ani ve istisnai bir sorumlulukla onarsın istiyoruz ve bu sorumluluğu hiç hak edilmemiş ve kurban edilmiş bir ölüm halinde (Diana) üstlenmeye bile hazırız. Böyle bir zorunluluk, hiçbir biçimde ölüm itkisiyle ya da sadist bir ritüelle ilgili değil; insan yapısının sapkınlığa yönelmesiyle de alakasız. Akılcılığın ya da akıldışılığın da işi yok burada. Söz konusu olan tek şey, kaderin simgesel olarak dengesine yeniden kavuşması.

Bizleri anlamın bu zorbalığından ve nedenler ile sonuçlar arasında sürekli eşdeğerlik arama baskısından kurtaracak anlamsız olayları hayal ediyoruz. Bizler, aynı zamanda, hem anlam aşırılığının hem de tam anlamsızlığın terör estirdiği bir ortamda yaşıyoruz. Toplumsal ve kişisel yaşamın bayağı bağlamında yer alan aşırı olayların nüfuzu altındayız; Lévi-Strauss'un da belirttiği gibi dilin bayağı bağlamında da gösterenin aşırılığı yer alıyor: Gösterenin aşırılığı dili, anlam eşdeğerliklerinin ötesinde simgesel bir işlev olarak temellendiriyor.

«Gerçek» olayın ötesine geçmek. Sonundan yola çıkarak olayı yeniden okumak ve onun yazgısal okumasını yapmak. Sonsuza dek biriktirilebilecek gerçek nedenlerin arayışına girmeksizin, böyle bir arayışın yaratacağı inanılmaz etkiyi asla dikkate almaksızın çözümleme düzenini altüst etmek. Açıklama, her zaman için bir kandırmacadır. Neden arayışı ise, her zaman için, olduğu haliyle olayın inkâr edilmesidir. Çünkü böylesine bir arayış, olayın olmayabileceği koşullara yönelik bir arayıştır. Oysa, olmayabilecek olan olay («gerçek» olay), olmayabilmesi mümkün olmayan olay («mukadder» olay) kadar ilginç değildir.

Aynı nedenle, varolan modelleri doğrulamaktan başka bir şey yapmayan ve tam zamanında başa gelen, bilgi tarafından önceden sindirilen öngörülebilir olay, kendi sonuna doğru alelacele yol alan, kendi nedenleriyle kısa devre yapan ve onları geçmişe yönelik bir yanılsamaya havale eden olay kadar ilginç değildir. Böylelikle, olayın devinimi, her zaman büyük ölçüde yorumun önündedir ve yorum olayı umutsuzca yakalamaya çalışır; tıpkı ses duvarını aşan nesnelerin ardından sesin koşturması gibi. Dikiz aynasında olayın büyüdüğünü görecek zamanımız bile yoktur; çoktan geçip gitmiştir yanımızdan. Ve önümüze geçtiğinde, her zaman çoktan geç kalmışızdır. *«Events in this mirror may be closer than they appear...»* («Bu aynadaki olaylar, göründüklerinden çok daha yakın olabilirler...»)

Olmaması mümkün olmayan olaylar vardır, bir de olmuş gibi

yapan ya da başka bir şeyin yerini tutan olaylar. Hangi türde olursa olsun her bir olay bir diğerini gizleyebilir ve ona eşlik eden şiddet olayın içindeki ikili oyunda herhangi bir değişikliğe yol açmaz.

Herhangi bir olayın şifresini çözmek, şifre anahtarını bilmeden şifresini çözmek onun kendi ikiziyle olan ilişkisini çözümlemektir; şöyle ki: Olay neyle takas edilebilir (takas edilebildiği şey, onun açık anlamıdır)? – olayı neyle takas etmek mümkün değildir (takas edilemediği şey onun hakiki anlamıdır)? «Şu ya da bu toplumsal olayı derinlemesine incelemenin tadı; sanki bir rüya ya da bir sanat eseriymişçesine.» (Philip Roth)

Bilginin oluşturduğu bütünsel evren hayali, tümüyle seçmeli yakınlıklardan ve rastlantılardan oluşan –kaza niteliğinde olanlar değil, tam tersine yazgı niteliğinde olanlar; çünkü rastlantı kazanın karşıtıdır– evren hayaline ters düşer. Gerçekten de, başa gelmesi *mümkün* olmayan şey (eğer olasılık sıfırsa), bir bakıma başa gelmek *zorundadır*. Ya biri ya öteki: Ya mümkün olmak ya da zorunlu olmak. Eğer başa gelmemesi için önemli nedenler varsa, her olayın kendini yeniden üretmek gibi buyurucu bir zorunluluk karşısında boyun eğmesi gerekir. Bizlerin yapabileceği tek şey onu yolundan döndürmeye çabalamaktır; aksi takdirde gerçekleşmesi mukadderdir. Şu da iyi bilinir ki, herhangi bir olayı önlemek için gösterilecek her tür gayret onun vadesini hızlandırmaktan başka bir işe yaramaz. Bizler, olayların özünde bulunan kendini üretme isteğini hiç bilmiyoruz. Onların gerçekleşmemesi istisnaları oluşturuyor. Sanal olarak hepsi de gerçekleşecek: Oldukları yerde fiilen duruyorlar. İşte bu gücü, görünmekten aciz şeylerin gücünü algılayamıyoruz. Oysa, herhangi bir şeyin kendini üretmek *zorunda* olduğuna inanma duygusu, *a priori* buradan geliyor.

Bu kazanın (Alma Köprüsü kazası) gerçekleşmesi için birikmesi gereken bütün nedenler, zincirlenişler, rastlantılar üstünde kafa yorulduğunda, elbette hiçbir zaman o olay gerçekleşmeyecektir (demek ki, herhangi bir şeyi açıklamak için bu zincirin başına doğru gitmek nafile).

Buna karşılık olayın gerçekleşmemesi için ondan çıkarılması

gereken her şey dikkate alındığında, kaçınılmaz olarak bu olayın gerçekleşmemesi mümkün olmayacaktır. Yani bu durumda hem Alma Köprüsü'nün hem de Alma çarpışmasının olmamış olması gerekirdi. Mercedes'in de, kurucusunun kızının adı Mercedes olan Alman şirketinin de olmaması gerekirdi. Ne Dodi'nin, ne Ritz'in, ne Arap prenslerinin elinde bulundurduğu bütün servetin, ne de onların Britanyalılar ile tarihsel rekabetinin olmaması gerekirdi. Hatta Britanya İmparatorluğu'nu da silmek gerekirdi, vb. Demek ki, *a contrario* ve *in apsentia** bu ölümün buyurgan zorunluluğu için yarışıyor her şey.

O halde bu olayın kendisi de gerçekdışı, çünkü o, olmaması için olmaması gereken ne varsa, onlardan oluşuyor. Ve gerçekleştiği an, bütün bu olumsuz olasılıklardan ötürü hesaplanması mümkün olmayan bir etki yaratıyor. Mukadder Çözümleme'nin, gerçekdışı olayların gerçekdışı çözümlemesinin taslakları bunlar. Ve Diana'nın ölümü tümüyle gerçekdışı bir olay.

Gerçekdışı olay, ahlâkdışı olay. Bugün yaşanılan durumda, «kazaya bağlı kader» ya da komploya bağlı kader üstünde yapılan bitmez tükenmez yorumlar, Diana'nın sanal katilleri olma duygusundan doğan kolektif pişmanlık duygusunu boşa çıkarmaktan başka bir işe yaramıyor – öngörülemeyen bir olay karşısında olduğu gibi ölüm karşısında da duyulan, dışarıdan gelen bir olay karşısında duyulan ve hepimizin pek düşkün olduğu gizli esrime duygusuna bağlı pişmanlık. Bu anlamda olayın en dokunaklı yanı, iyi ya da kötü olmayan ve yalnızca ahlâkdışı olan kolektif iradenin ifade edilmesinden başka bir şey değil; hemen ardından başvurulan bütün duygusal motivasyonlar da, ahlâkdışı bir olayın ahlâki hale getirilmesinden başka bir şey değil. Bütün bunlar kendi arzumuzun, yani tam olarak olayın karanlık nesnesini, nasıl olursa olsun şeylerin düzeninin altüst edilişini, en anlı şanlı figürlerin (starlar, siyaset adamları...) kurban edilişini maskelemekten başka bir şey yapmıyorlar – Kötülük'ün akın etmesini isteyen tümüyle günahkâr arzu; hiç de haklı olmayan bir biçimde (doğal afetlerde olduğu gibi) İyilik ile Kötülük'ün kuvvetleri arasında bir tür yeni denge kuran ve

* Yokluğunda anlamında Latince deyim (ç. n.).

oyunun gizli kuralını yeniden yürürlüğe sokan tümüyle günahkâr arzu. Dökülen bütün gözyaşları ve yas için yapılan bütün çalışma, Kötülük'ün otomatik tersinirliğinin bizim üzerimizde yarattığı cazibeyle orantılı.

Ve bizler, bu mukadder olayın edilgen izleyicileri değil etkin oyuncularıyız; kitle iletişim araçlarının arayüzeyi oluşturduğu ölümcül bir etkileşim uyarınca böyleyiz. Diana'nın, «gösteri toplumu»nun kurbanı olduğu söyleniyor – Diana kurban rolü oynarken kitleler de ölüm röntgencileri rolünü üstlenmişler. Oysa bu olayda, kolektif bir senaryodan söz edilebilir; Diana'nın masum olmadığı, kitlelerin de, iletişim araçları ve paparazziler aracılığıyla doğrudan kendi rollerini üstlendikleri bir senaryo; Diana'nın kamusal ve özel yaşantısının hakiki reality show'unun yapıldığı bir ortamda kitlelerin olayların akışını değiştirdiği ve gerçek zamanda, basında, radyo kanallarında ve ekranlarda çekimi tamamladığı kolektif bir senaryo. Paparazziler ise, bu ölümcül etkileşimin vektörlerinden başka bir şey değiller (eskiden izleyici rolündeyken müdahil rolüne geçen ve stadyumlardaki şiddetin etkileşim operatörleri olan Heysel holiganları gibi). Paparazzilerin ardında kitle iletişim araçları var ve kitle iletişim araçlarının ardında bizler, hepimiz; bizlerin arzusu kitle iletişim araçlarını bilgilendiriyor; bizler ki medyumu, ağı, iletken elektriği oluşturuyoruz – artık ne oyuncu var ne de izleyici; herkes aynı gerçekliğe, aynı gizli kapalı sorumluluğa, aynı kişisiz kadere saplanmış: Kolektif arzunun tamama erdirilmesi sorumluluğu.

Fotoğraf ya da ışığın yazısı: İmgenin gerçek anlamlılığı

Fotoğrafın mucizesi; sözde «nesnel» olan bu imgenin mucizesi, dünyanın nesnel olmadığını radikal bir biçimde ortaya koymasına fırsat vermesidir. Dünyanın –ne çözümlemeyle ne de benzerlikle çözülemeyecek olan bu herhangi şeyin– nesnel olmadığını, paradoksal bir biçimde ortaya koyan şey fotoğraf objektifidir. O, bizleri benzerliğin ötesine, gerçeklikle ilgili gözaldatmacanın bağrına götüren tekniktir. Teknikle oynanan bu gerçekdışı oyunun yanı sıra aynı teknikle elde edilen dekupaj, hareketsizlik, sessizlik, hareketi görüngüsel bakımdan indirgeyen fotoğraf en saf ve en yapay imge olarak dayatır kendini.

Böylelikle tekniğin bakış açısı dönüşüme uğrar. İkili oyunun oynandığı bir alana, yanılsama ile biçimleri büyüten aynaya dönü-

şür. Teknik cihazlarla dünya arasında bir suç ortaklığı, «nesnel» teknik ile nesnenin kendi gücü arasında bir yakınsama kurulur. Ve o andan itibaren fotoğraf çekme eylemi, bu suç ortaklığına sızma sanatı olmaktan ibaret kalır; süreci egemenlik altına almak için değil ama, onunla oynamak ve oyunların henüz oynanmadığı düşüncesini aşikâr hale getirmek için. «Üstünde konuşulamayacak olan şeyi susturmak gerekir» –ne var ki onları imgelerle susturabiliriz.

Gürültü, söz, söylenti karşısında fotoğrafın sessizliğiyle direnmek – hareket, her tür akış ve ivmelenme karşısında fotoğrafın hareketsizliğiyle direnmek – zincirlerinden boşalmış iletişim ve bilgi karşısında fotoğrafın esrarıyla direnmek – anlamın ahlâki buyruğu karşısında anlam kazanmanın sessizliğiyle direnmek. Her şeyin ötesinde, imgelerin otomatik olarak sel gibi akması karşısında, hiç durmadan art arda dizilişleri karşısında direnmek; çünkü burada kaybedilen şey yalnızca nesnenin ana hatları, onun dokunaklı ayrıntıları (*punctum*) değil, burada fotoğrafın derhal tamamlanan, tersinmez ve bu anlamda her zaman nostaljik olan ânı da kayıplara karışıyor. Anlık olma özelliği, gerçek zamanın eşzamanlı olma özelliğinin tam karşıtı. Gerçek zamanda üretilen ve gerçek zamanda yavaşça yok olan imgelerin akışı bu üçüncü boyut, yani anın yarattığı boyut karşısında tamamen kayıtsız kalıyor. Görsel akış yalnızca değişimi kabul ediyor ve imgenin, imge haline dönüşmeye bile zamanı kalmıyor. İmge olabilmesi için, imgenin her şeyden önce imge halini alması gerekiyor ve bunun gerçekleşebileceği tek ortam, dünyanın hep kaynaşma halindeki işleyişinin yarattığı geciktirim ortamı ile arınma stratejisi ortamı. Anlamın muzaffer epifanisinin* yerine, nesnenin ve onun görünümlerinin sessiz apofanisini** koymak.

Anlam ve anlamın estetiği karşısında nesnenin sadakatini bul-

* Yun. *epi-*, üstünde, daha üst bir konumda olmayı ifade eden önek; yun. *phaneros*'tan -fani, görünür; Tanrı'nın insanlara insan kılığında görünmesi (ç. n.).
** Yun. *apo-*, uzağında olmayı ifade eden önek; uzaklaşmayı, olumsuzluğu, yoksunluğu anlatmakta kullanılır (ç. n.).

mak; sadakate kavuşmuş, yani kendi derinliklerindeki özelliklere kavuşmuş imgenin yıkıcı olması işlevi de bu noktada başlıyor: Gerçekliğin yok oluşunda büyülü bir işlemciye dönüşüyor. İmge de, bir bakıma, bu gerçekliğin mevcut olmadığını maddi olarak ifade ediyor; «o kadar da aşikâr olmayan ve hiçbir şeyin gerçek olmadığını sezdiğimiz için bu kadar kolay kabul edebildiğimiz» bir gerçeklik bu (Borges).

Çoğunlukla imkânsız olan yokluğun görüngübilimidir bu; çünkü nesne, çok yoğun bir ışık kaynağı karşısındaymış gibi özne tarafından görünmez hale getirilir. Ve imgenin sadık işlevi, aynı biçimde ideoloji, estetik, siyaset, başka imgelerin gönderimi tarafından görünmezleştirilir. İmgelerin çoğu konuşur dururlar, hiç durmadan konuşurlar ve kendi nesnelerinin sessiz anlamlanışına pek fırsat vermezler. İşte bu yüzden, araya giren ve bu sessiz aşikârlığı maskeleyen her şeyi temizlemek gerekir. Fotoğraf da özneyi filtreleyerek görünmez olanı görünür hale getirir ve nesnenin beyaz ya da kara büyüsünü uygulamasını sağlar.

Aynı zamanda, teknik bakımdan bakışın çile ortamında olduğunu varsayar (fotoğraf objektifi aracılığıyla); çünkü bakış nesneyi, estetik kılık değiştirme sürecine girmekten korur. Yine fotoğraf, objektifin belli bir ölçüde serbestlik göstermesini ister ve böylelikle, şeylerin belirme profilini, onları zorlamadan açığa çıkarır. Fotoğrafa özgü bakış belli bir «gerçeklik»i yoklamaz ya da çözümlemez; şeylerin yüzeyine «sadakatle» konar ve kısacık bir zaman dilimi için onların parçalar halindeki görüntüsünü ortaya çıkarır; bunun hemen ardından, şeylerin yok olduğu kısacık başka bir zaman dilimi gelir.

Kullanılan düzenek her ne olursa olsun hep orada olan bir şey vardır: Işık. «Foto-graf»: Işığın yazısı.

İmgeye özgü ışık -«gerçekçi» ya da «doğal» ya da hatta yapay ışık değil; imgenin kendi imgelemi olan, imgenin kendi düşüncesi olan ışık. Tek bir ışık kaynağından değil, bir bakıma iki kaynaktan yayılan ışık – ikili kaynaktan, nesneden ve bakıştan yayılan ışık. «İmge, nesneden gelen ışık ile bakıştan gelen ışığın kesişiminde yer alır.» (Platon)

Hopper'daki ışık. Hem sahillerin ham, beyaz, okyanusa özgü ışığı, hem de başka bir kıyıdan gelen gerçekdışı, atmosfersiz, boşluk ortamının ışığı. Renkli olsa bile siyahın ve beyazın gücünü muhafaza eden, ışıyan ışık. Kendilerinin olmayan bir ışıkta yansıyan; dışarıdan gelen şiddetli bir ışıkla aydınlatılmış kişiler, yüzler, manzaralar; tıpkı tuhaf bir olaya ramak kaldığını gösteren bir ışıkla aydınlatılmış acayip nesneler gibi. Hepsi de, aşırı derecede akışkan bir *aura*'da yalıtılmışlar; acımasız ölçüde ayrıksı bir *aura*'da.

Mutlak ve gerçek anlamıyla fotoğrafik bir ışık; asıl istediği bakılmaktan çok, onun karşısında ve hapsettiği iç gecenin karşısında gözlerin kapatılması. Vermeer'deki ışık sezgisinin aynı, çünkü ondaki esrar mahremiyetin esrarı; oysa Hopper'ın esrarı, acımasız bir dışarıda olma halinin, şeylerin ışıltılı maddeselliğinin, anlık vadesinin, boşluk tarafından aşikâr hale getirilişinin esrarı.

Bu vahşi görüngübilim, bir nebze de olsa olumsuz tanrıbilim gibidir; tıpkı, Tanrı bilgisine yaklaşma olgusunun, onun ne olduğuna göre değil de ne olmadığına göre belirlenmesi gibi «apofazi»* özelliğindedir. Bizim dünyayla ve nesneyle ilgili bilgimiz de böyledir: Onu, açık bir yüzleşmede görünür hale getirmek yerine –zaten böylesi imkânsızdır– kof bir ortamda görünür hale getiririz. Fotoğrafta ise, böyle bir anlam eksiltisinin ve neredeyse deneysel olan bu süzme işleminin aracısı «ışığın yazısı»dır. (Kurama göre, düşüncenin simgesel filtresi dildir.)

Bu «apofazi»yle ve boşluktan yola çıkan bu yaklaşımla karşılaştırıldığında fotoğrafın bütün bir dramaturgisini de dikkate almak gerekir; eyleme geçişi ortaya koyan bu dramaturgi dünyayı dışarı atarak kavramanın (*acting-out*), dünya temsilinin anlık kurgusuyla (dünya temsilinin kendisiyle değil, çünkü böyle bir temsil, her zaman için gerçeklik oyununun kendisidir) onu cinlerinden kurtarmanın bir yoludur. Fotoğraf imgesi bir gösterim değil, bir kurgudur.

* Olumsuz tanrıbilimin eşanlamlısı (ç. n.).

Zaten belki de eyleme geçip kendi kurgusunu dayatan dünyanın kendisidir. Fotoğraf «dünyanın edimine geçer» ve dünya da «fotoğraf edimine geçer». Dünya ile bizim aramızda kurulan, maddi sayılabilecek suç ortaklığı buradan doğar; çünkü dünya, sürekli eyleme geçişten başka bir şey olmamıştır hiçbir zaman.

Fotoğrafta hiçbir şey görmeyiz. «Gören», yalnızca objektiftir, ancak o da gizlenmiştir. O halde, fotoğrafı kavrayan Öteki değildir, Öteki'nin olmadığı yerde ondan arta kalan şeydir. Bizler, hiçbir zaman nesneyle gerçek anlamda karşı karşıya kalmayız. Gerçeklik ile onun imgesi arasındaki takas imkânsızdır, olsa olsa figüratif bir bağdaşıklık olabilir aralarında. Var olsa bile «saf» gerçeklik hâlâ cevaplanamamış bir sorudur. Ve fotoğrafın kendisi de, cevap beklemeyen saf gerçekliğe yöneltilmiş, Öteki'ne yöneltilmiş bir sorudur.

İtalo Calvino, *Aventure d'un Photographe*: «Bice'i sokakta yakalamak, onu gördüğünü bilmeden, onu gizli saklı objektiflerin ateşi altında tutmak, yalnızca görünmeden değil, onu da görmeden fotoğraflamak, onu kendi bakışının ya da herhangi bir bakışın yokluğunda, nasılsa öyle, ansızın yakalamak. Adam, görünmez bir Bice'in sahibi olmak istiyordu, tümüyle yapayalnız olan Bice'in, mevcudiyeti hem onun hem de diğerlerinin mevcut olmayışını varsayan bir Bice'in.»

Daha sonraları, Bice'in önceden bulunduğu ve şimdi kesin olarak uzaklaştığı stüdyonun duvarlarını fotoğraflıyor yalnızca. Aslında o da buradan uzaklaşmış. Çünkü nesnenin fotoğrafta yok oluşundan söz ediliyor hep: Şu da buradaydı, artık değil. Gerçekten de, fotoğraf eyleminde simgesel bir tür cinayet vardır. Ancak yok olan tek şey nesne değildir: Objektifin öbür yanındaki özne de yok olur. Deklanşöre her basıldığında, hem nesnenin hem de öznenin gerçek mevcudiyetine hemen o an son verilir. Ve bu karşılıklı yok oluşla birlikte taraflardan her biri diğerine aktarılır. Deklanşöre her basıl-

dığında aynı başarıyla karşılaşılmasa da, başarılı olmanın tek koşulu budur. Bir bakıma bu, Öteki'ni, nesneyi yardıma çağırmaktır; bu yok oluşla birlikte boy göstermeleri ve *aktarımın şiirsel durumu*nu ya da *durumun şiirsel aktarımı*nı yaratmaları istenir. Karşılıklı yaşanan bu hal, belki de bizim şu ünlü «iletişimsizlik» sorunumuzu, insanların ve şeylerin birbirleri için artık hiçbir şey ifade etmemesi eğiliminden doğan sorunu çözecek bir umut ışığıdır. Çünkü bu uzlaşmaz durum bizi öylesine endişelendiriyor ki, zoraki anlamlandırmaya başvurarak her ne pahasına olursa olsun ondan kurtulmaya çabalıyoruz.

Bu zoraki anlamlandırmadan kurtulabilen imgelerin sayısı pek az. Anlam ifade etmek zorunda bırakarak, her ne olursa olsun belli bir düşüncenin –özellikle de bilgi ve tanıklık düşüncesinin– içinden geçirerek kısa devre yaptırmaya çalışmadığımız imgelerin sayısı da pek az. Ahlâki antropoloji bu yolu izledi. İnsan düşüncesi bu yolu izledi. Çağdaş fotoğrafçılık'da (yalnızca röportaj fotoğrafçılığı değil) kurbanları olduğu gibi fotoğraflamaya adadı kendini; ölüleri ve yoksulları da; onları belgesellerdeki aşikârlığa ve hayali merhamete teslim etti.

Günümüz fotoğraflarının büyük bölümü artık insanlık durumunun «nesnel» sefaletinden başka bir şey yansıtmıyorlar. Yanında antropoloğu olmayan ilkel kabile kalmadı artık; çöpler üstünde yaşayıp da, ham film üstünde şeyleri ölümsüzleştirmek için birdenbire ortaya çıkıvermiş fotoğrafçısı olmayan *homeless* da kalmadı. Oysa sefalet ve şiddet, bizim için anlamlandırıldığı ve açıkça görmemiz sağlandığı ölçüde daha az etkiliyor bizleri. İmgeselin yasası böyle. Her ne olursa olsun içeriğin bizi etkilemesi için, bizzat imgenin bize dokunması, kendi özgül yanılsamasını, kendi özgün dilini bize dayatması gerekiyor. Gerçeğe yönelen duygusal bir aktarım için imgenin karşı-aktarımının olması, onun da kararlı olması gerekiyor.

Her şey imgeden geçtiği için gerçeğin yok olmasından yakınılıyor. Ancak şurası unutuluyor ki, gerçeklik karşısında imgenin kendisi de yok oluyor. Bu işlem sırasında asıl feda edilen şey, gerçeğin

kendisinden çok imge; çünkü özgünlüğü elinden alınmış olan imge, utanç verici bir suç ortaklığına sürükleniyor. İmgenin yüzeyselliğine teslim edilmiş olan gerçekliğin özlemini duyup bunun karşısına, gerçeğin ifadesine teslim edilmiş bir imgenin yüzeyselliğini çıkarmak gerekir. İmgeye eski gücünü kazandırmanın tek yolu onu gerçeğin elinden kurtarmaktır ve, ancak imge kendi özgüllüğüne (Rosset, kendi «budalalığı»na diyordu) kavuştuktan sonradır ki gerçeğin kendisi de kendi hakiki imgesiyle yeniden buluşabilir.

Zaten bu «gerçekçi» fotoğraf da olanı değil olmaması gerekeni yakalar: Sefaletin gerçekliğini. Tercihen var olanı değil, ahlâk ve insanlık bakımından var olmaması gerekeni fotoğraflar – bir yandan da, bu sefaleti tümüyle ahlâkdışı estetik ve ticari bir kullanıma sokar. Kendi nesnesinin derinden inkâr edilmesine, aynı zamanda imgenin de inkâr edilmesine, gerçeğin kendisinden daha iyi tanıklık eder; çünkü imge, imge olmak istemeyen şeyi temsil etmekle, gerçeğin hanesine tecavüz etmekle görevlendirilmiştir. Bu yüzden de imge kültü, her ne pahasına olursa olsun çoğunlukla mutsuz bir kader çizer imge için: Gerçeği, kendi gerçeklik ilkesine hapseder, oysa asıl oyun *gerçeği kendi gerçeklik ilkesinden kurtarmak*tır. Onun yerine bize imgenin gerçekçi virüsünü ve geri-dönen-imgenin retro-virüsünü bulaştırdılar. Fotoğrafımız her çekildiğinde, kendiliğinden ve zihinsel olarak fotoğraf objektifi üstünde durum saptaması yapmış oluyoruz; fotoğraf objektifi de aynı anda bizim üzerimizde durum saptaması yapıyor. Günümüzün vahşileri bile kendiliğinden poz veriyorlar. Hayali bir uzlaşma ortamında her şey poz veriyor.

Oysa fotoğraf olayı, hâlâ nesne ile objektifin yüz yüze gelmesinden ve bu anın şiddetinden başka bir şey değil. Aslında fotoğraf çekme eylemi bir düello; nesneye yönelen ve bunun karşılığında nesneden gelen bir meydan okuyuş. Böylesi bir yüz yüze gelişi bilmeyenlerin tek yapabileceği şey tekniğe ya da estetiğe, yani en kolay çözümlere sığınmak.

Fotoğrafın kahramanlık çağını hayal etmeye başladık; o zamanlar, karanlık bir kutudan ibaretti ve bugünkü saydam ve etkileşimli kutu halini almamıştı henüz.

Disfarmer'ın fotoğrafladığı 40'lı, 50'li yılların Arkansaslı çiftçileri tanıktır; hepsi de mütevazı koşullarda yaşayan bu insanlar sanki törendeymiş gibi bilinçli poz veriyorlar. Ve objektif ne onları anlamaya çalışıyor ne de yakalamaya. Ne «doğallık» arayışı var ne de bir şeylere benzemeleri gerektiği düşüncesi (*«what they look like as photographed»*). Oldukları gibiler ve gülümsemiyorlar. Ne onlar kendilerinden yakınıyor ne de imge onlardan. Karşılarında duran en yalın aygıt tarafından yakalanmışlar yalnızca – bir an için fotoğraf tarafından yakalanmışlar ve orada ne kendi yaşamları mevcut ne de mutsuzlukları; kendi sefaletlerinin üstüne çıkıp kendi kaderlerinin trajik, kişisiz figüranlığına yükselmişler.

Bu durumda imge, ne için varsa öyle gösterir kendini: Kendi saf aşikârlığı içinde gördüğü şeyi, aracısız, imtiyazsız, süslemeden yüceltir. Ahlâktan ya da «nesnel» koşullardan değil, her birimizde şifreleri çözülmez olarak kalmış olandan doğan şeyleri ortaya koyar; gerçeklikten değil, ister keyifli olsun ister sefil –bizdeki insandışından doğan ve hiçbir şeyin kanıtı olmayan– gerçekliğin muzip dehasından doğmuş olan şeyi ortaya koymayı üstlenir.

Her durumda nesne, hayali bir çizgiden başka bir şey değildir ve dünya, var olmasına ramak kalmış, kavranması imkânsız bir nesnedir. Dünya hangi mesafede duruyor, onun odağını nasıl ayarlamalı? Fotoğraf, nesnedeki bu ufkun rakursi halinde gelip hizalandığı bir ayna mıdır? Yoksa insan, kendi bilincinin dışbükey aynasında bütün perspektifleri bozup dünyanın şaşmazlığında karışıklık mı yaratıyor? Tıpkı Amerikan arabalarındaki şu dikiz aynaları gibi; hem görüntüyü bozuyor hem de sizi kibarca uyarıyorlar: *«Objects in this mirror may be closer than they appear.»* («Bu aynadaki nesneler göründüklerinden daha yakın olabilirler.») Ancak aynı zamanda, göründüklerinden daha uzak değiller mi? İmge-fotoğraf, «gerçek» olduğu söylenen ve aslında bizden sonsuz mesafede uzak olan bir dünyaya mı yaklaştırıyor bizi? Yoksa tam tersine, bizi nesnelerin fazlaca yakın olmasından, dolayısıyla onların temsil ettikleri sanal tehlikeden koruyarak ve yapay alanda bir derinlik yaratarak dünya ile bizim aramıza mesafe mi koyuyor?

Söz konusu edilen şey bütün bir gerçeklik sorunu; gerçeklik oranı sorunu. Belki de fotoğrafın, belli bir dönemde, gerçekliğin yok olmaya başladığı sanayi çağında teknik bir aracı olarak ortaya çıkmış olması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Hatta belki de gerçeğin yok oluşu kendini imgeye dönüştürme imkânını ona veren bu teknik biçime yol açmıştır. Tekniğin ve modern dünyanın oluşumu için basitlikçi zincirlenişlerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekecek. Çünkü belki de gerçeğin şu ünlü yok oluşunun kökeni tekniğe ve medyalara bağlı değildir – hatta tam tersine, hiç kuşkusuz, bizim yarattığımız bütün teknolojiler, tıpkı mukadder soyumuzun geleceği gibi gerçekliğin giderek sönmesinden doğmuşlardır.

Shadowing the World

Hiçbir dil diğerleri aleyhine kendini tümleştiremez. Kökenimizde yalnızca tek bir dilin olduğu düşünülemeyeceği gibi gelecekte de tek bir dil olacağı perspektifi antropoloji bakımından hakiki bir felaket sayılmalıdır; tıpkı tek bir tür, tek bir düşünce, tek bir kültür perspektifi gibi. Böyle bir durum, hayvanların kendini ifade edişinden bizi ayıran, dilin ölmesi anlamına gelecektir (aynı şey, türlerden her biri için geçerlidir).

Dillerin çeşitli ve tekil olmaları olgusu ile dilin hiçbir zaman (ve yalnızca) söylemek istediğini söylememesi olgusu arasında zorunlu bir bağlantı vardır. Yalnızca tek bir dil olsaydı, sözcükler, otomatik pilota göre kendilerini ayarlayacakları için tek anlamlı hale gelirlerdi. Kendi aralarında oynadıkları oyunu oynayamazlardı (yapay dillerin en önemli özelliği de artık kendi aralarında oyun oynamıyor olmaları). Dil ise, birleştirilmiş bir gerçekliğin eklentisi halini alırdı – kendisi de birleştirilmiş olan insan türünün olumsuz kaderi olarak. Hep iş işten geçtikten sonra çıkıp gelirdi; oysa bizler için dil, çok sayıda tekilliğiyle sanki hep oradaymış gibidir; dahası: Bizden uzakta önümüzde yürümesi ve bizi düşünerek zaman zaman dönüp bize yönelmesidir. Dillerin tekilliğinde başka bir şey daha vardır; o da, belli bir kökeni ve tarihi olsa da her an olduğu haliyle kendini yeniden üretiyormuş ve kendini kendiliğinden yeniden icat ediyormuş gibi görünmesidir. İşte bu yüzden de bizler dili bir tür alınyazısı, mutlu bir alınyazısı gibi yaşarız.

Düşüncenin alınyazısı da böyledir. Dünyanın ve düşüncenin – ötekini düşünen kimdir? Düşüncenin kafa yormadığı ve artık temsil etme iddiasında bulunmadığı dünya ile düşünce arasındaki ilişki ne olabilir?

Oysa düşünce dünyaya adanmıştır, düşünce ve dünya birbirlerine adanmışlardır. Aslında düşünce dünyayı yöneten gizli bir eldir, onun kopyası olan bir gölgedir ve peşinden gitmekle ona esrarlı bir yönelim kazandırır.

Düşünce, dünyanın şu ya da bu sırrına ulaşmaya çalışmadığı gibi, onun gizli yüzünü keşfetmek için de uğraşmaz – dünyaya ait bu gizli yüz *olmuştur* zaten. Dünyanın ikili yaşamı olduğunu keşfetmez – bu ikili yaşam, paralel yaşam *olmuştur* zaten. Yalnızca, onun en küçük hareketlerine bile itaat etmekle onu anlamından soyar ve onun kendisine atfettiklerinden başka erekler yazar alınyazısına. Yalnızca, onun izinden gitmekle kendi varsayılmış ereklerinin peşinden hiçbir yere gitmediğini gösterir.

Düşünme eylemi bir baştan çıkarma eylemidir ve dünyayı, kendi varlığından ve kendi anlamından saptırmayı hedefler – baştan çıkma ve yoldan sapma pahasına.

Kuram da, kendi çözümlediği sistemler karşısında aynı şeyi yapar. Bu sistemleri eleştirmeye ya da gerçek ortamında onlara sınır koymaya çalışmaz. Sistemlerin izinden giderek onları maksimal hale getirir, onların şiddetini artırır; en uç noktaya iterek onları baştan çıkarır. Kuramın hedefi, hiçbir şey eklemeksizin kendi ereğine

ulaşıncaya kadar kendi iç mantığını izleyen sistemle ilgili belli bir saptamada bulunmaktır; aynı zamanda kuramın hedefi, onun gizli anlamsızlığını, ona musallat olan Hiç'i, sistemin bağrında yer alan mevcudiyetsizliği, sistemin kopyası olan gölgeyi ortaya çıkararak onu tümüyle baş aşağı çevirmektir. Kuramın yaptığı saptama –sistemin gerçeği dışladığını ve nihai olarak hiçbir şey ifade etmediğini kanıtladığı için– hem gerçek bağlamında sistemin saf bir betimlemesidir hem de aynı sistemle ilgili radikal bir yönerge. Dünyanın kopyasını çıkarmak, hiçbir şey ifade etmeyen bir dünyaya, kendisi de hiçbir şeye benzemeyen bir kuramla karşılık vermektir. Ne bu sistemleri deneysel bakımdan çürütür (eğer onları çürütseydi, onlarla aynı gerçeklik içinde yer almış olurdu) ne de onlarla ilişkisi olmayan saf bir kurgu olarak kalır; aslında her ikisini birden yapar. Kuram, hem kendi uçlarına çoktandır ulaşmış dünyanın aynasıdır hem de dünyayı bu uçlara iten güçtür – onu kendi sonuna sürükleyen dile getirilmemiş bir eğilimin ve kuvvetin saptanmasıdır. Bir yandan, dünya hakkında söylenecek hiçbir şey olmadığını, bu dünyanın hiçbir şeyle takas edilemeyeceğini kabul ederken, diğer yandan da dünyanın, kuramla takas edilmedikçe olduğu haliyle var olamayacağını ortaya koyar.

İşte bu nedenle yazı, kendi mantığının en uç noktasına kadar gidebilir; belli bir noktada dünyanın ona benzemeye başlamaktan başka bir şey yapamayacağını bilmek koşuluyla. Ancak yazı da, dünyanın içkin düzenini izlemediği takdirde bu uç noktaya ulaşma gücünde değildir. Dünyanın kopyasını çıkarır ve bu kopya olmaksızın dünya da var olmaz. Düşünülmeden önceki dünyanın hiçbir eksiği yoktur, ancak düşünüldükten sonra yalnızca bu temelde kendini açıklayabilir. Kuramın hem ortaya çıkardığı hem de yerini aldığı şey, «hiç» gibidir; hem görünür hale getirdiği hem de maskelediği bir mevcudiyetsizliktir. Şöyle de söylenebilir: Dünyanın asıl eksiği «hiç»tir ve düşünce, bu Hiç'in gerçek dünyanın yüzeyine düşen gölgesidir (*path of nihility*). Radikal düşünce ise anlam ile anlamsızlığın, hakikat ile hakikatsizliğin, dünyanın sürekliliği ile hiçin sürekliliğinin şiddetle kesiştiği alanda yer alır. Yanılsamanın statüsü ve iktidarı için can attığından olguların doğru-olmayan hallerini, dünyanın anlamlı-olmayan hallerini onlara iade eder ve şeylerin görünürdeki sürekliliği sayesinde hızla ilerleyen bu hiçi kovalar.

Hiç kuşkusuz, yanılsama olarak, baştan çıkarma olarak düşünce bir düzmeceden ibarettir. Ancak düzmece de (dil de bir düzmecedir), hakikate aykırı olan şey değildir: Düzmeceyi kendi yansılamasının ve kendi silinişinin işaretiyle sarıp sarmalayan çok daha incelikli bir hakikattir. Tıpkı baştan çıkarmanın arzu oyununu oynaması gibi, düzmece de, gerçek anlamda «hakikat oyunu»nu oynar. Son olarak; düşünce ne işe yarar, kuram ne işe yarar? Düşünce ile dünya arasında, «kendisine göre Öteki» olan vardır: Geciktirim ve tersinirlik, dünya ile düşüncenin asimetrik düellosu. Üç temel teoremi akıldan hiç çıkarmamak koşuluyla:

– Dünya bizlere, muammalı ve anlaşılmaz bir şey olarak verilmiştir ve düşüncenin görevi, eğer mümkünse onu daha da muammalı ve anlaşılmaz bir hale getirmektir.

– Dünyanın evrimi, şeylerin çılgınlaştığı bir hale yöneldiğine göre, onunla ilgili çılgın bir bakış açısından yana olmak gerekir.

– Oyuncu, hiçbir zaman oyunun kendisinden daha büyük olmamalıdır, kuramcı kuramdan daha büyük olmamalıdır, kuram ise dünyanın kendisinden.

Eserleri ve düşünceleri dünyada olduğu kadar Türkiye'de de ilgi ve merakla izlenen Fransız düşünür Jean Baudrillard, *İmkânsız Takas*'ta yaşadığımız çağın ve tek tek hayatlarımızın lanetli yanları üzerinde düşünmeye yöneltiyor bizleri...
Her şeyin bir sona doğru evriliyor gözüktüğü bir dünyadaki sınır-durumlar üzerine sorular soruyor ve cevaplar arıyor Baudrillard. Dünyanın yerine ne koyabiliriz? Düşüncenin, duygunun, arzunun yerine ne koyabiliriz? Yaşamı neyle takas edebiliriz? İnsanlık olarak, takas edilemezin, imkânsızın sınırına dayandığımızın işareti *İmkânsız Takas.*
Bu evreye niçin ve nasıl geldiğimizi bize açıklayan Baudrillard, her şeyin bu İmkânsız Takas'a bağlı olduğu üzerinde duruyor. Ekonomi, teknik gibi alanlardaki sözde gelişmelerin, baş döndürücü atılımların ötesine bakmaya cesaret edersek, sözde-gerçekliklerin örtbas edilmeye çalışılan çatlaklarına gözümüzü dikebilirsek, insanlığın icat ettiği tüm rasyonel sistem ve değerlerin tek mutlak eşdeğerinin Boşluk olmasından başka bir Gerçek çıkmaz karşımıza. Ve Boşluk takas edilemez bir şeydir. Tanrının sembolik ölümünün ardından başlayan modernite süreci içinde insanlar önce tüm yaşamı teknikleştirdiler, giderek de bu teknik dünyanın yerine sanal olanı, hiper-gerçeği koydular. Böylece kendi boş gerçekliklerinden kurtulup "gerçekten daha gerçek", "doğrudan daha doğru" bir gerçeklik bulmayı umdular. Sonuç: Hüsran!..
İşte bu noktada, makinenin egemenliğinden ve tahakkümünden, sanalın ve aynı'nın zorbalığından bunaldığımız anda, bizi biz yapan şeye işaret eder Baudrillard. Haz, yaşama zevki ve sarhoşluğu ile ironi duygusudur bu... Sistemin zaferinde delik açacak ve belki de tüm akışı tersine çevirecek olan şey işte budur!
İçinde yaşadığımız sistemin ölümcül nihilizmine, eli kulağında felaketine bir direniş ihtimali için okunmalı *İmkânsız Takas*....

AYRINTI • LACİVERT
ISBN 975-539-474-5

